

STUDIA LULLIANA

olim Estudios Lulianos

ÍNDIX

J.M. RUIZ SIMON, «Quod est haec ars inventiva?» (L'Art de Llull i la dialèctica escolàstica)	77-98
X. DILLA, Un catàleg temàtic del <i>Llibre d'Amic e Amat</i>	99-126
M. FERRER FLÓREZ, Confirmaciones del culto primitivo a Ramon Llull	127-155
Bibliografia lul·lística	157-159
Ressenyes	161-181
Crònica	183-184
Índex del volum XXXIII	185-191

MAIORICENSIS SCHOLA LULLISTICA
VOL. XXXIII, 2 1993 Núm. 89

STUDIA LULLIANA, continuació d'ESTUDIOS LULIANOS, revista fundada el 1957 pel Dr. Sebastià Garcías Palou, es publica semestralment.

Consell de redacció:

Jordi GAYÀ (Rector de la Schola Lullistica)
Anthony BONNER (Vice-rector de la Schola Lullistica)
Lola BADIA (Schola Lullistica. Barcelona)
Fernando DOMÍNGUEZ (Schola Lullistica. Alemanya)
Jorge GRACIA (Schola Lullistica. U.S.A.)
Armand LLINARÈS (Schola Lullistica. França)
Sebastià TRIAS (Schola Lullistica. Mallorca)

Redacció:

Maioricensis Schola Lullistica
Apartat de Correus, 17
Palma de Mallorca (Espanya)

Edició i distribució:

EDITORIAL MOLL
Torre de l'Amor, 4
07001 Palma de Mallorca
Espanya

Preu de subscripció: 1.800 pts. anuals.

Número solt: 1.000 pts.

Pregam que consulteu el preu dels números endarrerits i de la col·lecció completa de la revista (exhaurit el n° 19, disponible en fotocòpies).

© Studia Lulliana
Maioricensis Schola Lullistica
Apartat, 17. Palma de Mallorca

ISSN 1132 - 130X
DL: PM-675-1992

«QUOMODO EST HAEC ARS INVENTIVA?» (L'ART DE LLULL I LA DIALÈCTICA ESCOLÀSTICA)

L'Art de Llull sol ser tractada a les històries de la filosofia i de la lògica com un artefacte epistemològic estrany a la tradició escolàstica. Hi ha moltes raons que conviden a aquest tractament. Començant, clar, per la raresa de part de la terminologia filosòfica utilitzada pel Doctor Il·luminat, raresa que va constituir una de les principals preocupacions dels primers lul·listes a l'hora de presentar-la com una proposta defensable en els medis universitaris. I seguint, sens dubte, per la presumible originalitat de les seves figures i dels mètodes combinatoris. Amb tot, i això és, d'entrada, el que aquest article pretén mostrar, la constatació de les concordances i les diferències entre l'Art de Llull i la Lògica i l'Epistemologia de l'Escola és una bona via d'accés per comprendre en què consistia el projecte artístic lul·lià.

Algunes de les principals revisions que Llull va anar fent de la seva Art troben el seu sentit, per exemple, en les consideracions epistemològiques dels *Segons analítics* aristotèlics, una obra que els escolàstics havien adoptat com el vademècum que contenia els elements fonamentals per a les anàlisis de la ciència demostrativa. I el model de refutació per mitjà de la «fal·làcia nova» proposada per Ramon a l'última fase de la seva obra és incompreensible fora de l'àmbit de referència de les *Refutacions sofístiques*. Però, des d'un punt de vista cronològic, el primer dels paradigmes que cal tenir en compte en estudiar l'Art de Llull és el que ofereixen els *Tòpics*. La constatació d'alguns indicis que apunten a l'existència d'una relació entre la concepció de l'Art i la Dialèctica d'arrel aristotèlica, convida, en efecte, a llegir aquesta Art, des de la seva primera formulació, prenent com a punt de referència privilegiat aquesta obra aristotèlica i els seus comentaris i desenvolupaments escolàstics. Aquesta lectura és la que s'intenta de portar a terme en aquest article. Apunto quatre dels indicis que conviden a fer-la, que potser són els més obvis:

- (1) El títol que Llull va donar a la primera de les seves Arts: *Ars*

compendiosa inveniendi veritatem (ca. 1274). El fet que Llull definís la seva Art com una *ars inventiva* sembla significatiu. Com recorda Robert Kilwardby (ca. 1215-1279) a *De ortu scientiarum*, aquesta era la manera en què, d'acord amb Boeci (ca. 480 - 524 / 6), «tradicionalment gairebé tothom» denominava la Dialèctica, és a dir, la disciplina que remetia als *Tòpics* aristotèlics i que, d'acord amb el que es proposava en aquesta obra, servia per «trobar» (*invenire*) arguments (per oposició a l'Analítica, presentada per Aristòtil als *Primers* i als *Segons Analítics*, que era considerada com l'*ars iudicativa*, és a dir, l'art que tenia com a objecte la construcció de judicis lògics).¹

(2) La manera «disputativa» d'argumentar de l'Art, *modus disputativus* que Llull, a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, descriu com a «forma generalis per quam homo poterit facere quaestiones & solutiones»: ² un dels fets que distingeix els arguments de la Dialèctica dels de les ciències demostratives (que, d'acord amb l'establert per Aristòtil en els *Segons analítics*, argumenten només a partir de principis veritables i evidents) és que la Dialèctica argumenta per «pro» i per «contra», adduint proves per a «les dues cares d'una contradicció», és a dir, tenint en compte les dues posicions oposades que poden respondre una *quaestio*; un procediment que Llull, en diverses ocasions, per bé que no sempre actuï en conseqüència, també estableix com a necessari en la seva Art.³

(3) La concepció de l'Art com un mètode a partir del qual es pot raonar sobre qualsevol tema que sigui proposat. Una concepció que coincideix amb el propòsit de la Dialèctica que Aristòtil exposa en començar els *Tòpics*.⁴

(4) La presentació de l'Art com a «ars artium», d'acord amb la digressió dels *Tòpics* sobre la utilitat de la Dialèctica com a única disciplina capaç de discutir els principis de totes les ciències.⁵

El punt de partida de la lectura induïda per la constatació d'aquests quatre

¹ Robert Kilwardby, *De ortu scientiarum*, capítol LIII, paràgrafs 513 i 514, ed. Albert G. Judy, O.P. (Londres: The British Academy, 1976), pp. 175-6. Cf. Boeci, *De differentiis topicis*, I, PL 64, 1173 C.

² *Ars compendiosa inveniendi veritatem*, MOG I, vii, 11 (443).

³ Robert Kilwardby, a *De ortu scientiarum*, capítol 57, paràgraf 558, ed. cit. n. 1 més amunt, p. 192, explicita aquesta diferència entre la manera de procedir de la Dialèctica, que resol un problema tenint en compte les dues posicions contràries a què remet com a possibles solucions, i la Demostració, que només n'addueix a favor d'una proposició veritable. Cf. *Tòpics*, I, cap. 2, 101a 34-36. Entre els numerosos passatges on Llull defensa la conveniència d'argumentar a favor i en contra, es troba aquest: «Nec solum discursor hujus Artis nitatur concludere unam partem quaestionis, sed utramque,...», *Introductoria Artis demonstrativae*, cap. XXV, MOG III, ii, 14 (68).

⁴ *Tòpics*, I, cap. 1, 100a 18 i ss.

⁵ Aristòtil: «Cum (Dialectica) sit inquisitiva ad omnium methodorum principia viam habens», *Tòpics* I, cap. 2, 101b 3-4 (en *Aristoteles latinus*, V 1-3, *Topica*, translatio Boethii, ed. L. Minio-Paluello, Leiden, 1969, p. 7). Llull: «haec scientia (l'Art)... docet viam inveniendi communia & propria principia in quaecunquae Scientia», *Introductoria Artis demonstrativae*, MOG III, ii, 1 (55).

indicis consisteix, com sembla lògic, en la identificació dels possibles tòpics de l'Art lul·liana i en l'estudi del seu funcionament.

Els tòpics de la Dialèctica

Aristòtil tendia a utilitzar «tòpic» (*topos*, en grec, *locus* en les traduccions llatines) en dos sentits: en primer lloc com una estratègia de l'argumentació (per exemple: «si l'espècie és un relatiu, cal examinar si el gènere també ho és»); en segon lloc, com un principi construït en correspondència amb aquesta estratègia (seguint amb l'exemple anterior: «si l'espècie és un relatiu, el gènere també ho és»). Aquesta tendència a una doble consideració dels tòpics va ser reformulada per Boeci, que va establir una distinció que va fer fortuna a l'Edat mitjana. Boeci al *De differentiis topicis* distingia entre dues menes de tòpics: (a) les proposicions màximes (o universals) i (b) les diferències de les proposicions màximes (o universals). Els primers, que es correspondrien, *mutatis mutandis*, amb el segon sentit que el terme tenia a Aristòtil, eren principis generals, una mena d'axiomes de la Dialèctica (com, per canviar d'exemple: «dues coses que tenen una definició diferent són també diferents»); els segons, que estarien relacionats, *mutatis mutandis*, amb el primer sentit del terme a Aristòtil, servien per establir els «llocs» a partir dels quals es podia abordar un problema i classificaven els principis generals, les màximes, en gèneres subalterns o espècies. Així, seguint amb l'exemple de Boeci, donat que el que distingeix la màxima que s'hi exposa és que és classificable dintre dels principis referents a la definició, cal considerar aquest «respecte a la definició» com la diferència d'aquesta màxima. Aquesta distinció boeciana entre proposicions màximes i diferències va esdevenir usual a l'escolàstica. De la mateixa manera que també era habitual utilitzar els tòpics, com havia proposat el mateix Boeci seguint les indicacions aristotèliques, per trobar arguments en una disputa. Boeci havia proposat aquest ús com a mitjà per investigar possibles termes mitjans de sil·logismes dialèctics; l'escolàstica li va trobar una nova aplicació: la construcció i verificació de conseqüències veritables. Aquesta aplicació és el que alguns manuals anomenen l'«absorció del tòpic en les conseqüències».⁶

⁶ Per l'ús dels tòpics a Aristòtil i Boeci i per la seva absorció en la lògica de conseqüències, vegeu Eleonore Stump, «Topics: their development and absorption into consequences» en *The Cambridge history of later medieval philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), pp. 273 i ss.

Els tòpics de l'Art

Hi ha, a les primeres arts de Llull, alguns principis que portin a terme una funció semblant a la que l'escolàstica destinava als tòpics? Aquestes arts argumenten a partir de proposicions màximes? Ofereixen elements que interpretin, respecte a aquestes màximes, el mateix paper que les «diferències» de Boeci? A continuació, intentaré mostrar que cal contestar afirmativament totes aquestes preguntes.

Llull, a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, en presentar les figures d'aquesta Art, distingeix entre figures pacients i agents. Les figures A (formada per setze raons dels atributs de Déu), V (constituïda per la llista habitual de les tres virtuts teològiques, les quatre cardinals i els set vicis capitals), X (que sistematitza vuit oposicions, com justícia —lliure albir o ésser— privació), Y (que denota la veritat) i Z (que denota la falsetat) són figures pacients, ja que són a l'art «modum objecti» (donen, per tant, la «matèria» de les argumentacions). Les figures S (que representa possibles disposicions conjuntes de les tres potències —memòria, enteniment, voluntat— de l'ànima) i T (la figura dels «principis» i les «significacions») són, en correspondència, les «figures agents». A través de les seves accions inquisitives (S) i significadores (T) sobre les figures pacients s'argumenta i es busca la veritat. S i T són, a més, «figures comunes», que actuen sempre conjuntament, «quoniam S non potest inquirere nec tractare de arte sine T, nec T potest significare de A, V, X, Y, Z, sine S; quare ista ars praecipit, quod homo sciat concordare S i T in significando et inquirendo A, V, X, Y, Z».⁷

L'Art, en resum, ensenya a saber concordar S i T, les figures agents, tot significant i inquirint A, V, X, Y i Z. Llull explica d'una manera ben clara com s'ha de produir aquesta concordança. La figura T, la figura dels principis o les significacions, és un instrument de la figura S, la figura de les disposicions de les potències de l'ànima racional. I té respecte a aquesta un caràcter formal. Els actes de les potències de l'ànima racional reben, per tant, la seva forma assumint la de les cambres de la figura de les significacions («Nam sicut aqua recipit colorem a vase, in quo continetur, sic S assumit formam secundum cameras ipsius T»)⁸ Es podria dir, doncs, que T, que actua introduint-se en la resta de figures i establint quines són les relacions correctes entre elles i entre els seus termes, marca la forma en què S coneix A, V, X, Y i Z, la qual cosa, de fet, equival a afirmar que la figura de les significacions és la que, segons Llull, determina l'estructura de l'argumentació i, en definitiva, l'estructura del coneixement artístic.

⁷ *Ars compendiosa inveniendi veritatem*, MOG I, vii, 3 (435) i 41 (473).

⁸ *Ars compendiosa inveniendi veritatem*, MOG I, vii, 3 (435).

Com diu el Doctor Il·luminat a la *Lectura super figuras Artis demonstrativae* (1285-7 (?)), la causa final que mou tot aquest engranatge de figures és afirmar la veritat⁹ (que és la funció pròpia d'un dels quatre «quadrats» o «espècies» de la figura S (E)) i negar la falsetat (que és la funció d'un altre d'aquests «quadrats» (I)). I el camí que el Doctor Il·luminat utilitza per arribar a aquestes afirmació i negació és la proposta i la solució de «qüestions» dialèctiques, és a dir, de preguntes que plantegen una alternativa; que apunten, per tant, dues possibles respostes que s'exclouen mútuament. En això, l'Art concorda amb les indicacions dels manuals de la lògica escolàstica, que, seguint els *Tòpics*, afirmaven que quan hi havia un dubte sobre alguna proposició calia, en primer lloc, posar aquesta proposició en forma de *quaestio*.¹⁰ És en aquest sentit, d'altra banda, que cal entendre les referències lul·lianes que el dubte, l'acte de dubtar (que és la funció pròpia del «quadrat» R de la figura S), constitueix la «matèria primera» de l'Art: les afirmacions i les negacions a què arriba una argumentació dialèctica sempre tenen el dubte com a substrat.¹¹

Llull, a pesar de les diferències evidents, espectaculars, que separen les seves *quaestiones* de les dels seus contemporanis,¹² segueix en substància el moviment argumentatiu que determinen les regles del gènere de la disputa escolàstica: comença per plantejar una qüestió (per exemple: «P?») i, tot seguit, passa a resoldre-la a través de l'enfrontament de dues posicions enfrontades, la proposició preferida (per exemple, «P», aquella que vol defensar, i que es correspon amb l'acte propi del «quadrat» N de la figura S, que és el quadrat de les creences i les suposicions) i la proposició oposada («no P»), argumentant a favor de P i refutant no P. Aquest enfrontament el resol favorablement a P per mitjà de (1) el «descobriment» del que els escolàstics anomenaven una *consequentia materialis bona simpliciter*,¹³ és a dir: una proposició composta d'un antecedent

⁹ *Lectura super figuras Artis demonstrativae*, MOG III, iv, 1-2 (205-6).

¹⁰ Pel tractament de les *quaestiones*, o problemes dialèctics, als *Tòpics*, veg. I, 10, 104a 3 i ss. Sobre la necessitat de la transformació de les proposicions dialèctiques en problemes dialèctics, veg. Guillem de Sherwood, *Introductiones in logicam*, IV, 2., ed. Norman Kretzmann (University of Minnesota Press, 1966), p. 71.

¹¹ Pel que fa al «dubte» com a matèria de l'Art, recordeu, per exemple, el següent passatge del *Compendium Artis demonstrativae*: «... R subjectum est & materia confusa ipsis E I N, ut ratione affirmationis vel negationis à dubitatione se prolongent, sicut elementata supposita à confusione primae materiae ratione generationis procedentia se especificantia à confusione ipsius primae materiae recedunt...» (MOG III, vi, 15 (307)).

¹² Aquestes diferències radiquen, sobretot, en l'ús de lletres simbòliques i en l'absència d'arguments d'autoritat i de raonaments destinats a la seva confirmació o falsació.

¹³ Per aquesta mena de conseqüències en particular i per les conseqüències en general a l'escolàstica veg. William i Martha Kneale, *The development of logic* (Oxford: Clarendon Press, 11^a ed., 1991), pp. 274 i ss.

i un consegüent construïda amb una conjunció condicional («*si*»: «si P, aleshores Q») o racional («*igitur*» o «*ergo*»: «P, per tant Q») que és vàlida *gratia terminorum* (en virtut del significat dels seus termes); i (2) l'ús de les regles d'inferència de la lògica proposicional (particularment del *modus tollens* i el *modus ponens*) que permeten concloure a favor d'una de les dues posicions oposades, que, evidentment, sempre és la preferida.

L'Art no és, en definitiva, sinó una tècnica destinada a convertir unes suposicions (les creences) en afirmacions o negacions categòriques (veritats o falsitats demostrades). Una transformació que, a semblança dels processos de la física aristotèlica, exigeix la privació d'una forma inicial (la que defineix l'espècie N de la figura S, l'espècie de les suposicions) com a pas previ de la generació de noves «substàncies» (les que es corresponen a les espècies E o I de la mateixa figura, les espècies, respectivament, de les afirmacions i les negacions categòriques), unes «substàncies» que es troben en potència en la «matèria primera» de l'argumentació (és a dir: el dubte, el quadrat R de la figura S).

Pels escolàstics la «bondat» de les conseqüències materials vàlides *gratia terminorum* a què recorre Llull depenia dels tòpics de la dialèctica, a partir dels quals es podia inferir la seva validesa. Així, una conseqüència com «*Homo currit, igitur animal currit*» era vàlida perquè es podia enquadrar en el grup de les conseqüències que segueixen el tòpic que té com a màxima «sempre que l'espècie es predica d'alguna cosa, el seu gènere també es pot predicar d'aquesta cosa», una màxima la diferència de la qual és «respecte a l'espècie». El Doctor Il·luminat, per la seva part, fa dependre la validesa de les seves conseqüències d'allò que anomena «condicions», una mena de màximes de l'Art que tenen com a «diferències» els termes de la figura T, és a dir: els termes que es troben en els vèrtexs dels cinc triangles que la constitueixen:

Déu - creatura - operació (triangle blau)
 diferència - concordança - contrarietat (triangle verd)
 començament - mitjà - fi (triangle vermell)
 majoritat - egualtat - minoritat (triangle groc)
 afirmació - dubitació - negació (triangle negre).

Quan s'analitza el contingut de les *condicions* de l'Art, sembla evident que, en efecte, els termes dels triangles de la figura T (particularment dels quatre últims¹⁴) actuen com les seves diferències. Si féssim una llista exhaustiva de totes les condicions de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* i de l'Art

¹⁴ De fet, la funció del triangle blau en la figura T és la d'oferir els subjectes amb què han d'operar els principis de la resta de triangles.

demonstrativa, podríem comprovar que totes les màximes que exposen són classificables en funció dels termes dels triangles de la figura T. Agafem, per exemple, dues de les condicions de la figura A tal com s'exposen a l'*Art demonstrativa*: «En A no ha començament, mitjà ni fi», «En A no pot ser majoritat ni minoritat..., mas ... cové ésser egualtat de bonificar e magnificar, etc.»¹⁵ La diferència de la primera màxima (el «respecte a» que li dóna forma) són els termes del triangle vermell (començament - mitjà - fi); els de la segona, els del groc (majoritat - igualtat - minoritat). La relació dels principis de la figura T amb algunes de les estratègies de l'argumentació proposades per Aristòtil sembla clara: «... a partir del més i el menys i l'igual és possible abordar <problemes> de tantes maneres com s'indiquen», «Després cal partir de les afirmacions i de les negacions... Ara bé aquest tòpic...», «Allò diferent i allò contrari ho són respecte alguna cosa...».¹⁶ I també ho sembla, per tant, la correspondència amb les diferències en què, d'acord amb Temisti, se sistematitzen, a Boeci, aquestes estratègies: «respecte al major», «respecte al menor», «respecte a l'afirmació i la negació», «respecte als contraris», etcètera.

Les condicions de l'Art com a tòpics

D'acord amb la lectura de l'Art feta des de les seves concordances amb la Dialèctica, l'ús que Llull fa del terme «condició» (*conditio*) és relacionable amb l'ús que en feien els lògics escolàstics.

Aquests lògics utilitzaven el terme *conditio* per referir-se als tòpics com a allò que marcava la diferència entre els sil·logismes *simpliciter* (que Aristòtil tracta en els *Primers analítics*) i els sil·logismes dialèctics (que són el tema dels *Tòpics*). Així Robert Kilwardby afirma a *De ortu scientiarum*: «I en aquest llibre [els *Tòpics*], ell [Aristòtil] ens ensenya com, per mitjà de certes *condicions* que concerneixen a la matèria, es pot restringir la forma sil·logística considerada incondicionalment (*simpliciter*) al sil·logisme dialèctic».¹⁷ Boeci de Dàcia (fl. segona meitat del segle XIII), criticant el punt de vista que es troba implícit en el passatge anterior (la consideració del sil·logisme dialèctic com a espècie del gènere sil·logisme *simpliciter*), però fent el mateix ús del terme «conditio», diu: «Quod autem syllogismus demonstrativus et dialecticus habet plus quam syllogismus simpliciter, hoc non est forma totius syllogismi dialectici et demons-

¹⁵ *Art demonstrativa*, OS I, p. 324.

¹⁶ *Tòpics*, II 115a 25 i ss., V 136a 5 i ss. i IV 125a 2 i ss.

¹⁷ *De ortu scientiarum*, cap. LIII, paràgraf 506, ed. cit. n. 1 més amunt, p. 172.

trativi, sed illud sunt *condiciones* suarum partium sicut *terminorum* vel propositionum. Et ideo per talia non constituitur species sub syllogismo simpliciter». ¹⁸

Retinguem el que ens diu Boeci de Dàcia: allò que afegixen els sil·logismes dialèctics (i els demostratius) als sil·logismes *simpliciter* són les condicions dels seus termes i les seves proposicions. I comparem-ho amb el que afirma Llull sobre la segona distinció de l'Art *demonstrativa* a la *Introductoria Artis demonstrativae* (1283-5 (?)): «Qui autem non est exercitatus, & ignorat prompte ponere terminos in triangulis [es refereix als triangles de la figura T], debet inspicere secundam distinctionem Artis Demonstrativae, ubi conditionantur termini, id est, diversi termini diversimode ponuntur in triangulis secundum diversam exigentiam & considerationem sive *conditionem* diversorum terminorum». ¹⁹ Sembla obvi que Boeci de Dàcia i Llull estan pensant, en el fons, en una manera d'argumentar, si més no, anàloga. Per això, pot ser útil de demorar-se una mica més en el tractament que Boeci de Dàcia fa del raonament dialèctic.

L'Art i les «habitudines locales»

Segons Boeci de Dàcia, els tòpics es basen en conceptes comuns (*intentiones comunes*, com «espècie», «gènere», «contrarietat») que es fonamenten en la naturalesa de les coses, i són *habitudines* (relacions) *locales*, és a dir: consisteixen en una determinada relació d'una intenció amb una altra (p.e. «de l'espècie amb el gènere», «d'un contrari amb el seu contrari»); de tal manera que un argument dialèctic, que és confirmat per un tòpic, depèn d'aquesta mena de relacions. Una inferència com «Sócrates és un home, per tant, és un animal» és vàlida, des de la perspectiva de la Dialèctica, per la relació local existent, en qualsevol cosa, entre l'espècie i el seu gènere. Aquesta relació local és el «signe» de la conseqüència que s'acaba d'esmentar (indica la seva pertinència). Però, en la mesura en què les intencions en què es fonamenta són comunes a totes les coses, no ofereix, a diferència del terme mitjà d'una argumentació demostrativa (que parteix no de intencions comunes, sinó dels principis propis d'allò sobre el qual s'argumenta), la causa de la conclusió. ²⁰

¹⁸ *Quaestiones super librum Topicorum*, «Quaestio 10»: «deinde quaeritur, utrum syllogismus simpliciter sit genus ad alios syllogismos, scilicet ad syllogismum dialecticum et demonstrativum» (Boeci de Dàcia, *Opera omnia*, VI, pars I, ed. N. G. Green-Pedersen & J. Pinborg, CPDMA, 1976, pp. 35 i ss.).

¹⁹ *Introductoria*, cap. XXVII; *MOG* III, ii, 16 (70).

²⁰ *Quaestiones super librum Topicorum*, «Quaestio 5»: «Consequenter quaeritur, utrum dialecticus possit considerare causas suae consequentiae», ed. cit. n. 18 més amunt, p. 20 i ss.

A l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, Llull no parla d'*habitudines*.²¹ Però a l'*Introductoria Artis demonstrativae*, una obra en què Llull sembla interessat en apropar el lèxic de la seva Art a la terminologia usual escolàstica, sí que s'hi refereix sovint. Diu, per exemple: «Igitur per hanc Artem possumus invenire infinitas habitudines, & secundum eas formare diversas propositiones, ita quod etiam secundum unam habitudinem possumus formare plures propositiones». O: «Et quoniam haec Ars per omnia docet discurrere, credo, ..., quomodo etiam per hanc Artem poterimus invenire omnes habitudines quorumcunque terminorum».²² En la mesura en què aquest procediment és comú a les obres del cicle de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* i a les del cicle de l'*Art demostrativa*, aquestes descripcions del funcionament de l'Art són aplicables també a l'anàlisi de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*. La manera que l'Art té de trobar aquestes *habitudines* és la introducció dels triangles de la figura T en les altres figures. I, en aquest sentit, no sembla gratuït que l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* anomeni la figura T, la figura de les *significacions* i dels *principis*. Els triangles de la figura T, com les *habitudines locales* de què parla Boeci de Dàcia a propòsit dels tòpics aristotèlics, possibiliten el descobriment dels *signes* que indiquen una relació existent entre les coses de què es tracta i, al mateix temps, també, la validesa de les inferències. Alhora, segons la definició aristotèlica de «tòpics», són, «procediments comuns, que s'apliquen igualment a les qüestions referents a la justícia, la física o la política, i a moltes altres coses que no tenen cap relació les unes amb les altres».²³ Són, en resum, segons glossa Le Blond aquesta definició, mitjans per trobar idees sobre qualsevol tema i per posar i resoldre qüestions sobre coses en què no es possseix cap competència particular.²⁴ I és en aquest sentit, en la mesura en què són l'instrument per excel·lència del mètode universal que la Dialèctica lul·liana, com l'aristotèlica, pretén ser, que es constitueixen, segons la terminologia del mateix Aristòtil, com els «elements» o, més pròpiament encara, els «principis» de tot raonament.

²¹ En una obra anterior a la concepció de l'Art, el *Compendium logicae Algazelis* (1271-2 (?), ed. Lohr, diss. doct, Freiburg i. Br. 1967, p. 106), Llull utilitza de passada l'expressió *locales habitudines*, a propòsit d'un dels tres possibles *modi* de la *fallacia consequentiis*.

²² *Introductoria*, MOG III, ii, 33 (87) i 32 (86).

²³ *Retòrica*, II 2, 1358a 12. Boeci de Dàcia inclou també Déu entre els subjectes sobre els quals es pot argumentar dialècticament: «Quia tamen iste modus arguendi dialectice communis est omni materiae et omnibus rebus —in rebus enim moralibus, naturalibus, mathematicis et divinis possibile est arguere dialectice— secundum istum modum dialectica est communis scientia», obra i ed. cit. n. 18 més amunt, p. 14.

²⁴ J. M. Le Blond, *Logique et méthode chez Aristote* (París: Vrin, 3ª ed., 1973), p. 40.

L'absorció dels tòpics lul·lians en la lògica de conseqüències

Un cop establerta l'analogia entre les *condicions* de l'Art i les màximes boecianes i entre els termes dels triangles de T i les diferències d'aquestes màximes, cal veure com, seguint el procediment comú de la lògica escolàstica de l'època de Llull, aquestes màximes i aquestes diferències de les arts lul·lianes absorbeixen els arguments. Per entendre com es porta a terme aquesta absorció és útil recórrer a l'anàlisi que Pere l'Hispanà (1200-1277) fa de la funció dialèctica d'aquests dos tipus de tòpic. Segons aquest autor, les diferències són *relata*, és a dir, tenen com a paper establir una relació d'una determinada mena entre els termes d'una qüestió o d'un argument, mentre que una màxima és una regla que governa les inferències que depenen d'aquestes relacions.²⁵ Semblantment, a les primeres Arts lul·lianes, com ja hem vist, els triangles de la figura T, en la seva introducció en la resta de figures, estableixen relacions entre els termes d'aquestes figures, unes relacions que han d'adequar-se a les condicions, a les màximes, d'aquestes Arts. Si les proposicions (simples —sentències afirmatives o negatives— o complexes —conseqüències) que sorgeixen d'aquesta introducció concorden amb aquestes condicions, les proposicions formades han de ser considerades veritables; en el cas contrari, han de rebutjar-se. Els principis de T són, en definitiva, instruments destinats al descobriment (*inventio*) o a la construcció de proposicions veritables, mentre que les condicions tenen com a objecte confirmar la veritat d'aquestes proposicions «descobertes», que, en última instància, no són sinó proposicions implícites en aquestes condicions. És en aquest sentit que cal comprendre què vol dir Llull quan parla, a les seves primeres propostes artístiques, del descens de l'universal als particulars com a forma de l'Art:²⁶ la *inventio* que defineix aquesta Art no és altra cosa que l'explicitació d'unes proposicions particulars contingudes en les condicions, que, seguint Boeci, són concebudes com a proposicions universals que serveixen com a «*sedes argumenti*» («Ideo et universales et maximae propositiones loci sunt dictae, quoniam ipsae sunt quae continent caeteras propositiones», Boeci).²⁷

Si la finalitat de l'Art és, com hem vist, resoldre qüestions, la manera en què es porta a terme la solució d'una qüestió és aquest descens de l'universal al particular a què ens acabem de referir, entenent per «universal» una o diverses condicions de l'Art i entenent per «particular» la solució buscada.

Aquest descens se sol concretar, a grans trets, en un procés sistematitzable en els passos següents:

²⁵ Eleonore Stump, art. cit. n. 6 més amunt, p. 283.

²⁶ Per exemple a la *Lectura super figuras Artis demonstrativae*, MOG III, iv, 1-2 (205-6).

²⁷ *De differentiis topicis*, ii, PL 64, 1185D. Per aquest ús d'«universal» com a «particular» en potència, veg. *Segons analítics*, I, 24, 86 a 23-9.

(1) Recerca de figures i termes de l'Art que puguin relacionar-se amb els termes de la qüestió d'acord amb la solució que es vol provar. (El resultat d'aquest pas es troba reflectit en l'enunciat de les solucions a través d'una successió de cambres que precedeix, en l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* i en l'*Art demonstrativa*, la solució pròpiament dita.)

(2) Explicitació en una sèrie de proposicions de les relacions (*habitudines*) reals existents entre aquests termes per mitjà de la introducció dels triangles de la figura T feta d'acord amb les condicions (els «universals») de l'Art. (Aquest pas el porten a terme dos «individus» de l'espècie I de la figura S: F G, discorrent per les cambres de l'enunciat de la solució.)

(3) Establiment, per mitjà d'una conseqüència o d'una cadena de conseqüències, de la connexió necessària existent entre les proposicions explicitades pel procediment explicat en el punt anterior i la posició preferida per l'usuari de l'Art (la solució, el «particular» que es busca).

En aquest tercer pas, que constitueix l'argumentació pròpiament dita, la connexió necessària que s'estableix es presenta per dues vies que sovint es complementen:

(3a) Com a significada d'una manera manifesta per les proposicions explicitades en el segon pas. En aquest cas la conseqüència subjacent en l'argumentació estaria formada per una conjunció racional: «P, ergo Q»; sent P una (o diverses) proposició(ns) construïdes d'acord amb una o diverses condicions, i sent Q el «particular».²⁸

(3b) Per mitjà de la reducció a l'impossible de la posició oposada a aquella a favor de la qual es vol argumentar (posant en evidència que aquesta posició oposada «destruïria» les condicions que s'han posat en joc al segon dels passos o que implica una contradicció).²⁹ En aquest cas, la conseqüència de què es parteix, amb la intenció de mostrar la seva no pertinència, està formada per una conjunció condicional: «Si P, aleshores Q»; sent P, el «particular» oposat a aquell a favor del qual es vol argumentar i Q una proposició (o una sèrie de proposicions) contràries a un (o a diversos) universal(s).

Quan s'opta per la via 3a, la regla d'inferència a què es remet implícitament és el *modus ponens* («Si P, aleshores Q; P; per tant, Q»). Quan s'opta per la via 3b, un cop portada a terme la reducció a l'impossible, es resol la qüestió pel *modus tollens*:

(3b') Negant el particular (l'oposat a la posició preferida) de la posició del

²⁸ «... probatio possit fieri positivè secundum E concordando plura universalialia adinvincem ad particulare,...», *Compendium Artis demonstrativae*, MOG III, vi, 86 (378).

²⁹ «... si positio vera non possit in principio faciliter demonstrari, reducendae sunt rationes contradicentes ad impossibile secundum I...», *Compendium Artis demonstrativae*, *ibidem*.

qual (com a antecedent) se segueix la destrucció de l'universal: «Si P, aleshores Q; no Q; per tant, no P».

(3b'') Afirmant el particular (la posició preferida) de la negació del qual (com a antecedent d'una conseqüència) se segueix la negació de l'universal: «Si no P, aleshores Q; no Q; per tant, P».³⁰

Tot aquest procés pot rebre el suport de (o, fins i tot, ser substituït per) una argumentació analògica basada en l'*exemplum* dels quatre elements (foc, terra, aigua, aire), les relacions existents entre els quals es troben representades en la segona figura T de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, una figura que a l'*Art demonstrativa* es transforma, s'independitza de la figura T i passa a anomenar-se simplement «figura elemental». En aquesta mena d'argumentacions analògiques no s'explica un particular a partir d'un universal, sinó que s'intenta aclarir a partir d'un particular més conegut un particular menys conegut.

La «consideratio similitudinis» com a instrument de l'Art

Segons s'afirma a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*, les operacions que representa la figura elemental (que són operacions de mescla, de composició a partir dels elements simples), a més de canalitzar el discurs sobre les realitats naturals, signifiquen, a l'ànima racional (S), llegides metafòricament, les operacions de la figura de la divinitat (A), de la figura de les virtuts i dels vicis (V), de la figura de la predestinació (X), de les figures de la veritat (Y) i la falsedat (Z) i, fins i tot, de la primera de les figures de T. És per aquest motiu, perquè la raó pot entendre (millor) les operacions intel·lectuals que estableixen totes aquestes figures (les relacions reals existents entre els seus termes) a partir de les operacions naturals que representa la figura elemental, que Llull afirma que l'Art, en llegir metafòricament (a través de la tropologia i l'al·legoria) aquesta última figura, utilitza T en les altres.³¹

³⁰ Per 3b' i 3b'', que són distingides pel mateix Llull, veg. *Compendium Artis demonstrativae*, MOG III, vi, 148 (440): «... agregant F G universale, per cujus destructionem concluditur negando necessariò illud particulare, ad cujus positionem sequitur praedicta destructio illius universalis seu conditionum ejus, vel per cujus etiam destructionem concluditur affirmando illud particulare, ad cujus non esse sequitur praedicta destructio universalis...». Cf. *Art demonstrativa*, OS, I, p. 305. Quan es pren la via 3b', cal acabar la demostració passant de la negació de la posició oposada i ja reduïda a l'impossible a l'afirmació de la posició preferida: «postmodum oportet reduci necessitatem positionis secundum E, & eam demonstrari transeundo de contrarietate universalis & particularis negativè ad concordantiam eorundem affirmativè» (*Compendium*, ed. cit., pp. 86 (378)).

³¹ *Ars compendiosa inveniendi veritatem*, MOG I, vii, 3 (435) i 42 (474). Aquest ús metafòric de la figura elemental, relacionat amb la funció tòpica de la figura T, respon a l'analogia que, des d'Aristòtil, s'havia establert entre els «llocs naturals», que donen estabilitat a les coses naturals, i les mantenen en

En l'Art *demonstrativa*, Llull retorna sobre aquesta idea, en un passatge que aclareix la finalitat dialèctica de la lectura metafòrica a què es refereix a l'Arts *compendiosa inveniendi veritatem*:

Esta figura elemental és molt necessària a saber en esta Art, cor per ella ha hom endreçament a haver coneixença de les altres figures; cor en les obres naturals són significades les obres intrínseques e extrínseques de A S V, metent T per la elemental figura e per A S V ab X Y.; e per açò són dades en esta Art semblances, eximplis e metàfores en diverses maneres per la elemental figura...³²

La funció de la figura elemental és, en definitiva, la de servir semblances, exemples i metàfores que puguin ser usats com a suport de les argumentacions que es canalitzen a través de les altres figures. A l'Art *demonstrativa*, Llull insisteix sobre la conveniència d'aquest ús en totes les possibles aplicacions d'aquesta Art, entre elles la solució de qüestions i la disputa, dues aplicacions que constituïen, a l'escolàstica, l'àmbit propi del discurs dialèctic. En concret, en parlar de la solució de qüestions, afirma:

A la doctrina de soure questions se covenen metàfores e semblances <e exemplis> per tal que enfre lo respondent e aquell qui fa la qüestió sia caritat justícia. E per açò ans que respona a la qüestió se cové a les vegades donar alguna metàfora de la Elemental figura, la qual <metàfora> se convenga ab la conclusió per ço que aquella sia comú començament a amdós los disputants³³

Robert Pring-Mill, crec que encertadament, ha interpretat aquest passatge, com una singular expressió de l'ús de semblances i les comparacions metafòriques amb fins de «captatio benevolentiae». ³⁴ Aristòtil, en els *Tòpics*, justifica així aquest ús de les comparacions: «També convé exposar les coses com en una comparació: ja que allò que s'exposa per una altra cosa i no és útil per ell mateix <els que responen> ho accepten millor». ³⁵

l'ésser, i els «llocs de la Dialèctica» que fan estable un argument mantenint-lo en l'àmbit de la veritat (Cf. Pere l'Hispan, *Tractatus, called afterwards Summule logicales*, V, 4, ed. L.M. de Rijk, Assen, 1972, p. 59).

³² *Art demonstrativa*, OS I, pp. 303-4.

³³ *Art demonstrativa*, OS I, p. 388.

³⁴ Robert Pring-Mill, «L'estructura analògica de l'art lulliana», recollit a *Estudis sobre Ramon Llull* (Barcelona, 1991), pp. 250-1.

³⁵ *Tòpics*, VIII 1, 156b 25.

La utilització que Llull fa a les seves dues primeres grans arts dels exemples, metàfores i semblances trets de la figura elemental, és, en definitiva, de fet, un peculiar intent de sistematització de la «inquisició per mitjà de semblances» (*consideratio similitudinis*) que Aristòtil, en els *Tòpics*,³⁶ assenyala com un dels quatre grans instruments de la Dialèctica. Concretament de les semblances basades en l'analogia de funció o relació, que s'estableixen entre realitats de gènere diferent i que prenen la forma: «si una cosa té tal relació amb una altra, tal altra cosa tindrà tal relació amb una quarta». Unes semblances de les quals l'Estagirita dóna aquest exemple: «de la mateixa manera que la ciència es relaciona amb allò que és objecte de la ciència, de la mateixa manera la sensació es relaciona amb allò que es objecte de sensació».³⁷ I que, en Llull, poden prendre formes com la següent: «cor enaixí com los uns elements entren en los altres per lo triangle verd [diferència-concordança-contrarietat] vermell [començament-mitjà-fi] e groc [majoritat-igualtat-minoritat], e formen cors elementat, enaixí adoncs con los tres triangles entren en la potència memorativa e en la entel·lectiva e en la volitiva, adoncs formen R [el «quadrat» de la figura S que es correspon amb el dubte].»³⁸

La «compendiositat» de l'Art i un suggeriment dels «Tòpics»

Segurament, un dels trets més característics de les primeres Arts de Llull, junt amb l'ús de argumentacions analògiques basades en l'*exemplum* dels quatre elements, és la mecanització i sistematització de la construcció d'arguments per mitjà de l'establiment d'un univers finit de principis agrupats en figures, numerats alfabèticament i interrelacionats a través de la combinatòria, mecanització i sistematització en les quals es concreta la «compendiositat» (la capacitat de produir molts arguments a partir de pocs principis) de l'*ars inventiva* lul·liana i que assoleixen la seva expressió més acabada en la figura demostrativa de l'*Art demostrativa*. Ni en els *Tòpics* ni en cap dels seus comentaris o desenvolupaments medievals coneguts s'hi troba cap referència a un possible ús dialèctic de procediments combinatoris. Però, en els mateixos *Tòpics*, sí que es pot trobar un interessant passatge en què Aristòtil proposa un sistema de «definició numèrica» dels principis amb finalitats mnemotècniques i útil per a la construcció d'argumentacions dialèctiques:

³⁶ *Tòpics*, I 17, 108a, 7.

³⁷ *Tòpics*, I, 108a 7 i ss.

³⁸ *Art demostrativa*, OS I, pp. 342-3.

... de la mateixa manera que en la geometria és útil, abans de començar, exercitar-se en allò referent als elements, i, en aritmètica, conèixer molt bé els nombres capitals [és a dir: els deu primers nombres], així també a les argumentacions és útil tenir per la mà els principis i conèixer de memòria les proposicions. En efecte, de la mateixa manera que els llocs conservats a la memòria permeten per ells mateixos recordar immediatament les coses mateixes, així també aquestes qüestions faran que hom sigui més capaç de raonar, pel fet d'atendre a coses numèricament definides...³⁹

Un passatge que sembla que Llull tingués present quan, a l'*Art demostrativa*, afirma:

Enaixí con en la ciència de l'algorisme [és a dir, en l'aritmètica o, més literalment, en la ciència dels deu primers dígit] se cové freqüentació, enaixí en la figura circular del lautó, on són les figures d'esta Art [es refereix a la figura demostrativa], cové freqüentació de fer e de soure qüestions e de reduir les altres ciències a aquells començaments, e per aital <freqüentació> és aquesta ciència habituada e leugerament apresada per aquells qui han disposició natural en C [l'enteniment entenent en els actes racionals que es convenen amb l'afirmació] G [l'enteniment entenent en els actes racional que es convenen amb la negació], amant D [la voluntat amant en els actes racional que es convenen amb l'afirmació] A [Déu] V [les virtuts] Y [la veritat] e desamant H [la voluntat desamant en els actes racionals que es convenen amb la negació] V [els vicis] Z [la falsedat]» (com assenyala Antoni Bonner, la versió llatina és potser més clara: amb D amant A V Y, e H desamant V Z).⁴⁰

«Haec Ars per omnia docet discurrere» i «docet viam inveniendi communia & propria principia in quaecunque Scientia»

Però l'Art de Llull no només sembla fer seus alguns dels instruments i de les propostes de la Dialèctica aristotèlica, sinó que també sembla apropiar-se d'algunes de les funcions més característiques d'aquesta Dialèctica. Particular-

³⁹ *Tòpics*, 163b 16 i ss. Pel que fa a la «compendiositat», no està de més recordar un altre passatge aristotèlic, aquest de les *Refutacions sofístiques*, sobre la «quantitat» dels principis de la Dialèctica: «Principia sunt minima quantitate, sed maxima potestate» (c. 34, 183 b, 22 i ss.)

⁴⁰ *Art demostrativa*, OS I, p. 390 i nota.

ment, aquelles a què es refereixen els dos últims dels indicis que, segons s'ha apuntat més amunt, feien pensar en una parentesc entre l'Art i els *Tòpics*: (1) la pretensió de ser un mètode que pot argumentar sobre qualsevol tema que pugui ser proposat i (2) el seu caràcter d'*ars artium*, de disciplina capaç de discutir els principis de totes les ciències. Aquestes dues característiques, que solen ser considerades com a pròpies de l'Art de Llull, també ho eren, en efecte, de la Dialèctica aristotèlica.

Al començament dels *Tòpics*, Aristòtil anuncia que el propòsit del seu tractat és «trobar un mètode a partir del qual puguem raonar sobre qualsevol tema que ens sigui proposat». I afegeix: «a partir de coses probables».⁴¹ La intenció que reflecteix la primera part d'aquesta frase és plenament compartida per l'Art de Llull. Remeto, de nou, a la *Introductoria Artis demonstrativae*: «haec Ars per omnia docet discurrere». Però Llull no s'accontenta que el discurs de l'Art circuli pels viaranyes de la mera probabilitat, i, per això, no dubta a afirmar: «ad istam artem pertinet verum dicere de omni quaesito».⁴²

Una cosa semblant s'esdevé amb la caracterització lul·liana de la seva Art com una *ars artium*. Aristòtil als *Tòpics* afirma que la Dialèctica «... ad omnium methodorum principiam viam habens».⁴³ Una afirmació que és recollida per escolàstics com Lambert D'Auxerre (*Dialectica*) o Pere l'Hispanà, en una obra, les *Summulae logicales*, que sembla que Llull coneixia abans de la redacció de la primera de les seves arts i on es glosa així aquest conegut passatge aristotèlic: «Dialectica est ars artium, scientia scientiarum, ad omnia methodorum viam habens. Sola dialectica probabiliter disputat de principiis aliarum scientiarum, et ideo in acquisitione scientiarum dialectica debet esse prior».⁴⁴ L'Art de Llull també serveix per trobar (*invenire*) els principis de totes les ciències. En aquest sentit, cal interpretar, per exemple, aquest passatge de l'*Art demonstrativa*:

Si tu saps esta Art e segueix<s> sos començaments segons que te n'havem dada doctrina,... sabràs encercar si en les ciències qui són antigues ha error, ni si aquells que les han atrobades han haüda vera doctrina, ni si per seny natural aquelles han ordenades...⁴⁵

⁴¹ Veg. nota 3.

⁴² *Introductoria Artis demonstrativae*, MOG III, ii, 32 (86) i 3 (57).

⁴³ Veg. nota 4.

⁴⁴ Citat a E. Gilson, *La filosofia en la Edad Media* (Madrid, Gredos, 2ª ed., 1982), p. 515. Pel que fa al coneixement que Llull podia tenir de les *Summulae*, Charles Lohr, *Raimundus Lullus' Compendium Logicae Algazelis: Quellen, Lehre und Stellung in der Geschichte der Logik* (tesi doctoral inèdita), pp. 20-6 i 36-7.

⁴⁵ *Art demonstrativa*, OS I, p. 384.

I, evidentment, aquest altre passatge, que, un altre cop, correspon a la *Introductoria Artis demonstrativae*:

haec scientia (l'Art *demonstrativa*) ... docet viam inveniendi communia & propria principia in quaecunq[ue] Scientia, cognitis terminis illius Scientiae, cujus principia quis vult invenire⁴⁶

Però, a diferència de la Dialèctica comuna, no es conforma, de nou, a disputar sobre els principis de les altres ciències *probabiliter*. Com es diu ja a la primerenca *Ars universalis* (1274-6):

ut faciamus [es refereix a una de les quatre finalitats de l'Art] necessariam demonstrationem illius, quod in reliquiis scientiis credibili atque probabile secundum veritatem existit.⁴⁷

L'Art de Llull, en definitiva, com la Dialèctica d'Aristòtil, argumenta sobre qualsevol tema i serveix per trobar els principis de totes les ciències. Però tant en un cas com en l'altre no s'accontenta a moure's en l'àmbit de l'opinió, de les *probabilitates*, que els escolàstics, d'acord amb Aristòtil, consideraven com a característic de la Dialèctica, i busca la certesa demostrativa de la necessitat.

Les inferències tòpiques com a raons necessàries

A l'*Introductoria Artis demonstrativae*, Llull, en un passatge singularment important pel que fa al tema que ens ocupa, al·ludeix, en els següents termes, a les relacions entre els tòpics (*loci*) dels lògics i els que utilitza la seva Art:

Haec Ars etiam docet invenire omnes ordines propositionum inventarum ad intentam conclusionem, nam cum aliqua propositio fuerit inventa, si commisceantur termini inventae propositionis & quaestionis, facient diversas cameras, quibus comparatis invincem secundum habitudinem terminorum secundum triangulos, nunc interpositis aliis terminis, nunc non interpositis, nullus ordo est, qui poterit subterfugere considerationem discurrentis, si diligens fuerit; maximè cum omnis ordo conclusiones ad

⁴⁶ *Introductoria Artis demonstrativae*, MOG III, ii, 1 (55).

⁴⁷ *Ars universalis*, MOG I, 1, 1 (483). Al *Compendium*, MOG III, vi, 81 (373), es reflecteix la mateixa concepció de l'Art: «plures autem, qui non viderunt ista principia [els establerts per les condicions de la introducció dels triangles de la figura T en la resta de figures], credunt in scientiis particularibus multa solum esse probabilia, que per artem ostendetur necessaria».

premissas sit secundum aliquam habitudinem importatam per angulos T, nam Logici arbitrantur comprehendere omnem habitudinem, quae est inter conclusionem & principia, sub aliquibus determinatis locis, ut sub loco à majori, vel à minori, vel à divisione & definitione, vel aliquo aliorum, quos vocant locos dialecticos, talem habitudinem nominando locum, quos locos omnes possemus reducere ad plures, si essent plures; sed praetermitto hoc, putans esse manifestum, & supervacaneis nolo me immiscere.⁴⁸

Fins ara hem remarcat, sobretot, les semblances de l'*ars inventiva* de Llull amb la descrita pels escolàstics. Però aquestes semblances, com apuntàvem en l'apartat anterior, tenen uns límits. La cita que acabem de reproduir ens posa sobre la pista de la raó que explica les diferències entre les dues disciplines. Entre l'Art i el que feien els lògics de la facultat d'arts hi ha, com hem vist, importants paral·lelismes; el Doctor Il·luminat fins i tot es refereix, en un altre passatge de la *Introductoria*, a una «congruència» terminològica que permet de significar els procediments de la Tòpica comuna amb els símbols de l'Art.⁴⁹ Però, amb tot, l'Art no es pot reduir a la Lògica escolàstica, perquè, com s'insinua en aquest paràgraf, la seva dignitat epistemològica és diferent. L'Art, com es diu en un altre indret de la mateixa obra,⁵⁰ és epistemològicament anterior a la Lògica i, en conseqüència, aquesta, com totes les arts i totes les ciències, pren d'aquella els seus principis. És precisament per això, de fet, per aquesta «subalternació» dels principis de la Lògica respecte als de l'Art, que els lògics poden comprendre tota relació que existeix entre la conclusió i els seus principis sota alguns llocs determinats, els de la Dialèctica tradicional.

A més, l'Art i la Lògica difereixen en la manera de considerar seu subjecte. Les *habitudines locales* de l'Art no es fonamenten en les relacions entre el que els escolàstics solien denominar *intentiones secundae* (signes mentals que es refereixen a altres signes mentals, com «espècie», «gènere», etcètera), encara que les utilitzen, sinó que es basen en *intentiones primerae* (signes mentals de realitats exteriors, com «home», «animal», etcètera). Com Llull explica al primer capítol de la *Introductoria*, després d'afirmar que l'Art és tant una Lògica com una Metafísica:

Metaphysica enim considerat res, quae sunt extra animum, prout conveniunt in ratione entis; Logica autem considerat res secundum esse,

⁴⁸ *Introductoria Artis demonstrativae*, MOG III, ii, 33 (87).

⁴⁹ «... loci dialectici multum valent ad inquirendum propositum, qui etiam per terminus hujus Artis satis congruè possunt significari, ut per majoritatem locus à majori, per contrarium locus à contrario sensu...» *Introductoria Artis demonstrativae*, MOG III, ii, 27 (81).

⁵⁰ *Introductoria Artis demonstrativae*, cap. I, 3b, MOG III, ii, 2 (56)

quod habent in anima, quia tractat de quibusdam intentionibus, quae consequuntur esse rerum intelligibilium, scilicet de genere, specie & talibus, & de iis, quae consistunt in actu rationes, scilicet de syllogismo, consequentia & talibus; sed haec Ars tanquam suprema omnium humanarum Scientiarum indifferenter respicit ens secundum istum modum & secundum illum.⁵¹

Aquesta cita fa pensar en el conegut passatge dels *Tòpics*: «Ergo donec inveniatur locum similiter philosophi et dialectici consideratio».⁵² En altres obres posteriors de Llull aquest frase ressona encara amb més força. Per exemple, en el pròleg de la *Logica nova* (1303):

Verum quia logici consideratio circa intentiones versatur secundas, quas perfecte cognoscere nequit primis intentionibus ignoratis. Ideo in hoc nostro compendioso et opere novo ponentes, diffinientes et demonstrantes in aliquibus passibus naturaliter ac philosophice procedamus, ut primarum intentionum noticia naturaliter et logice a scientibus hunc librum plenarie ac clarissime habeatur. Istius quidem artis subiectum est veri et falsi inventio, cui cum modo principiis regulisque Generalis Artis auxiliabitur.⁵³

Boeci de Dàcia diu sobre el passatge dels *Tòpics* a què s'acaba de fer referència: «qui habitudines locales et communes intentiones potuit invenire, de necessitate habuit proprietates rerum et naturas earum considerare». I afegeix: «Talis autem consideratio non est puri dialectici». I en un altre lloc comenta: «Hoc autem non facit in quantum dialecticus, sed in quantum simul cum hoc est philosophus. Ex hoc apparet, quod dialecticus arguens debet esse dialecticus et philosophus».⁵⁴ Pel que fa al seu subjecte, l'Art de Llull, si més no tal com és teoritzat a partir de la *Introductoria*, es vol moure no en l'àmbit específic de la Lògica, sinó, precisament, en aquest àmbit comú a la Dialèctica i a la Filosofia. Un àmbit que, com assenyala Eleonore Stump, fa possible, segons Boeci de Dàcia, l'acceptació com a inferències necessàries dels arguments tòpics.⁵⁵ Per Boeci de Dàcia, en efecte, els arguments basats, per exemple, en la relació tòpica entre espècie i gènere (entre *intentiones secundae*) són arguments dialèctics i, per tant, d'acord amb Aristòtil, la seva conclusió és merament probable; els mateixos

⁵¹ *Introductoria Artis demonstrativae*, MOG III, ii, 1 (55).

⁵² *Tòpics*, VIII, c. 1, 155b 7-8, *translatio Boethii*, ed. cit. a la n. 5, p. 156.

⁵³ *Logica nova*, ed. Ch. Lohr & V. Hösle (Hamburg, 1985), p. 1. Cf. *Ars generalis ultima*, pars 7, cap. 4, art. 14 (*ROL* XIV, p. 117, línies 528 i ss.).

⁵⁴ *Quaestiones super librum Topicorum*, IV Quaestio 7 i I Quaestio 4, ed. cit. n. 18 més amunt, pp. 211 i 18.

⁵⁵ Eleonore Stump, art. cit. n. 6 més amunt, p. 290.

arguments considerats en funció de la naturalesa de les coses, els té, en canvi, com a arguments necessaris.⁵⁶ I, en definitiva, en tant que pels escolàstics un «argument» és una espècie del gènere «raó», també com a «raons necessàries». Situant l'Art en aquest terreny compartit per la Lògica i la Filosofia, Llull podia, per tant, justificar pertinentment la necessitat de les seves famoses «raons necessàries».

La finesa analítica del capítol que Llull dedica a la *Introductoria* a les diferències entre l'Art, i la Lògica i la Metafísica i del passatge en què es refereix a distingir entre els tòpics de l'Art i els de la Dialèctica dels lògics, és, comparativament parlant, molt superior a la de les escasses consideracions epistemològiques que es troben a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*. A la primera de les seves Arts, Llull demostra poca fluïdesa en l'ús de la terminologia universitària i encara es mou amb dificultat en la geografia de les subtiletes epistemològiques de l'escolàstica. Es limita, gairebé, a oferir els rudiments de la seva peculiar *ars inventiva*. Amb tot, aquesta Art ja parteix, com hem vist, a semblança de la Dialèctica dels lògics, d'unes *condicions* que concerneixen a la matèria dels arguments que es poden portar a terme a través d'ella i que actuen com una mena de *màximes* que tenen en els triangles de la figura T les seves *diferències*. I, a diferència de la Dialèctica dels lògics, ja es mou, sobretot, en l'àmbit de les primeres intencions i pretén, per mitjà de raons necessàries, i tal com indica el seu títol, «descobrir» (*invenire*) no mers arguments probables, sinó la veritat.

L'Art, en definitiva, es planteja, ja des de la seva primera formulació, com una Dialèctica. Però no com una Dialèctica merament lògica, sinó com una «Dialèctica filosòfica». En aquest sentit, la seva ambició, per bé que no la seva manera de portar-la a terme, és semblant a la del *Compendium studii theologiae* (1292) de Roger Bacon, que té com a propòsit «tradere omnia philosophica speculativa quae sunt in usu theologorum, et multa quae necessaria sunt eis, quarum usum non habet, et certificare omnia per ordinem a primis ad ultima...» i que vol concretar aquest propòsit posant els fonaments que facin possible moure's en l'àmbit d'una *disputatio realis* basada en la naturalesa de les coses i no en meres *intentiones logicales*.⁵⁷

⁵⁶ *Quaestiones super librum Topicorum*, I Quaestio V («Utrum dialecticus possit considerare causas suae consequentiae»), ed. cit. n. 18 més amunt, p. 20-3.

⁵⁷ Roger Bacon, *Compendium of the study of Theology*, edició, traducció, introducció i notes a càrrec de Thomas S. Maloney (Leiden, 1988), p. 50 i 128 n. 70. Per bé que el marc de referència textual de projectes com els de Bacon o Llull sigui la Dialèctica d'Aristòtil, val la pena assenyalar que el gir realista que proposen els situa, de fet, en la tradició de la Dialèctica platònica.

L'Art de Llull com a Dialèctica demostrativa

L'ambició demostrativa de l'Art explica alguns dels canvis que Llull va anar introduint en les seves successives versions.

En aquest sentit, resulta significatiu el canvi de denominació que rep l'Art des de la seva primera formulació (*Ars compendiosa inveniendi veritatem*) a la segona (*Art demostrativa*). L'*Art demostrativa*, sembla reflectir, ja en el seu mateix títol, la voluntat lul·liana de presentar el seu artefacte epistemològic com una ciència enquadrible en els esquemes aristotèlics dels *Segons analítics*, l'obra aristotèlica que, segons la tradició escolàstica, tractava de la «demostració», de les «raons necessàries», per oposició a la *ars inventiva*, la Dialèctica, que tractava de les raons probables.⁵⁸ Aquesta voluntat sembla encara més evident quan es considera aquest el nou títol de l'Art en concordança amb una altra de les novetats que l'*Art demostrativa* presenta respecte a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*: la pretensió de Llull que la seva Art actua, no només a través de mers «signes», sinó per mitjà de tres menes de demostracions, la demostració *propter quid* (per la causa), la demostració *quia* (per l'efecte) i la demostració *per equiparantiam* (que, al seu entendre, és la més demostrativa de totes, fins i tot més que la *propter quid* a la qual els escolàstics, d'acord amb Aristòtil reservaven aquest privilegi).⁵⁹ Deixant de banda, aquest tercer tipus de demostració, que Llull presenta com de collita pròpia, les altres dues situen l'Art en l'òrbita de les teoritzacions epistemològiques dels *Segons analítics*.⁶⁰

Les Arts de Llull posteriors a l'*Art demostrativa* ja no abandonaran mai aquesta òrbita. Al contrari. El Doctor Il·luminat va intentar, en cada una d'elles, aprofundir progressivament en la voluntat ja present en aquesta obra de replan-

⁵⁸ El fet que la tercera de les grans Arts lul·lianes es tituli *Ars inventiva* (1290) no treu significació a aquest canvi de títol. En endavant, l'Art serà, alhora, «inventiva» i «demostrativa». Aquest «retorn» a la determinació inicial de l'art com a inventiva és explicable, d'altra banda, per alguns problemes que la divulgació de l'*Art demostrativa* va tenir a causa, precisament, del seu títol. Albert Soler ha recordat en un article recent un text molt significatiu en aquest respecte i que pocs lul·listes han tingut en compte. Aquest text, a més de fer palès què significava a la segona meitat del segle XIII parlar d'*ars demonstrativa*, testimonia l'escàndol que van provocar les presentacions públiques de l'Art que portava aquest nom. Es tracta d'un preàmbul que es troba a un còdex amb diverses obres d'aquest període que Llull va enviar al Dux de Venècia Pietro Gradenigo cap a finals de 1289. Comença així: «Ne secundum sententiam salvatoris dicentis in Evangelio: *Ve homini illi per quem scandalum venit* [Mt 18:7]. Liber iste generaret scandalum ex nomine libri qui intitullatur *Ars demonstrativa* in cordibus in ipso legentium qui forte crederent quod intencionis instituentis hunc librum esse demonstrare ea quae sunt fidei catholice demonstratione propter quid i quia...», Albert Soler, «*Vadunt plus inter sarracenos et tartaros*: Ramon Llull i Venècia» a Lola Badia (ed.), *Intel·lectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana catalana* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994).

⁵⁹ *Art demostrativa*, OS I, p. 290.

⁶⁰ *Segons analítics*, I, 13, 78a 22ss.

tejar les relacions tradicionals entre la *inventio* i la *demonstratio* amb l'objectiu d'esborrar, d'acord amb les directrius estipulades en els *Segons analítics* per a la ciència, els dèficits demostratius inherents a la Dialèctica, conservant, alhora, les virtuts «inventives» característiques d'aquesta última disciplina i que ell havia mecanitzat per mitjà de la combinatòria. Aquesta voluntat, paradoxalment, va portar a Llull a crear una Art al mateix temps demostrativa (com les ciències descrites als *Segons analítics*) i universal (com la Dialèctica) que trencava amb el model de ciència aristotèlic que només acceptava ciències demostratives particulars. Un trencament que va convertir l'obra lul·liana en un punt de referència ineludible per tots aquells pensadors que, com Descartes o Leibniz, van voler, segles després, portar a terme empreses semblants.

Josep Maria Ruiz Simon
Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM

On the basis of certain indications pointing to a relation between the conception of Llull's Art and the study of Dialectics based on Aristotle's *Topics*, the author of this article proposes a reading of that Art from the vantage point of this work of Aristotle, along with later commentaries and developments on it.

UN CATÀLEG TEMÀTIC DEL *LLIBRE D'AMIC E AMAT*

Aquest estudi sorgeix arran de l'enfocament donat al *Llibre d'amic e amat* (d'ara endavant *LAA*) per Robert Pring-Mill en el seu article «Entorn de la unitat del *Llibre d'amic e Amat*».¹ Es tracta bàsicament de confirmar la hipòtesi formulada per Pring-Mill en aquell treball, a saber, la unitat de sentit del *LAA* expressada a través d'un doble vessant: la referència dels seus versicles a la cosmovisió medieval, per una banda, i a l'*Art* lul·liana, per l'altra. Presento, doncs, aquí una ampliació de la recerca de temes i motius recurrents del *LAA*, que Pring-Mill va limitar en l'article esmentat a un aspecte —molt important, sens dubte— de l'*Art*: el funcionament de les tres potències de l'ànima.

Convé advertir, d'entrada, que aquesta feina estava feta en part. En diversos papers lul·lístics trobem, de fet, esbossos més o menys exhaustius d'algunes de les línies temàtiques del *LAA*. Així, comptem amb un cert nombre d'articles que estudien grups de versicles associats temàticament per afinitats amb la tradició trobadoresca,² la mística franciscana³ o la del *Càntic dels càntics*,⁴ per citar alguns casos destacats. També l'annotador de l'edició del *Blaquerna* a *ENC*, Andreu Caimari, dóna algunes llistes de temes i llocs sovintejats en el text.⁵

¹ Publicat a *Estudis Romànics* 10 (1962), pp. 33-61, i inclòs posteriorment a Robert D. F. Pring-Mill, *Estudis sobre Ramon Llull (1956-1978)* (Barcelona, 1991), pp. 279-306.

² Manuel de Montoliu, «Ramon Llull, trobador», dins *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics* (Barcelona, 1936), vol. I, pp. 363-398.

³ Giovanni Maria Bertini, «Aspectos ascético-místicos del *Blanquerna* (El *Llibre d'Amic i Amat* y los *Fioretti* de S. Francisco)», *EL* 5 (1961), pp. 145-162.

⁴ Brigit Seelemann, «Presencia del *Cantar de los Cantares* en el *Llibre d'Amic e Amat*», *EL* 6 (1962), pp. 283-297.

⁵ *Libre de Evast e Blanquerna*, ed. Salvador Galmés (Barcelona: *ENC*, 1935-1954), 4 vols., vol. IV (reimpr. de 1981), pp. 75-80.

Recentment, Vincent Serverat ha rastrejat també de manera sumària la presència de les figures de l'Art en el LAA.⁶

He tingut en compte fins on m'ha semblat oportú aquestes aportacions prèvies, però cal tenir present que es tracta d'inventaris volgudament parcials i sumaris, i, en general, aliens a la noció prou establerta actualment que hem de llegir Llull a la llum de la influència de l'Art, que inspira la totalitat dels seus escrits a partir de 1274, aproximadament.

El primer dels quatre blocs que presento («L'art lul·liana») és el més clarament relacionat amb la clau de lectura del LAA proposada per Pring-Mill. A la vista de la multitud d'elements i nocions de l'Art identificats en els versicles del LAA, l'afirmació de Pring-Mill que «cada versicle del *Llibre d'amic e Amat* es relaciona directament amb un o més punts del sistema»⁷ lul·lià cobra plena significació.

Els dos blocs següents («L'amor místic», «El món») tenen més a veure amb els repertoris temàtics habituals, com ara el de l'escola siciliana, de Walter Pagani, o el del *dolce stil nuovo*, d'Eugenio Savona, el pla de treball dels quals m'ha estat útil de consultar.⁸ En qualsevol cas, he procurat conformar especialment el meu buidat al context generat pel text mateix del LAA, sense intentar adaptar-lo a les diverses tradicions de referència adduïdes per la crítica en relació amb el LAA.⁹ Penso que la hipòtesi de treball justifica aquesta orientació, però potser m'hi autoritza també la docta opinió de Jordi Rubió i Balaguer, el qual, advertint del perill d'aturar-nos a analitzar eixarreïts inventaris d'influències provençals (o de qualsevol altra espècie, tant hi fa), insisteix que hem de destacar la «personalitat unificadora dels motius captats» per Llull: «Hi ha un abisme entre l'home i l'anècdota de les robes que vestí. Només el salvarem fugint del perill de considerar-les com dotades de vida pròpia. No en tenen d'altra que la que el poeta els dona».¹⁰

Un quart i brevíssim bloc («Llull dins del LAA») sobre alguns versicles que al·ludeixen la vida i l'obra del foll verídic, és a dir, Llull mateix, tanca l'inventari.

⁶ «Autour de la date de composition du *Libre d'amic e amat* de Ramon Llull», *Annali dell'Istituto Orientale de Napoli. Sezione romanza* 34, 1 (Nàpols, 1992), pp. 37-67, esp. pp. 47-53.

⁷ *Art. cit.*, p. 285 (cito per la reedició esmentada de 1991).

⁸ Veg. Walter Pagani, *Repertorio tematico della Scuola Poetica Siciliana* (Bari, 1968) i Eugenio Savona, *Repertorio tematico del Dolce stil nuovo* (Bari, 1973).

⁹ Això em sembla que es fa ben evident en el segon bloc, on he plantejat l'organització de les entrades a partir dels elements bàsics que presenta la relació mística al LAA, deixant per tant de banda qualsevol esquema místic previ que pogués tenir-hi relació.

¹⁰ «Alguns aspectes de l'obra literària de Ramon Llull», dins Jordi Rubió i Balaguer, *Ramon Llull i el lul·lisme* (Barcelona, 1985), p. 272.

A diferència del catàleg elaborat per Pring-Mill en l'article fonamental citat al principi, no m'he limitat a buscar el tema de cada versicle, cosa que hauria permès un resum esquemàtic de temes del *LAA* sencer, sinó que sovint he tret de cada versicle tants motius com m'hi ha semblat veure, i això ha fet possible de presentar un repertori temàticament complex i organitzat de manera sistemàtica.¹¹

1. L'ART LUL·LIANA

Els elements i les operacions que constitueixen la maquinària artística de Llull són mencionats en nombrosos versicles del *LAA*. M'ha semblat que una manera gràfica i entenedora de presentar-los seria de recórrer a les figures que en són xifra i resum. Diversos treballs recents sobre la datació del *Blaquerna*, i, paral·lelament, del *LAA*,¹² en situen l'acabament a la ciutat de Montpeller cap a 1283, amb un període de redacció més o menys llarg que es remuntaria al segon lustre de la dècada anterior, segurament després de l'etapa pre-artística de Llull (c. 1271-c. 1274, segons la cronologia de Bonner).¹³ El *LAA*, per tant, s'inscriu versemblantment en el primer cicle de l'etapa quaternària, és a dir, les obres situades en l'òrbita de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* (c. 1274-c. 1283), primera i abreujada formulació artística de Llull. Les figures utilitzades en la fase quaternària seran, doncs, el punt de referència de la meva investigació

¹¹ Haig d'agrair molt sincerament a Albert Soler que m'hagi facilitat el text de la seva edició crítica del *LAA*, d'imminent publicació a *ENC*, text pel qual cito sempre en aquest treball. Això vol dir, naturalment, que les referències dels números dels versicles no coincideixen en general amb les de les edicions anteriors, ja que l'establiment del text per Soler ha demostrat que allò que en alguns casos es considerava que eren dos versicles en forma de fet un de sol, de manera que el total de versicles ha quedat reduït a 357. Els lectors que manegin l'edició de Galmés a *ENC* hauran de tenir en compte les claus de conversió següents: versicles 1-65: sense variació; 66-81: +1 Galmés; 82-92: +2 G.; 93-95: +3 G.; 96-109: +4 G.; 110-129: +5 G.; 130-164: +6 G.; 165-252: +7 G.; 253-310: +8 G.; 311-357: +9 G. Per altra banda, corresponen a Lola Badia el suggeriment original d'aquest treball —arran d'un seu curs de doctorat excel·lent, apassionant i, cal dir-ho, ja una mica llunyà— i la meritòria paciència i perseverància que ha tingut perquè m'hi tornés a posar i el publiqués. El bon record del seu mestratge lul·lià és el millor agraïment que li puc oferir.

¹² Veg. Anthony Bonner, «Sobre la data del *Blaquerna*», *EL* 26 (1986), pp. 143-147; Vincent Serverat, *art. cit.*; Albert Soler, «Encara sobre la data del *Blaquerna*», *SL* 31 (1991), pp. 113-123, i «Orígens, composició i datació del *Llibre d'amic e Amat*», *SL* 32 (1992), pp. 135-151.

¹³ Les referències que faig a la cronologia general de les obres de Llull, amb la divisió en dues etapes, corresponen sempre al catàleg establert per Anthony Bonner (veg. *OS*).

dels versicles del *LAA* en aquest bloc.¹⁴ De totes maneres, ha de quedar ben entès que la presentació d'aquestes referències artístiques en entrades corresponents a cada figura no pressuposa de cap manera per la meua part una aplicació mecànica de l'*Art* en el *LAA*: l'inventari següent té un valor exclusivament descriptiu, i no aspira a explicar l'abast de la relació entre el sistema de pensament de Lull i l'opuscle místic.

1.1 REFERÈNCIES GENERALS A L'ART:

Misatge era l'amich als prínceps crestians e als infeels per son amat, per ço que·ls mostràs la art e·ls començaments a conèixer, amar, l'amat. (137)

1.2 LA FIGURA A:

Demananen a l'amich si camiaría per altre son amat.

Respòs e dix: —¿E qual altre és mellor ni pus noble que subiran bé, eternal, infinit en granea, poder, saviea, amor, perfecció? (37)

1.2.1 Bonea: 37 (subiran bé), 81, 211, 300 (subirà bé).

1.2.2 Granea: 37, 68, 277, 297.

1.2.3 Eternitat: 37, 68 (durabletat), 81, 107, 195, 254, 255, 259, 277, 298.

1.2.4 Poder: 37, 39, 81, 195, 211, 249, 263, 302, 336.

1.2.5 Saviea: 37, 39, 81, 123, 249, 263 (saber), 278.

1.2.6 Amor (o volentat): 23, 37, 39, 81, 107, 155 (volentat), 160, 197 (volentat), 263 (voler), 278 (volentat), 299 (volentat), 302 (voler).

1.2.7 Vertut: 289.

1.2.8 Veritat: 23, 33, 303, 304.

1.2.9 Glòria: 39, 254, 291, 318.

1.2.10 Perfecció: 37, 81, 107 (complida en tots acabaments), 198, 257, 261, 277, 278, 317.

1.2.11 Justícia: 33, 41, 42, 94, 123, 196, 249, 256, 277, 278, 302, 318, 327.

1.2.12 Larguea: 33 (liberal), 41 (liberalitat), 103, 193, 353 (ço que en aquest món [l'amat] li ha donat).

¹⁴ He tingut també en compte les variacions, generalment escasses, que Lull va introduir en aquestes figures en l'*Art demostrativa* (c. 1283-c. 1289), nova versió de la summa lul·liana que inicia, com se sap, una segona fase en l'etapa quaternària i que sembla immediatament posterior a l'acabament del *Blaquerna* i el *LAA*.

1.2.13 Misericòrdia (o pietat): 33 (piadors), 41 (pietat, misericòrdia), 42, 43 (pietat), 94, 155 (misericòrdia, pietat), 160, 184 (pietat), 196, 197, 207 (pietat), 301 (piadós), 302 (pietat), 308 (pietat, misericòrdia), 317.

1.2.14 Humilitat: 23, 43, 68, 308, 315, 316.

1.2.15 Senyoria: 16 (senyor), 110, 213 (senyor), 294 (senyor).

1.2.16 Paciència: 23, 43, 68, 270, 308, 327.

[L'*Art demostrativa* de c. 1283-c. 1289 introdueix quatre canvis en la llista de les dignitats divines.¹⁵ Per una banda, Misericòrdia passa de la posició tretzena a la quinzena i Senyoria de la quinzena a la setzena, i, per l'altra, Humilitat i Paciència són substituïdes respectivament per Simplicitat i Noblea, que ocupen les posicions tretzena i catorzena. He detectat alguns esments d'aquesta última dignitat, aparentment aliena al context artístic del *LAA*:

Noblea: 24 (noble, nobilitats), 37 (noble), 61, 134 (nobilitats), 136, 141, 180, 182, 211 (noble, nobilitat), 223 (nobles capteniments), 322, 346 (noble amor), 354.]

1.3 LA FIGURA S:

La presència importantíssima en el *LAA* dels actes de les tres potències de l'ànima, que constitueixen la figura S, va servir a Pring-Mill per bastir en l'article de referència «Entorn de la unitat del *LAA*» el seu concepte de la unitat del volumet místic. Amb voluntat no exhaustiva, Pring-Mill hi va inventariar 79 dels 365 versicles (segons l'ed. Galmés) classificant-los segons que tractessin d'una, dues o les tres potències de l'ànima. Hi va advertir també que «ben pocs versicles hom hi podrà trobar que no tinguin res a dir de *pensaments*, de *remembraments* o d'*amor* (o de llurs contraris), ni facin ús de verbs com són *pensar*, *cogitar*, *membrar*, *remembrar*, *ublidar*, *amar*, *aïrar* o *desamar*, bé que no anomenin l'*enteniment*, la *memòria* o la *voluntat* directament».¹⁶ A més, l'estudiós britànic observava en nota que la llista podia allargar-se pel cap baix en una norantena més de versicles.¹⁷ Amb aquest antecedent, m'ha semblat escaient d'ampliar l'inventari en qüestió, no pas fins a la teòrica completitud assenyalada per l'erudit britànic (la qual, d'altra banda, pot gairebé materialitzar-se afegint a la llista que dono una sèrie d'entrades del segon bloc com ara *pensaments*, *amor*, etc.), però sí introduint-hi un seguit de versicles que, de fet, haurien

¹⁵ Pring-Mill, «El nombre primitiu de les dignitats en l'*art general*», a *Estudis sobre Ramon Llull*, cit., p. 117, n. 8.

¹⁶ «Entorn de la unitat...» (ed. 1991), p. 293.

¹⁷ Art. cit., p. 293, n. 27.

d'haver trobat el seu lloc en l'article fundacional de Pring-Mill. En citaré només alguns exemples ben evidents per justificar la meua decisió:

Ohia blasmar l'amich son amat; en lo qual blasme vehia l'*enteniment* la justícia e la paciència de son amat, cor la justícia punia los blasadors e la paciència los esperava a contricció, penediment.

E per açò és qüestió en qual dels dos l'amich crehia pus fortment. (327)

És clar que aquest versicle encaixa perfectament en el segon apartat de la tercera categoria de Pring-Mill («Versicles que tracten d'una sola potència: *entendre, enteniment* o *cogitació*»).

Igualment, no sembla gaire plausible rebutjar el versicle següent:

En ira s'adurmí l'amich cor temia lo blasme de la gent, e despertà's en paciència com *remembrà* laors de son amat.

E és qüestió l'amich de qui ach major vergonya: o de son amat o de les gents. (332)

que s'hauria d'inscriure naturalment en l'apartat 3.a, relatiu a la memòria, quan en el versicle següent (inclòs a 2.a, memòria + enteniment) la mateixa forma verbal *remembrà* és considerada indici de l'activitat de la memòria:

Cogità l'amich en la mort e ach paor, tro que *remembrà* la çitutat de son amat, de la qual mort e amor són portals e entrament. (333)

Presento, per tant, a continuació una llista ampliada dels versicles que tracten «dels actus e de la privació dels actus de les tres potències de S, ço és a saber, memòria, enteniment e volentat»,¹⁸ tot indicant amb un asterisc aquells que Pring-Mill no va incloure en el seu article.

1.3.1 Versicles que tracten del ternari de potències:

Pujava l'amich *los poders de sa ànima* per scala de humanitat gloriejar la divina natura. E per la divinal natura devallava *los poders de sa ànima* per gloriejar en la humana natura de son amat. (319)

Dix l'amich a l'amat: —Anch no fugí ni-m partí de tu a *amar* depús que t'*ach conegut*, cor en tu e per tu e ab tu fuy on que fos.

¹⁸ *Art demostrativa*, ed. Bonner, OS I, p. 294.

Respòs l'amat: —Ni yo, depús que tu m'aguist conegut e amat, no t'ublidé, ni null temps no fiu contra tu engan ni falliment. (53)

*53, 54, 99, 103, 104, 122, 126, 133, *162, 163, 177, 182, 186, 199, *211, 219, *247, 290, 297, *306, *309, 319, 322, 323, 326, *334, 339, 355.

1.3.2 Versicles que tracten d'una parella de potències:

1.3.2.1 Memòria i enteniment:

Estaven les *cogitacions* de l'amich enfre *ublidança* de sos turments e enfre *membrança* de sos plaers; cor los plaers que ha d'amor li *obliden* la malenança, e los turments que sosté per amor li *remembren* la benanança que ha per amor. (181)

*7, *17, *60, *69, 78, 90, 117, 129, 132, 167, 181, 190, *224, *318, 329, 333.

1.3.2.2 Memòria i voluntat:

Demanà l'amat a l'amich: —¿Has *membrança* de nulla cosa que t'aja guardonat per ço cor me vols *amar*? [...] (8)

*8, 123, *188, 197, 310.

1.3.2.3 Voluntat i enteniment:

Misatge era l'amich als prínceps crestians e als infeels per son amat, per ço que·ls mostràs la art e·ls començaments a *conèxer*, *amar*, l'amat. (137)

19, 118, 130 (Pring-Mill 3.c), *137, *147, 155 (Pring-Mill 3.c), 191 (Pring-Mill 3.b), 208, 234, 241 (Pring-Mill 3.c), 306, 345.

1.3.3 Versicles que tracten d'una sola potència:

1.3.3.1 Memòria (membrança, remembrança, remembrament, rememrar, ublidar, ublidament, ymaginació):

Apartaren-se l'amich e amor, e tenien solaç de l'amat; e representà's l'amat. Plorà l'amich e esvanef's amor en l'esmortiment de l'amich.

Reviscolà l'amat son amich com li *remembrà* ses fayçons. (87)

18, *28, *55, *59, 68, *87, 108, 131, 187, *193, *201, *203, 212, *238, *239, *242, *266, *275, *311, *325, 330, *332, 334, 356.

1.3.3.2 Enteniment (entendre, cogitar, cogitació,¹⁹ conèixer, conexença, desconexença, intel·ligència, innorar):

Encontraren-se dos amichs: la ·i· mostrava son amat e l'altre l'*entenia*. E era qüestió qual d'amdós era pus prop a son amat. E per la solució l'amich havia *conexença* de la demostració de Trinitat. (353)

*27, 141, *149, 156, 159, *171, 172, 202, *240, 256, *279, 280, *285, *292, *293, *327, 341, 347, *353, 354.

1.3.3.3 Voluntat (voler, amar,²⁰ aïrar, desamar):

—Digues, foll, en què-t sens major *volentat*: o en *amar* o en *aïrar*?
Respòs que en *amar*, per ço cor *aïrava* per tal que pogués *amar*.
(158)

158, 164, 178, 189, 196, 206, 213, 214, 215, 220, 229, *263, 299, 303, 312, 314.

1.4 LA FIGURA T:

1.4.1 Triangle blau (Déu, creatura, operació):

Creà l'amat e destruí l'amich. Jutjà l'amat, plorà l'amich. Recreà l'amat, glorià a l'hamich. Fení l'amat sa operació e romàs l'amich eternalment en companyia de son amat. (305)

84 (Déu, creatura), 305 (amat [= Déu], crear, amic [= creatura], operació), 346 (creador [= Déu], creatura).

¹⁹ Els versicles referits a pensaments i cogitacions són inclosos, com a efectes de l'amor, a § 2.3.3.33. Aquí només els he tingut en compte, com a actes de l'enteniment, quan concorren amb actes de les altres potències (p. e., versicles 17 i 69).

²⁰ Les raons del passatge de Pring-Mill citat a § 1.3 m'estalvien d'incloure aquí els nombrosos versicles on apareixen el verb *amar* o l'antònim *desamar*. No obstant això, els he considerat pertinents en entrades relatives al ternari sencer o a un parell de potències, quan l'activitat de la voluntat concorre amb la d'alguna de les altres potències.

1.4.2 Triangle verd (diferència, concordança e contrarietat):

Esguardava l'amich son amat en la major *diferència e concordança* de virtuts, e en la major *contrarietat* de virtuts e de vicis; e en ésser, perfecció, qui-s covenen pus fortment sens defalliment e no ésser que ab defalliment e ab no ésser. (257)

7 (diferència), 8 (diferència), 20 (contrastar [= contrarietat], concordança), 79 (concordança), 113 (contrastar, pascificar [= concordància]), 185 (contrastar), 204 (concordants, contrarietat, diversitat [= diferència]), 216 (contrast, discòrdia), 229 (concordança), 257 (diferència, concordança, contrarietat), 258 (diversitat, concordança, contrarietat), 259 (contra, concordar), 260 (concordança), 262 (concordança), 281 (concordar), 282 (diferència, concordança), 298 (contradicció [= contrarietat]), 304 (contradicció), 315 (diferència).

1.4.3 Triangle vermell (començament e mijà e fi):

Estech e perlongà l'amich sos pensaments en la granea e en la durabletat de son amat e no y atrobà *començament* ni *migà* ni *fi*.

E dix l'amat: —Què mesures, foll?

Respòs l'amich: —Mesur menor ab major, e defalliment ab compliment, e començament ab infinitat, eternitat, per ço que humilitat, paciència, caritat, sperança, ne sie pus fortment en ma membrança. (68)

61 (començament), 68 (començament, migà, fi), 74 (començar, compliment [= fi]), 135 (fi), 180 (començaments), 226 (començament, mig, fi), 229 (fi), 251 (començament), 259 (fi), 278 (fi), 280 (començament), 288 (compliment, començament), 298 (començaments).

1.4.4 Triangle groc (majoritat, egualtat e menoritat):

Demanaren a l'amich en què conexia la sentència de son amat. Respòs que en la egualtat de plaers e languiments, a la qual son amat jutjava sos amadors. (171)

30 (mayor), 50 (eguals), 68 (menor, major), 171 (egualtat), 202 (major, menor), 260 (major, menor), 349 (mayor).

1.4.5 Triangle negre (afermació e dubitació e negació):

Afermava l'amich que en son amat era tota perfecció e negava que en son amat no havia null defalliment.

E per açò era qüestió qual era major, o la afirmació o la negació. (198)

49 (duptar), 188 (duptar), 198 (afirmació, negació),²¹ 202 (dubtar), 231 (duptar), 342 (duptar).

1.4.6 Qüestions:

Llull escriu a l'*Art demostrativa* que «enaixí con l'artífex obra ab sos estruments la forma artificial, enaixí la S fa ço que fa en esta *Art*, ab la T, metent-la en ses potències objectivament e metent-la en les cambres de les figures segons que hi pot caber»,²² és a dir, que, amb la conjunció de les dues figures, es poden formular «qüestions, arguments e solucions, e necessàries preposicions».²³ Aquestes qüestions, plantejades sovint explícitament amb aquesta denominació en els versicles del *LAA*, van ser incloses per Montoliu entre les «analogies indiscutibles [del *LAA*] amb la poesia dels trobadors»,²⁴ posades en relació, a causa del seu caràcter i estructura, amb les tençons i partiments provençals. Sense negar la semblança de les qüestions lul·lianes amb aquests gèneres poètics de debat, es pot matisar la identitat que Montoliu hi observa («el mateix caràcter i la mateixa estructura», diu), sobretot en dos aspectes. Per una banda, la identitat estructural es redueix, pròpiament, al fet de plantejar una qüestió, ja que la forma condensada dels versicles amb prou feines admet l'argumentació del debat (Llull, com sempre, va per feina), mentre que el desenvolupament en estrofes alternes dels poemes provençals ofereix un espai ampli per introduir raons i rèpliques de més o menys abast. Per l'altra, l'abast místico-filosòfic del *LAA* s'allunya força d'uns debats poètics on fins i tot es pot donar el cas d'haver d'escollir obligat una de les opcions discutides (en el joc partit o partiment). A més, les qüestions de Llull se circumscriuen temàticament al camp on pot aplicar-se l'*Art*, és a dir, a assumptes d'amor diví i de fe (res de debats sobre si és millor l'hivern o l'estiu, com el disputat per Jacme March i el vescomte de Rocabertí, per exemple). Per tant, sense deixar de considerar la importància que la poesia trobadoresca, que el mateix Llull havia conreat abans d'il·luminar-se, pot tenir, com a tradició literària de referència, en relació amb el *LAA*, crec que els versicles deuen tenir més a veure amb l'engranatge de l'*Art*.

Una ullada ràpida a aquestes qüestions revela que dues terceres parts d'elles es refereixen a problemes de *majoritat* i *menoritat*. En general estan plantejades de manera impersonal, amb la fórmula *fo* (o *és*) *qüestió* (sovint com a conclusió

²¹ La qüestió que es planteja al final d'aquest versicle implica, també, com a totes les que trobem al *LAA*, el dubte: «E per açò era qüestió qual era major, o la afirmació o la negació».

²² Ed. Bonner, *OS I*, p. 298.

²³ *Ibid.*, p. 294.

²⁴ «Ramon Llull, trobador», *cit.*, p. 374. La referència a les qüestions en p. 383.

del versicle, per bé que no necessàriament), però, en alguns casos, es produeixen també en el curs del diàleg entre l'amic i l'amat (no sempre amb la fórmula explícita) o entre qualsevol dels dos i algun altre personatge.²⁵ Són exemples del primer cas:

Contrastaren-se l'amich e l'amat e pascificaren-los lurs amors.

E fo qüestió qual amor hi mès major amiat. (113)

Qüestió fo enfre los hulls e la memòria de l'amich, cor los hulls dehien que mellor cosa és veer l'amat que membrar-lo; e la memòria dix que per lo remembrament puya l'aygua als hulls e-l cor s'enflama d'amor. (18)

I del segon:

—Digues, foll, ¿en què-t sens major volentat, o en amar o en aïrar?

Respòs que en amar, per ço cor aïrava per tal que pogués amar. (158)

Qüestió fo feta a l'amich on és major perill, en sostenir treballs per amor o benançaçes. Acordà's l'amich ab son amat e dix que perills per malençaçes són per impasciència e perills per benançaçes són per desconença. (240)

Els versicles reportats mostren també que Llull no dona sempre la resposta de les qüestions, la qual és tanmateix a l'abast del lector si sap fer funcionar els mecanismes de l'*Art*. Indico aquesta distinció catalogant separatament els versicles que duen solució i els que no en duen.

1.4.6.1 Qüestions amb resposta:

*7,²⁶ *13, 18, *19, *21 (jutjament), *73, *74, *84, *158, *159, *172, *196, 216, 217, *232, 240, 265, *281, *282, *352.

1.4.6.2 Qüestions no respostes:

113, 114, 136, 152, 153, 154, 198, 229, 234, 243, 244, 250,²⁷ 256, 264, 265,²⁸ 287, 307, 316, 317, 327, 331, 332, 335, 338, 340, 341, 342, 343, *344 (judici final), 345, 353.

²⁵ Les referències d'aquests versicles es troben a les entrades corresponents als diàlegs, infra § 2.3.4.3.3.

²⁶ Poso un asterisc davant dels versicles que no contenen la fórmula *fo qüestió*.

²⁷ Aquest versicle i el 342, tot i que s'hi empra la fórmula *fo qüestió*, no constitueixen cap qüestió entre dos conceptes: en el primer es pregunta per la possibilitat d'un fet, en el segon es demanen significacions.

²⁸ La resposta que dona l'amic a la *qüestió* formulada per l'amor en aquest versicle genera com a resposta una segona *qüestió* la solució de la qual no ens és donada; per això, el registre tant en aquest apartat com en l'anterior.

1.5 LA FIGURA V: 257.

Esguardava l'amich son amat en la major diferència e concordança de virtuts, e en la major contrarietat de *virtuts* e de *vicis*; e en ésser, perfecció, qui-s covenen pus fortment sens defalliment e no ésser que ab defalliment e ab no ésser.

1.5.1 La V blava (vertuts):

[...]

- Què t'aportà amors?
- Belles fayçons, honraments e valors de mon amat.
- En què vengren?
- En memبرانça e en enteniment.
- Ab què·l·ls reebist?
- Ab caritat, sperança.
- Ab què·ls guardes?
- Ab justícia, prudència, fortitudo, temprança. (78)

1.5.1.1 Fe: 134, 274, 280.

1.5.1.2 Esperança: 17, 43, 49, 63, 68, 78, 79, 92, 94, 106, 117, 134, 139, 162, 197, 238, 268, 274, 330.

1.5.1.3 Caritat: 43, 49, 68, 78, 81, 130, 134, 285.

1.5.1.4 Justícia:²⁹ 78, 134, 197, 274, 314.

1.5.1.5 Prudència: 78, 134, 274.

1.5.1.6 Fortitudo: 63, 78, 106, 134, 274.

1.5.1.7 Temprança (temprança): 78, 106, 134, 274.

1.5.2 La V vermella (vicis):

Odorà l'amich flors, e remembrà pudors en rich avar e en luxuriós e en desconexent ergullós. Gustà l'amich dolçors, e entès amargors en les possessions temporals e en l'entrament e hiximent d'aquest món. Sentí l'amich plaers temporals, e l'enteniment entès lo breu trespasament d'aquest món e los perdurables turments, als quals són ocasió los delits qui a aquest món són agradables. (329)

²⁹ Com que es tracta aquí de la justícia com a virtut cardinal humana i no pas com a dignitat divina (circumstància en què Llull sol precisar «la justícia de mon amat»), les referències d'aquesta entrada són diferents de les que es troben a § 1.2.11. Igualment, no he inclòs a les entrades corresponents els versicles amb ocurrències esporàdiques d'altres virtuts referides a Déu, que semblen més aviat variants de les dignitats.

1.5.2.1 Gola: —³⁰

1.5.2.2 Luxúria: 329 (luxuriós).

1.5.2.3 Avarícia: 152 (hòmens qui-s depenyen folls per ajustar diners), 284 (retrat d'un bisbe ric), 313 (avar), 329 (rich avar).

1.5.2.4 Accídia:³¹ 115 (pererosament).

1.5.2.5 Supèrbia o ergull: 315, 329 (ergullós).

1.5.2.6 Enveja: 193, 313 (còbeu).

1.5.2.7 Ira: 332.

1.6 LA FIGURA X:

Aquesta figura, coneguda també com la d'opòsits, és la que pateix més alteracions en el trànsit de l'*Ars compendiosa* a l'*Art demostrativa*. Això no obstant, dos dels quatre parells que n'he pogut localitzar al LAA (la figura en té sempre vuit) són compartits per les dues versions i amb la mateixa ubicació. Efectivament, perfecció vs. defectus ocupen les cambres tercera i onzena de la figura X en totes dues arts, mentre que mèrit vs. culpa s'encaben en la quarta i dotzena, respectivament.

1.6.1 Perfecció vs. defectus:

Afermava l'amich que en son amat era tota *perfecció* e negava que en son amat no havia null *defalliment*.

E per açò era qüestió qual era major, o la afirmació o la negació.
(198)

34 (compliment [= perfecció] vs. defalliment [= defectus]), 68 (compliment vs. defalliment), 177 (acabaments [= perfecció] vs. defalliments), 198 (perfecció vs. defalliment), 257 (perfecció vs. defalliment), 261 (perfecció vs. imperfecció), 278 (perfecció vs. defallir), 307 (acabament vs. defalliment).

1.6.2 Mèrit vs. culpa:

Combatien-se colpes e mèrits en la consciència e en la volentat de

³⁰ Aquest pecat mortal no se cita en cap moment, però és implícit, *a contrario*, en el menyspreu de les «viandes» del versicle 347, un menyspreu que afecta també la luxúria («fembres»), l'avarícia («dinners») i l'orgull («vanaglòria»).

³¹ Aquest vici i el següent apareixen intervertits a l'*Art demostrativa*.

l'amich. E justícia, membraença muntiplicaven consciència; e misericòrdia, sperança multiplicaven benança en la volentat de l'amat. E per açò *los mèrits vencien colpes* e torts en la penitència de l'amich. (197)

197, 312 (mèrits vs. culpables).

1.6.3 Glòria vs. pena.³²

[...] E l'amat li respòs dient que ell havia pres molt gran engan en ço que havia creat home per ço que-n fos amat, conegut, honrat. E de mill hòmens, los çent lo temien e l'amaven tant solament; e de los çent, los ·xc· lo temien per ço que no·ls donàs *pena*, e los ·x· l'amaven per ço que·lls donàs *glòria*. E no era quaix qui l'amàs per sa bonea e sa nobilitat. [...] (211)

1.7 LA FIGURA Y (veritat) I LA FIGURA Z (falsetat):

—Digues, amador, ¿en què has més de enteniment, o en entendre veritat o falsetat?

Respòs que en entendre veritat.

—Per què?

—Cor entén falsetat per ço que puscha mills entendre veritat. (159)

159, 185, 248 (veritat vs. falsies), 260, 279 (vera vs. falsetat), 304 (ver vs. fals).

1.8 LA FIGURA ELEMENTAL:

Dehia l'amich:

—Si vosaltres, amadors, volets *foch*, venits a mon cor e ençenets vostres làntees. E si volets *aygua*, venits als meus hulls, qui decorren de làgremes. E si volets pensaments d'amor, venits-los pendre a mes cogitacions. (166)

1.8.1 Foc: 2 (enluminades), 18 (enflamar-se), 38 (lamp, resplendor), 45 (fochs, scalfar), 50 (calor, lugar), 96 (lum, inluminar), 118 (enlumenar, lugarós,

³² Situaades, respectivament, dins les cambres sisena i catorzena. En la figura de X de l'*Art demostrativa*, «immediate» i «mediate» ocupen el seu lloc.

resplendent), 139 (calor), 166, 199 (lugar), 280 (inlumenar, scalfar), 330 (calor), 356 (scalfar, aflamar).

1.8.2 Àer: 58 (vent), 228 (vents).

1.8.3 Aigua: 4, 18, 38, 50, 125, 165, 166, 303, 330 (set, fred), 356 (refredava ab làgremes e plors).³³

1.8.4 Terra:³⁴ 34, 244 (terra, soterrar).

1.8.5 Conceptes relacionats amb el funcionament de la figura elemental:

Propietat e comunitat s'encontraren e-s mesclaren per ço que fos amistat e benvolença enfre l'amich e l'amat. (44)

1.8.5.1 Mesclament: 44 (mesclar), 50, 81, 225.

1.8.5.2 Propietat, comunitat: 44, 156 (bé comú, bé special).

1.8.5.3 Composició: 45 (bastit, compost).

2. L'AMOR MÍSTIC

2.1 L'AMOR:

2.1.1 Definició:

Demanà l'amat a l'amich què era amor. Respòs que presència de façons e de paraules d'amat en cor suspirant d'amador; e languiment per desig e per plors en cor d'amich. Amor és bulliment d'audàcia e de temor per frevor. E amor és final volentat a desirar son amat. E amor és aquella cosa qui auçís l'amich con ohí cantar de les bellees de son amat:

—E amor és ço en què és ma mort e en què està tots jorns ma volentat. (164)³⁵

10, 81, 164, 228, 229, 287.³⁶

³³ Quant a les nombroses ocurrencies de llàgrimes i plors, veg. l'entrada corresponent (§ 2.3.3.37).

³⁴ Evidentment, no tinc en compte aquí la terra en les accepcions de «territori» i «planeta».

³⁵ El valor explicatiu de la frase d'estil directe de l'amic en relació amb el cos del versicle justifica els dos punts que poso al final del primer paràgraf, en lloc del punt tradicional.

³⁶ Cfr. catàlegs de definicions de l'amor no sempre coincidents amb el meu a Montoliu, «Ramon Llull, trobador», *cit.*, pp. 15-16 (§ «Definicions de l'amor i de les seves virtuts i condicions»), i Caimari, anotador, *Blanquerna IV, ed. cit.*, p. 77 («un definicionari de l'amor»).

2.1.2 Condicions, característiques:

Les vies d'amor són llargues e breus, per ço cor amor és clara, pura, nèdea, vera, subtil, simple, forts, diligent, lugurosa, abundosa de novells pensaments e de antichs remembraments. (69)

33, 69, 82 (l'amor com a meravella), 151 (spirits d'amors).

2.2 L'AMAT:

2.2.1 Condicions, qualitats: ³⁷

Les condicions d'amor són que l'amich sia sufrent, pacient, humil, temorós, diligent, confiant, e que s'aventur a grans perills a honrar son amat.

E les condicions de l'amat són que sia vertader, liberal, piadors, just, a son amich. (33)

2.2.1.1 Ajuda: 134 (ajudar), 308, 309 (ajudar), 314 (ajudar).

2.2.1.2 Altees: 56, 177, 290.³⁸

2.2.1.3 Bellees: 66 (belles custumes), 72, 78 (belles fayçons), 164, 218 (bells capteniments).

2.2.1.4 Benauryança: 180.

2.2.1.5 Honors, honraments: 11 (honors), 12, 51, 65, 78, 95, 144, 147, 194, 202, 206, 213, 219, 222, 223, 231, 238, 245, 253, 275, 285, 286, 290, 292 (honramens, honors), 293, 295 (honors), 297, 303, 310 (honraments, honors), 313 (honors), 314 (honors), 350.

2.2.1.6 Humilitat: 43, 308, 316.

2.2.1.7 Pasciència: 43, 308.

2.2.1.8 Perdó: 207, 301, 302, 308, 311, 317 (perdonar).

2.2.1.9 Restaurament: 308.

2.2.1.10 Valors: 78, 144, 168, 209, 236, 253, 292, 301 (valor), 309, 310.

³⁷ Com s'observa en el versicle següent, les condicions de l'amat són, evidentment, les dignitats divines de la figura A. En aquest apartat, doncs, em limito a reportar només les qualitats o condicions de l'amat no esmentades anteriorment.

³⁸ Veg. infra § 3.1.1 «El cel sobirà», esp. versicle 147, on Lluïl esmenta «les altees subiranes dels cels».

2.3 L'AMIC:

2.3.1 Amics, amadors:

Encontraren-se dos amichs: la ·i· mostrava son amat e l'altre l'entenía.

E era qüestió qual d'amdós era pus prop a son amat. E per la solució l'amich havia conexença de la demostració de Trinitat. (353)

3, 20, 59, 76, 80, 95, 97, 106, 107, 109, 138, 144 (loadors), 149, 166, 168, 171, 179 (companyó), 199, 202 (loadors, amadors), 209 (amadors, loadors), 210, 215, 221, 225, 226, 241 (falses amadors), 248, 266 (servidors), 283 (falses amadors), 306, 337, 353, 357 (amadors, servidors).

2.3.2 Condicions, qualitats:

Demana va l'amat a les gents si havien vist son amich; e ells mostraven-li les calitats de son amich. E l'amat dix que son amich era ardit, temerós, rich e pobre, alegre, trist, consirós, e languia tots jorns per s-amor. (271)

2.3.2.1 Ardiment: 81, 116, 209 (ardit), 271 (ardit).

2.3.2.2 Audàcia: 116, 130, 164.

2.3.2.3 Aventurer: 11 (aventurar-se a greus perills), 33 (idem).³⁹

2.3.2.4 Confiança: 33 (confiant), 57, 295 (confiar-se en l'amat).

2.3.2.5 Consciència: 42, 117, 336, 357.

2.3.2.6 Contricció: 42, 49, 286, 301, 303, 308, 316, 327, 357.

2.3.2.7 Devoció: 34, 42, 92, 95 (devots amadors), 115, 125, 130, 165, 202, 234, 274, 280, 316.

2.3.2.8 Diligència: 33 (diligent), 69 (diligent), 117.

2.3.2.9 Frevor: 75, 95 (fervents amadors), 164, 202 (frevents), 340.

2.3.2.10 Honrador (dels honraments o de les honors) de l'amat (honrar): 12, 33, 60, 63, 79, 150, 160, 161, 168, 188 (honraments), 194, 206, 209, 211, 229, 231, 247 (desonrar), 256 (honrar, desonrar), 273 (desonrar), 292, 293, 295, 296, 303, 313, 340, 350, 354.

2.3.2.11 Humilitat: 23, 33, 68, 266.

2.3.2.12 Leyaltat: 117, 285.

2.3.2.13 Menyspreu del món:

³⁹ Veg. infra § 2.3.3.34, «Perills».

—Digues, foll: vols murir?

Respòs que hoc: —En los delits d'aquest món e en los pensaments dels malehits qui ubliden e desonren mon amat; en los quals pensaments no vull ésser entès ni volgut, pus que no y és mon amat. (247)

12, 247, 273, 283, 328, 329, 330, 347, 350, 356, 357.

2.3.2.14 Obediència: 30 (desobeir), 58, 117, 213, 231, 238, 256 (desobedient), 269.

2.3.2.15 Oració: 234, 235 (adorar), 323 (adorar), 347.

2.3.2.16 Paciència: 9, 23, 33 (pacient), 63, 68, 92, 117, 130, 139, 162, 190, 217, 238, 240 (impaciència), 249, 266, 270, 286 (inpaciència), 332, 335.

2.3.2.17 Penediment: 49, 327, 328.

2.3.2.18 Penitència: 117, 197, 232, 328.

2.3.2.19 Perdó: 98, 267.

2.3.2.20 Perseverança: 63, 235, 238, 308.

2.3.2.21 Pobretat, pobrea: 57, 117, 138 (pobrement vestit), 149 (pobrement vestit), 179 (home pobre), 194, 266, 271 (pobre), 330.

2.3.2.22 Saviesa: 265, 280, 313.

2.3.2.23 Sofriment: 33 (sufirent), 58 (suferre).

2.3.2.24 Soledat: 46 (soliditat, sol enfre les gents), 47 (sol), 227 (asoliar-se, sol enfre les gents), 239 (solitudo), 300 (sol, solitari, solitat).

2.3.2.25 Temor (tembre): 33 (temorós), 45, 48, 75, 81, 94, 114, 116, 188, 211, 232, 271 (temerós), 285, 332, 340, 357.

2.3.3 Efectes de l'amor en l'amic:

Gabava's e alegrava's l'amich en les noblees de son amat. Languia l'amich per sobrecogitacions e pensaments.

E era qüestió qual sentia pus fortment, o·ls plaers o·ls turments. (136)⁴⁰

2.3.3.1 Afliccions: 227.

2.3.3.2 Alegria (alegrar-se): 5 (guabar-se), 136 (gabar-se, alegrar-se), 145, 153, 256, 296.

2.3.3.3 Amors: 2, 3, 9, 22, 24, 36, 50, 52, 61, 71, 72, 92, 113, 126, 170, 226, 230 (amar), 286, 288, 292, 299, 313, 320, 321, 324, 328, 356.

⁴⁰ Aquest versicle planteja succintament l'ambivalència dels efectes que l'amor místic provoca en l'amic: els uns positius, plaents, els altres negatius, dolorosos.

2.3.3.4 Ànsies: 70, 110, 201, 343 (angoxós).

2.3.3.5 Benança: 63, 64 (benahuyrança), 65, 72, 101, 107 (benauyança), 174 (benauyança), 178, 181, 187, 197, 240, 256, 265, 286.

2.3.3.6 Benedicció: 138, 207, 222, 289.

2.3.3.7 Calor: 45 (scalfar), 139, 330, 356 (scalfar, aflamar).

2.3.3.8 Cants, càntics (cantar, loar): 38, 54, 79 (loar), 107, 129 (loar), 130 (loar), 144 (loar), 147 (loar), 156 (loar), 178, 202 (loar),⁴¹ 209 (loador), 212, 231, 236, 245, 249 (loadors), 261, 263, 264, 273, 285, 292, 301, 309, 310.

2.3.3.9 Consideracions: 2.

2.3.3.10 Consolació, consolacions: 92, 95 (aconsolar), 117, 139, 140 (consolar), 145 (consolar-se), 146 (aconsolar-se), 162 (consolar), 320, 325 (consolat), 335 (desconsolat).

2.3.3.11 Desonors: 245.

2.3.3.12 Desigs, desirers, desirar, desig: 45, 64, 70, 78, 92, 109, 135, 150, 162, 164, 170, 230, 235, 252, 272, 285, 297, 309, 314, 322.

2.3.3.13 Dolçor: 56.

2.3.3.14 Dolors, dolor: 10, 13, 71, 72, 102, 111, 187, 301.

2.3.3.15 Enbarbesclat: 72, 112, 180, 188, 203, 265.

2.3.3.16 Scarnit: 142, 230, 246, 248.

2.3.3.17 Exil, stranyedat: 108 (terra estranya), 161 (terra stranya), 206 (terres stranyes), 236 (exils), 252 (stranyedats), 325 (stranyedat, terra stranya).

2.3.3.18 Fam: 330.

2.3.3.19 Fret: 330, 356 (refredar).

2.3.3.20 Follia (foll): 12, 13, 54, 62, 65, 68, 72, 73, 74, 78, 82, 91, 142, 152, 158, 169, 170, 172, 174, 176, 183, 193, 196, 205, 208, 229, 232, 235, 239, 247, 248, 255, 273, 276, 279, 280, 282, 284, 285, 287, 346, 350, 351, 354, 357.

2.3.3.21 Glòria: 187, 211, 215, 305.

2.3.3.22 Gràcia: 207.

2.3.3.23 Grats: 14.

2.3.3.24 Llanguiments, llangors, llanguir: 5, 9, 14, 22, 24, 31, 41, 45, 48, 51, 56, 57, 70, 75, 78, 84, 85, 86, 92, 96, 102, 105, 106, 110, 121, 124, 126, 127, 136, 143, 150, 160, 161, 162, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 184, 189, 190, 201, 213, 216, 222, 230, 237, 245, 251, 271, 274, 291, 293, 295, 306, 309, 310, 313, 320, 321, 356.

2.3.3.25 Magresa: 106 (magres fayçons), 138 (magre), 149 (magre), 161 (magres fayçons e groga color).

⁴¹ D'aquí endavant totes les ocurrències són del verb *loar*.

2.3.3.26 Malanança: 58, 63, 65, 66, 79, 81, 107, 181, 240, 245, 256, 265, 286 (maltrets).

2.3.3.27 Malalt, emmalaltir, malaltia: 23, 86, 201, 238, 328, 330.

2.3.3.28 Martire: 314, 356 (persecucions).

2.3.3.29 Mèrits: 174, 215 (mèrit), 336.

2.3.3.30 Mort, morir: 5, 14, 17, 26, 52 (veure's occir), 139, 162, 164, 189, 226, 228 (perir), 230, 242, 244, 333, 350, 352.

2.3.3.31 Nuedat: 330.

2.3.3.32 Passió: 75, 110, 125, 143 (passions), 145 (passió, passions), 190.

2.3.3.33 Pensaments, pensar: 3, 17, 23, 25, 36 (consirós), 40, 41, 42 (consirers), 45 (cogitacions), 48, 64, 68, 69, 70 (cogitaments), 72 (consirós), 78, 85, 86, 96, 102, 109, 111, 120, 121, 126, 128, 130, 135, 136 (sobrecogitacions e pensaments), 141 (cogitar), 143, 150, 153 (sobrecogitaments), 161, 162, 165, 166 (pensaments, cogitacions), 167 (cogitar), 170, 175, 180 (pensiu), 181 (cogitacions), 203, 213, 217, 218, 222, 223, 224, 225, 227, 233, 235, 236, 243 (pensaments, cogitar), 252, 268, 271 (consirós), 274, 285 (cogitar), 288, 291, 292, 293, 295, 297, 299, 313, 314, 321, 324, 334, 348 (consirós).

2.3.3.34 Perills, perillar: 11, 33, 60, 64, 70, 167, 175, 205 (perillós), 228, 236, 240, 245, 270, 295, 306, 310, 311 (perillament), 351.

2.3.3.35 Plaers, plaer: 8, 31, 45, 56, 70, 81, 96, 109, 117, 127, 136, 171, 172, 178 (plaent), 181, 189, 225, 237, 274, 291, 297, 320, 331, 348.

2.3.3.36 Plants, plànyer(-se): 124, 139, 144, 161, 175 (complànyer-se), 237, 274, 351.

2.3.3.37 Plors, plorar, plor, làgremes:⁴² 2, 4, 6, 13, 20, 21, 24, 28, 30, 38, 41, 42, 45, 48, 49, 59, 64, 78, 87, 91, 92, 95, 100, 102, 106, 108, 109, 112, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 130, 140, 143, 144, 150, 161, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 175, 179, 184, 203, 206, 218, 222, 224, 226, 227, 230, 236, 237, 268, 273, 274, 286, 295, 305, 308, 310, 313, 321, 324, 328, 340, 343, 347, 351, 355, 356.

2.3.3.38 Reveniment: 31.

2.3.3.39 Sanament, sanitat, sanar:⁴³ 51, 86, 92, 117, 237, 238, 330.

2.3.3.40 Satisfació: 42.

2.3.3.41 Servitut, serf, sclau, catiu: 169, 213, 236, 287, 310.

2.3.3.42 Set: 330.

2.3.3.43 Suspirs: 2, 13, 21, 38, 41, 42, 70, 78, 92, 100, 102, 120, 122 (suspirar), 126, 130, 161, 164 (suspirar), 184, 213, 224, 230 (suspirar), 236, 295, 308, 321, 328, 340, 351.

⁴² *Làgremes* apareix, en general, en la bimembració *làgremes e plors*.

⁴³ Veg. supra § 2.3.3.27, «Malalt, emmalaltir, malaltia».

2.3.3.44 Treballs, treball: 8, 10, 13, 14, 28 (treballar), 35, 64, 66, 70, 71, 84, 85, 92, 109 (treballat), 141 (treballat), 145, 167, 169, 170, 172, 174 (treballar), 175, 180, 184, 201, 216, 218, 223, 225, 232, 235 (treballar), 236, 240, 270, 286, 291, 297, 320, 331, 334 (treballar), 336 (treballs, empatxaments), 351, 357.

2.3.3.45 Tribulacions: 3, 56, 92, 110, 120, 128, 130, 226, 286, 293, 294, 295, 311, 321, 324, 330, 351, 356.

2.3.3.46 Tristícia: 10, 85, 153, 161, 187, 256, 268, 271 (trist).

2.3.3.47 Turments, turmentar(-se): 32, 35, 52, 70, 105, 111, 136, 150, 160, 162, 174, 175, 181, 184, 189, 225, 228, 237, 256.

2.3.3.48 Virtuts: 92.

2.3.4 La relació entre l'amic i l'amat:

Apartaren-se l'amich e amor, e tenien solaç de l'amat; e representà's l'amat. Plorà l'amich e esvanef's amor en l'esmortiment de l'amich.

Reviscolà l'amat son amich con li remembrà ses fayçons. (87)

2.3.4.1 La recerca de l'amat:

2.3.4.1.1 El camí:

Incloc aquí tots els versicles que al·ludeixen a les *vies*, *llocs* i *carreres* on l'amic busca l'amat i, també, aquells en què apareixen verbs com *encercar*, *cercar*, *anar per*, *encontrar*, etc., que expressen, bé implícitament bé explícitament, el moviment de l'amic buscant el passatge del segle cap a l'amat.

2, 14, 19, 25, 28, 34, 36, 40, 54, 59, 69, 83, 88, 106, 108, 109, 115, 129, 135, 142, 149, 161, 179, 185, 205, 206, 266, 273, 306, 320, 337, 340, 342, 343, 348, 349.

2.3.4.1.2 Preguntes i respostes:

La recerca de l'amat per l'amic i el sentit mateix de la relació mística s'expressa sovint a través de preguntes i respostes que es fan els diversos personatges que intervenen en els versicles. Les classifico segons qui fa la pregunta i qui la respon.⁴⁴

2.3.4.1.2.1 Amat/amic: 7, 8, 9, 10, 67, 93, 164, 214, 294, 335.⁴⁵

⁴⁴ Veg. supra § 1.4.6, «Qüestions».

⁴⁵ L'amic és el destinatari d'aquesta última pregunta («l'amich [...]: [...] son amat li féu qüestió»), però no se'n en dona la resposta.

2.3.4.1.2.2 Amat/3a persona: 271.

2.3.4.1.2.3 Amic/amat: 1, 80 (per carta), 84, 90, 211.⁴⁶

2.3.4.1.2.4 Amic/enteniment, voluntat: 19.

2.3.4.1.2.5 Amic/ocell: 16, 35, 58.

2.3.4.1.2.6 Amic/3a persona: 40, 202, 342.

2.3.4.1.2.7 Amic (pregunta retòrica): 4.

2.3.4.1.2.8 Amor/amic: 76 (amor/amadors), 349.

2.3.4.1.2.9 3a persona/amat: 81, 184, 231.

2.3.4.1.2.10 3a persona/amic: 11, 12, 13, 24, 25, 37, 39, 40, 47, 52, 54, 57, 61, 62, 63, 65, 70, 72, 73, 74, 78, 81, 82, 91, 94, 97, 104, 117, 119, 132, 155, 158, 159, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 182, 183, 192, 193, 194, 195, 196, 205, 208, 209, 212, 229, 230, 232, 235, 236, 239, 240, 247, 255, 272, 276, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 346, 348, 350, 351, 352, 354, 357.

2.3.4.1.2.11 3a persona (pregunta retòrica): 5.

2.3.4.1.3 Son:

Ocasionalment la trobada entre l'amic i l'amat perilla quan el primer s'adorm perquè «molt havia treballat en cerchar son amat» (versicle 28). L'esforç per vèncer la son plorant o la intervenció de l'amat resol aquest destorb.

28, 55, 122, 141, 233, 269, 331, 336.

2.3.4.2 Acostament a l'amat:

2.3.4.2.1 L'ascens i el descens:

Sobre amor està molt altament l'amat e dejús amor està molt baxament l'amich. E amor, qui està en lo mig, devalla l'amat a l'amich e puja l'amich a l'amat.

E del devallament e puyament viu e pren començament la amor, per la qual langueix l'amich e és servit l'amat. (251)

56 (puyar, baxar), 99 (puyar), 133 (puyar), 147 (devallar), 177 (levar, pujar), 219 (pujar), 251 (devallament, puyament), 280 (scala, pujar), 303 (puyar, devallar), 309 (exalçar, devallar, pujar), 315 (pujar), 319 (pujar, scala, devallar).

⁴⁶ Aquest versicle inclou una primera pregunta de l'amic a l'amat, així com la contestació corresponent («E dix-li que [...]. L'amat li respòs dient que [...]»), però acaba amb una segona pregunta adreçada també a l'amat però de la qual no se'ns dona la resposta.

2.3.4.2.2 Contemplació de l'amat (contemplar, veer, esguardar): 6, 18, 41, 56, 66, 93, 146, 190, 211, 222, 257, 258, 262, 289, 321, 339, 341, 350.

2.3.4.2.3 Presència/absència de l'amat: 7, 28, 40, 90, 95, 105, 112, 119, 163, 164, 186, 199, 249.

2.3.4.2.4 Solaç (de l'amic amb l'amat): 87, 100, 239, 293, 340 (asolaçar).

2.3.4.3 Comunicació entre l'amic i l'amat:

2.3.4.3.1 Representació de l'amat en les criatures, coses visibles i corporals, llocs, etc.: 27, 40, 57, 66, 88, 199, 323.

2.3.4.3.2 Diàleg amb senyals d'amor: 29, 48, 51 (sagell e empremta), 100 (misatges), 120, 151, 155, 165 (per misatges), 168, 226.

2.3.4.3.3 Diàlegs:

Inclou aquí els diàlegs entre l'amic i l'amat, tant en estil directe com indirecte, així com aquells en què intervenen altres personatges.

2.3.4.3.3.1 Amat/amic: 55, 129, 286, 288, 289.

2.3.4.3.3.2 Amat/(3a persona): 144.⁴⁷

2.3.4.3.3.3 Amic/amat: 6, 29, 51, 53, 64, 67, 71,⁴⁸ 88, 95, 103, 105, 130, 145, 211, 221, 222, 291, 292, 293, 297, 301, 302, 303, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 334.

2.3.4.3.3.4 Amic/3a persona:⁴⁹ *32, *66 (un loch), 77, 106,⁵⁰ *116, *123, 131, *143, 166, *198, *234, *304, *318.

2.3.4.3.3.5 Ocell/amic: 111.

2.3.4.3.3.6 3a persona/amat: 311.

2.3.4.3.3.7 3a persona/amic: 212, 248, 259, 273, 338.

2.3.4.3.4 Comunicació escrita:

2.3.4.3.4.1 Missatges escrits: 121 (text escrit per l'amic), 125 (l'amic escriu cartes a l'amat).

2.3.4.3.4.2 Llibres: 14 (llegit per l'amat, explica les llangors i grats de l'amic per amor), 15 (escrit per l'amic per lloar la Verge), 85 (l'amat el trameta a l'amic, descriu les faïçons de l'amat), 222 (llibres on són inscrits,

⁴⁷ El destinatari de la declaració de l'amat és completament indefinit i no explícit.

⁴⁸ Es tracta, de fet, d'un diàleg per persona interposada: l'amic es queixa de l'amat davant de «moltes gents», i és aquesta queixa pública allò que provoca l'excusació final de l'amat.

⁴⁹ En els casos marcats amb asterisc trobem una declaració de l'amic en estil directe sense un destinatari definit.

⁵⁰ Un diàleg passat referit en estil indirecte a dins d'una intervenció en estil directe de l'amic, de caràcter narratiu i sense destinatari concret.

respectivament, els qui se salvaran i els qui es condemnaran eternament; el nom de l'amic figura en el primer).

2.3.4.3.5 Llenguatge de l'amor vs. inutilitat del llenguatge humà: 27, 29, 95,⁵¹ 146.

2.3.4.3.6 Secret d'amor, secrets de l'amat, revelació: 32, 74, 75, 149, 154, 157, 258, 280.

2.3.4.4 Imatges de l'amor:

2.3.4.4.1 Carçre (presó) d'amor: 109, 162, 220, 245, 292, 357.

2.3.4.4.2 Corda (llaç) de l'amor: 126.

2.3.4.4.3 Guardó, guardonar, do (de l'amat): 8, 30, 76, 105, 123, 139, 167, 311, 351.

2.3.4.4.4 Llit d'amors: 36, 127, 224 (lit de pensaments), 331.

2.3.4.4.5 Servei amorós (de l'amic), servir, servidor: 34, 35, 63, 64, 66, 70, 102, 108, 220, 221, 229, 236, 251, 270, 296, 336, 354, 357.

3. EL MÓN

3.1 EL COSMOS:

3.1.1 El cel sobirà:⁵²

Tant plorà e cridà l'amich a son amat tro que-l amat devallà de les altees subiranes dels cels e vench en terra plorar e plànyer e murir per amor; e per nudrir los hòmens a amar e a conèxer, loar, sos honraments. (147)

139 (lo subirà çel), 147 (les altees subiranes dels cels), 199 (lo cel).

3.1.1.1 Les esferes celestials:

3.1.1.1.1 El sol: 6, 118.

3.1.1.1.2 Venus: 118 (l'estel en l'alba).

⁵¹ En aquest versicle, el sintagma «llenguatge d'amor» podria referir-se a l'expressió oral, perquè tot i que l'amic hi busca l'amat «ab sos pensaments», el «llenguatge d'amor» és el mitjà emprat per demanar-ne notícies «a les gents».

⁵² Quant als ocupants del cel empiri (Déu, la Verge, els àngels i els sants), veg. infra § 3.2.2.14.3 («La fe cathòlica»).

3.1.1.1.3 La lluna: 118.**3.1.1.1.4 Fenòmens de les esferes celestials:****3.1.1.1.4.1 L'eclipsi:** 199.**3.1.2 El món sublunar:**

Cantava l'auçel en un ram de fulles e de flors, e lo vent menava les fulles e aportava odor de les flors.

Demana l'amich a l'auçel què significava lo moviment de les fulles ni la odor de les flors. Respòs: —Les fulles signifiquen en lur moviment obediència, e la odor, suferre e malança. (58)⁵³

3.1.2.1 La terra: 147, 199.**3.1.2.2 Fenòmens atmosfèrics:****3.1.2.2.1 El llamp:** 38.**3.1.2.2.2 El tro:** 38.**3.1.2.2.3 Els núvols:** 118 (lo nuvolat).**3.1.2.2.4 La neu:** 38.**3.1.2.2.5 El vent:** 228.**3.1.2.3 El transcurs natural del temps:****3.1.2.3.1 El dia:** 118.**3.1.2.3.2 La nit:** 118, 141.**3.1.2.3.3 L'alba:** 26, 118.**3.1.2.4 El món animal:****3.1.2.4.1 Ocells:** 16, 26, 27, 35, 41, 58, 111.**3.1.2.4.2 Lleons:** 108, 115.**3.1.2.4.3 Gossos:** 122 (cans).**3.1.2.5 El món vegetal:****3.1.2.5.1 El bosc:** 185 (boscatge).**3.1.2.5.2 El jardí:** 27 (verger), 157 (verger).**3.1.2.5.3 Arbres:** 47, 58 (un ram), 84, 111 (·i· ram), 210.**3.1.2.5.4 Flors:** 36, 58, 84, 250 (florir), 329.**3.1.2.5.5 Espines:** 36.**3.1.2.5.6 Fruits:** 70, 84, 250 (sements, fruyt).**3.1.2.5.7 Fulles:** 58, 84, 250 (fullar).**3.1.2.6 El món mineral:**

⁵³ Aquest versicle il·lustra perfectament el valor simbòlic que tenen la majoria dels éssers —animats o inanimats— i accions inventariats en les entrades següents d'aquest bloc.

3.1.2.6.1 El mar: 38 (ondes de mar), 228 (mar tribulada de ondes), 295 (pèlech).

3.1.2.6.2 La font: 22, 109, 275.

3.1.2.6.3 Munts i plans: 34, 99 (lo munt de l'amat), 109.

3.1.2.7 Els colors: 38 (blancor), 89 (vermells), 161 (groga color), 254 (vermells).

3.2 L'HOME:

3.2.1 El cos:

Dehia l'amich a son amat: —Amable amat, tu has mos hulls acustumats e nudrits a veer, e mes orelles a oir, tos honramens. E per açò és acustumat mon cor a pensaments, per los quals has acustumats mos hulls a plorar e mon cors a languir. [...] (222)

92, 109, 143, 169, 174, 222, 227, 278, 310, 314, 337.

3.2.1.1 El cor: 6, 18, 29, 38 (coratge), 49, 56, 73, 88, 92, 122, 130, 139, 161, 164, 166, 174, 203 (coratge, cor), 210, 222, 223, 227, 239 (coratge), 241 (coratge), 242 (coratge), 250, 303, 328.

3.2.1.2 La cara: 161, 168, 246.

3.2.1.3 Els ulls: 6, 18, 21, 27, 29, 40 (hulls mentals, hulls corporals), 41,⁵⁴ 49, 78, 88, 108, 121, 122, 161, 163 (uuls corporals), 165, 166, 168, 203, 222, 227, 268, 288, 303, 328, 347.

3.2.1.4 La boca: 32, 130.

3.2.1.5 Les orelles: 222.

3.2.1.6 Els cabells: 246.

3.2.1.7 Els sentits corporals: 329 (odorar, gustar).

3.2.2 Activitats de l'home:

Sembrava l'amat en lo cor de l'amich desigs, sospirs, virtuts e amors. Regava l'amich les sements ab làgremes e ab plors.

Sembrava l'amat en lo cors de l'amich treballs, tribulacions, languiments. Sanava l'amich son cors ab speranza, devoçió, paciència, consolacions. (92)

⁵⁴ Com en el versicle anterior, es tracta aquí també d'uns ulls metafòrics: «Ab hulls de pensaments, languiments, de sospirs e de plors sguardava l'amich son amat [...]».

3.2.2.1 L'alimentació: 22 (beure), 23 (péixer, abeurar), 50 (aygua, vi), 138 (menjar, dejunar), 206 (dejunar) 213 (menjar, beure), 284 (enabs, scudelles, talladors d'argent), 347 (viandes), 355 (vi).

3.2.2.2 La indumentària: 23 (vestir), 30 (gonella), 76 (vestir, ornar), 89 (vestiments), 128 (mantell, cota, gonella, capell, camissa, calçes, garlanda), 138 (vestimens, vestir), 143 (vestir-se de drap), 149 (vestir), 161 (desmerxar-se), 213 (vestir), 246 (vestiments), 254 (vestir de drap, vestiments), 284 (vestedures), 315 (vestir).

3.2.2.3 L'habitatge: 17 (ostal), 24 (casa), 36 (lit), 42 (claus, portes, porter), 43 (porta, portes), 94 (ostal), 98 (albergar, ostal, mayordome, hostalatge), 127 (lit, lançols, cobertor, cuxí), 224 (albergar, hostal, lit), 266 (portes), 284 (taula, cambra, lit), 331 (lit).

3.2.2.4 El marc urbà: 54 (una çitutat), 93 (festa, cort, barons, convits, dons), 170 (viles, castells, ciutats, comdats, dugats, emperis, regnats), 179 (una gran çitutat), 206 (fer almoyna), 218 (vehins), 266 (demanar almoyna), 274 (una bella çitutat), 284 (palau episcopal), 333 (çitutat, portals, entrament).

3.2.2.5 La vida eremítica: 109 (·i· ermità).

3.2.2.6 El comerç: 77 (comprar i vendre, guanyar i perdre), 102 (benefiçi), 167 (pagar), 170 (diners), 213 (comprar un esclau), 272 (vendre, comprar, diner), 284 (caxes, diners), 324 (comprar, vendre), 347 (diners).

3.2.2.7 L'agricultura: 92 (sembrar, regar), 250 (sembrar sements, fullar, florir, granar, fruyt).

3.2.2.8 La guerra: 97 (ganphanó), 134 (combatre, companyia, enemichs, vèncer), 149 (escuder), 151 (osts, companyes), 197 (combatre, vèncer).

3.2.2.9 La medicina:⁵⁵ 23 (metjar), 57 (metge), 86 (metge, sanar), 238 (metjar, guarir, sanar), 342 (medicina).

3.2.2.10 L'ensenyament: 57 (mestre).

3.2.2.11 El dret: 328 (fer testament), 342 (dret).

3.2.2.12 L'art: 323 (pintar, formar, polir).

3.2.2.13 Altres camps del saber: 342 (tehologia, philosophia).

3.2.2.14 Les religions:

3.2.2.14.1 Definició de religió: 350.

3.2.2.14.2 Religions contemporànies: 148 (crestians, sserraÿns, Mafumet), 256 (infeels), 279 (fe cathòlica, creença dels jueus e dels sserraÿns).

3.2.2.14.3 La fe cathòlica: 4 (carreres infernals), 15 (Nostra Dona, son Fill), 97 ([l'amat] fo ome mort crucificat), 129 ([l'amat] encarnat e penjat per murir [per amor de l'amic]), 148 (los crestians, Jesucrist), 210 (l'arbre

⁵⁵ Aquesta entrada es pot completar amb les de «Malalt, emmalaltir, malaltia», supra § 2.3.3.27, i «Sanament, sanitat, sanar», supra § 2.3.3.39.

de la crucifixió), 244 (resurrecció), 268 (la passió de l'amat), 284 (un bisbe),⁵⁶ 308 (santa passió), 312 (hom e Déu, Jesucrist), 318 (Nostra Dona, los àngels e ls sants), 322 (romeries e pelegrinacions), 344 (el dia del Judiçi).

3.2.2.15 Objectes diversos: 42 (claus, cordó), 166 (làntees), 335 (una joya), 341 (mirall).

4. LLULL DINS DEL LAA

4.1 ELEMENTS AUTOBIOGRÀFICS:

Misatge era l'amich als prínceps crestians e als infeels per son amat, per ço que ls mostràs la art e ls començaments a conèxer, amar, l'amat. (137)

137 (missió, art), 279 (les ·x· condicions del *Libre del gentil e dels tres savis*).

F. Xavier Dilla
Universitat de Barcelona

RESUM

Following the studies of Pring-Mill on the quintessential unity of design of the *Llibre d'amic e amat*, the author offers an exhaustive catalogue of the themes and motives included in its 357 versicles, paying specific attention to the elements and devices of the Art, as well as to themes of mystic love and of the medieval cosmovision.

⁵⁶ Un bisbe corrupte, val a dir: «avia a sa taula molts enabs e moltes scudelles e talladors d'argent, e havia en sa cambra moltes vestedures e gran lit, e en ses caxes molts diners. E a la porta de son palau havia poch pobres».

CONFIRMACIONES DEL CULTO PRIMITIVO A RAMON LLULL

1. Introducción

El P. Antoni Ramon Pasqual Flexes es uno de los más ilustres lulistas de todos los tiempos. Nació en Andratx el 2 de septiembre de 1708. Fiel a su vocación religiosa ingresó en el Colegio de la Sapiencia para entrar posteriormente como monje del Cister en el Monasterio de la Real (1731). Su carrera eclesiástica fue notable: Secretario Definidor de la Congregación del Cister en Aragón y Navarra; después fue elegido abad de su monasterio y además fue catedrático durante cincuenta y cuatro años de la Universidad Luliana de Mallorca. En este lugar se distinguió por su obra lulista y por su actuación en pro de Ramon Llull del que fue su más ardiente defensor.

En su juventud acudió a Maguncia junto con otro lulista, el franciscano P. Bartolomé Fornés, siendo discípulo de Salzinger de quien en alguna ocasión tomó ideas erróneas. Acudió a la Corte (Madrid) para tratar y defender las doctrinas lulianas y lo hizo en nombre de la Universidad de Mallorca: allí conoce al P. Benito Jerónimo Feijoo con quien había sostenido una ardua polémica en torno a Ramon Llull. Regresó a Mallorca y, siempre convencido y fiel al lulismo, muere el 22 de febrero de 1791 después de escribir numerosas obras en defensa de la causa a la que dedicó su vida. Destacan: *El Milagro de la Sabiduría del B. Raimundo Lulio* (Mallorca: Miguel Cerdà y Ramón Amorós, 1744); *Examen de la crisis del padre don Benito Gerónimo Feijoo sobre el arte luliano*, volumen primero (Madrid: Lorenzo Francisco Mojados, 1749), volumen segundo (Madrid: Antonio Pérez de Soto, 1750) y sobre todo las *Vindiciae Lulianae sive demonstratio critica*, 4 vols. (Avignon: J. Garrigan, 1778). En el volumen primero se incluye además: *Vita illuminati doctoris Beati Raymundi Lulli, Cronologia et Catalogus per materias distributus* que contiene sendas relaciones, una cronológica y otra por materias, de un interés extraordinario hasta en la época actual. Esta obra última —el *Catalogus*— constituye una aportación bibliográfica crítica luliana verificada sobre una base científica indiscutible,

estudio que pudo realizar por el acceso que tuvo a los manuscritos de Llull radicados en Mallorca. Otra obra luliana suya es *Descubrimiento de la Aguja náutica, de la situación de la América, del Arte de navegar y de un nuevo método para el adelantamiento en las Artes y Ciencias: Disertación en que se manifiesta que el primer autor de lo expuesto es el Beato Raymundo Lulio, Mártir y Doctor Iluminado* (Madrid: Manuel González, 1789).

2. Análisis de un documento

En este estudio damos a la luz un documento que lleva por título: *Antigüedad del título de Beato y Santo que se da al B. Raymundo Lulio* y aparece registrado en la Biblioteca Bartolomé March Servera como obra del P. Antoni Ramon Pasqual Flexes. Parece ser una especie de resumen de testimonios que califican su figura de beato, santo, mártir y bienaventurado entre otros títulos a los que acompañan algunas noticias acerca del culto tributado a Ramon Llull. El documento es una fotocopia que se halla en la citada biblioteca y el documento original no lo hemos podido localizar. Se halla registrado con el N° 70.666 y su signatura es Fol 2/2; según opinión de los gestores de la Biblioteca corresponde a una serie de fotocopias de originales realizadas hace ya años por disposición del benemérito lulista y antiguo director de la Biblioteca D. Lorenzo Pérez Martínez (ver DOCUMENTO 1).

Como puede verse en la transcripción que ofrecemos, consta de nueve páginas en cuarto que contienen una serie de testimonios referidos a la santidad de Ramon Llull junto con algunas noticias referidas a su culto como ya antes se ha manifestado. En algunas ocasiones la noticia ha sido recogida en la obra del P. Jayme Custurer S.J.¹ y el algún caso se hace constar con las palabras «apud Custurer».

Para proceder a un justo análisis de este escrito se va a examinar la veracidad de los testimonios aducidos y para facilitar la comprensión vamos designando a cada uno de ellos con un número o letra. Clasificaremos los testimonios en tres grupos:

- Testimonios referidos al culto. Van designados con las letras A, B, C.
- Testimonios aducidos por el P. Pasqual extraídos de las obras de diversos autores. Van indicados con números.
- Testimonios citados por el P. Pasqual que se hallan en la obra del P. Custurer y así se mencionan o que proceden de esta misma fuente sin

¹ Jayme Custurer, *Disertaciones históricas del culto inmemorial del B. Raymundo Lullio Dr. Iluminado y martir... con un Apéndiz de su vida* (Mallorca: Miguel Capó, 1700).

mencionarlo el P. Pasqual. Los testimonios incluidos en este tercer grupo van precedidos también de un número lo que facilitará sin duda la oportuna consulta.

3. Testimonios referidos al culto

Los testimonios incluidos en este grupo aportan tres noticias que consideramos importantes.

La primera (testimonio A) se inserta en los párrafos 1º y 4º de la página primera (ver DOCUMENTO 1) y dice textualmente: «en la pintura de casa de Cererol, que està o estaba sobre la puerta de su capilla, que en el Proceso de la Curia Eclesiástica del año 1751 fue juzgada por peritos tener la antigüedad de 420 ò 25 años esto es que fue pintada año 1326, o 1331 hai este rotulo de Letra Gothica = *Beatus Raymundus Luyll*».²

En el párrafo 4º de la primera página del documento se hace constar lo siguiente: «La Pintura de la Capilla de la casa de Cererol me parece que lleva el título de Beato, y fue pintada, según el citado Proceso de 1751, año 1431.»

El parecer acerca de la antigüedad del culto a Ramon Llull se fundamenta según el proceso de 1751 en una serie de muestras iconográficas cuya relación publicamos en el documento 2. Se enumeran nueve (la novena comprende varias obras). Las dos más antiguas son las que se relacionan en los lugares sexto y séptimo.

La primera de estas dos últimas se refiere al retablo de la Santísima Trinidad situado entonces en la Iglesia del Santo Espíritu (hoy Iglesia de San Felipe Neri en Palma): «Altera ejusdem B. Raymundi Lulli Imagines depictae in antiquissimo tabulato altaris SSmae Trinitatis in Eccla. Conventus Sti. Spiritus ordinis Santissimae Trinitatis» que aquí no comentamos porque no aparece citado en la relación de pruebas que el P. Antoni Pasqual recopiló (ver DOCUMENTO 1).

Lógicamente nos centraremos en la segunda cita (nº 7 del DOCUMENTO 2) que ofrece una dualidad de fechas en lo que se refiere a la antigüedad, ya que en el primer párrafo del mismo documento se indica la de 1431.

Al elaborarse el proceso acerca de la santidad de Ramon Llull (1751) se procedió con un encomiable rigor como puede ser claramente percibido al examinar sus más de doscientos folios. Para la preparación del dictamen correspondiente se nombró una comisión de expertos o peritos cuyos datos personales y hasta técnicos son cuidadosamente recogidos. Como muestra de la integridad con que se procedió conviene indicar que estas personas fueron

² Conviene recordar que Ramon Llull murió en 1315 o 1316.

sometidas a una serie de preguntas que contestaron bajo juramento y que resultan en extremo curiosas.

De esta forma en el citado proceso de 1751³ aparecen los nombres de todos los que intervinieron en la elaboración y comprobación de todos los datos y hechos que en él se incluyen. Para el caso que nos interesa —el examen de los elementos iconográficos indicados— fue nombrada una comisión de expertos o peritos que contestaron minuciosamente al interrogatorio a que fueron sometidos ante los elementos de la Curia que instruían el mencionado proceso por disposición del Obispo de Mallorca, D. Lorenzo Despuig y Cotoner. Veamos la relación de los nombres de estos peritos junto con los méritos y conocimientos que cada uno declaró:

Michel Benús (*pictor*): su edad era de 66 años y había nacido en Felanitx el 26 de agosto. Era hijo de Mateo Benús y de Apolonia. Declara ser pintor de profesión: «la que [profesión] heurá cosa de sinquanta anys en poca differentia que exercito y de lo que guany en dita profesió comodament pas la mia vida.» (Proceso, fol. 13 v.)

Declaró: «tinch noticias de pinturas antigas, que hé vistas mostras, axí en esta isla, com en la ciutat de Roma, y en poca differentia podré formar judici de si sont molt antigas; y de algunas podré dir de ma de quin pintor son pintadas, per la raho de tenir conegut el caracter, ó acolorit de tal pintor.» (Proceso fol. 14 a.)⁴

Gabriel Femenia (*pictor*). Natural de la Ciutat de Mallorca. Su edad era de 58 años y declara ser hijo de José Femenia y Magdalena Maure [sic]. Se reconoce pintor «en cuyo exercici haura circa trenta set, ó vuyt anys que me empleo, pues estigue cosa de set ó vuyt anys en la Ciutat de Roma exercitant dita profesio de pintor, y haurá cosa de uns trenta anys poch més, o menos que en Mallorca despues de vingut lo continuo de cuyo exercici tinch lo bastant per viure ab decencia» (Proceso 1751, fol. 14 v. y 15 a.).

Su experiencia: «be tinch noticia de nostras pinturas antigas, que hé vistas

³ *Processus/originalis/Compulsorialis recognitionis antiquarum imaginum in Causa/Beatificationis, seu Canonisationis./sive Cultus inmemoriabilis/B. Raymundi Lulli/Martyris, tertij Ordinis Sti. Francisci./ef-formatus/coram/Ilmo. (et) Rmo. Domino Dn. Lauren/tio Dez=Puig et Cotoner E/piscopo Majoricensis. Pontificis solij Assistenti, et Praelato domestico./ac Regio Secretario, uti Iudice Ordinario./ Actuario/Andraea Verd Majoricensi/authoritate Apostolica Notario, et Ecclesiasticae Episcopalis Curiae Secretario./Roman/Ad Sacrorum Rituum Congregationem/transmissus./Una cum transumpto antiquarum informationum in eadem/Causa jam ab annis 1605, 1606, (et) 1612 receptarum./ (et) in Archivo/Ecclesiasticae Curiae Episcopalis/reconditarum/Anno á nativitate Domini./MDCCLI./* (Fols. 1-11 a. y v. ambos inclusive).

⁴ La firma suya con mano temblorosa dice: «Michel Danus» o Banus. No aparece claro. En cambio, el relator o secretario escribe antes claramente Benus como se ha consignado. Francesc de B. Moll en su obra *Els llinatges catalans* (Palma: Ed. Moll, 1959) no consigna el apellido Banus o Benus.

en la Ciutat de Roma de molta antiguedat major que las antigas que també he vistas en Mallorca, y també en Genova ahont de cami venint de Roma, me entretengue cosa de vuyt mesos exercitant me en la Pintura, y segons la experiència, y lo que tinch vist de la antiguedat de diverses puntures podré conexer, y judicar que antiguedat tengan algunas pinturas, y per el caracter, y modo de ellas també podré judicar si son de algun pintor conegut, y de especial nota qui tenga nom, per la rahó que los tals Pintors solen tenir alguna specialitat en lo caracter.» (Proceso, fol. 15 a.).

Andrés Carbonell (*sculptor sive statuarius*). Su edad, 71 años. Era hijo de Magi Carbonell y Francina Santandreu. Aunque nacido en Manacor (25 de diciembre) aprendió su oficio desde los 14 años en Palma. Declara tener casa propia «y alguna herencia en Manacor que una germana mia administre, y ab lo que treball de la mia Profesió pas la vida ab decencia» (Proceso fol. 17 a.).

En cuanto a sus conocimientos afirma: «tinch vistos las diferentes Statuas, y bultos de Sants que hay en Mallorca antigas y modernas; y en poca diferencia podré formar judici de quin temps, y en quina centuria son fetas, per tenirlas reconegudas ab atencio, y per lo que he ohit qui haje treballades unas, ó altres» (Proceso, fol 17 a.).

Raphael Torres (*sculptor sive statuarius*). Su edad, 78 años. Era hijo de Gabriel Torres y Juana Palerm. Afirma: «la qual profesio exercito desde miño [sic]; pues ja mon pare, y mon avi exercitaven el matex art, y profesio. En quant á hazienda tinch casas propias devant la Parroquia de St. Miquel, y un jardí junt al Forn del Vidre, en lo districte de esta Parrochia, ab lo que, y lo que guany en la mia Profesió paso la mia vida ab decencia.» (Proceso fols. 15 v. y 16 a.).

Antonius Bordoy (*aurifaber, sive argentarius*). Su edad, 64 o 65 años. Era hijo del cirujano Nicolás Bordoy y de Geronima Gibert. Nacido en Palma, su primera profesión fue la de cirujano que aprendió de su padre. Una vez examinado se le dio el título de Maestro, pero por su afición se dedicó «a cosas de arquitectura, sculptura de Plata y Or, y altres metalls, en que comensi á emplearme desde molt jove ja antes de examinarne de cirugia: y haven continuat en treballar algunas cosas de Plata y Or, me examiní també de la Proffesió de Argenter, en cuyo Collegi me donaren el titol de Mestre circa lo any 1715, ó poch después, y ab lo dit exercici de esta Profesio, y alguna hazienda tinch per passar la vida ab decencia» (Proceso, fol. 19 a.).

Declara que se considera preparado para emitir un juicio acerca «de la antigüedad de les llantias que se troben en las Iglesias de esta ciutat, y manufatura, si tambe en la Marca antiga que se posave en aquell temps distinta de la Marca que are se usa» (Proceso, fol. 20 a.).

Nicolas Bonnin (*aurifaber, sive argentarius*). Nicolas Bonnin tenía 34 años y era hijo de Nicolás y Margarita y natural «de esta ciutat de Palma». Ejercía su profesión desde que tenía 28 o 29 años y además ejercía «el empleo de Mestre

de balanza de la casa de Fabrica de Moneda de la Seca» y era «Marcador Major del present Reyne y pesador de los doblons per conte de se Majestat Catholica (que Deu guarde) y ab lo que guany ab dits empleos, y Profesió tinch per passar la vida ab tota decencia tenint també casas propias per la mia habitació» (Proceso, fol. 18 a.).

«Per mon ofici de Argenter tinch vistas las moltas llantias que ay en las Iglesias de la ciutat axi de Plata com de Llautó, y tinch coneguda la diversitat de manufacturas de unes y altres segons lo temps en que son fabricadas» (Proceso, fol. 18 a.).

Todos ellos se sometieron voluntariamente al interrogatorio reglamentario y que se refería a los extremos siguientes:

– Si el interrogado sabía en qué consistía un juramento y la gravedad que suponía faltar al mismo.

– Datos de filiación.

– Cumplimiento, como cristiano, de sus deberes con la Santa Madre Iglesia.

– No haber sido enjuiciado en proceso alguno o inquisición criminal.

– No haber incurrido en excomunión o censura alguna.

– Conocimientos técnicos en el orden iconográfico.

– Posibilidad de emitir su juicio en virtud de su preparación técnica.

Es curioso el detalle que aparece en las manifestaciones de los testigos mencionando el nombre del sacerdote o religioso que oyó su confesión aquel año, así como el nombre de quien le administró la Sagrada Eucaristía, siempre que fueran conocidos de quien recibía los sacramentos. Incluso se incluyen detalles pintorescos, como ocurre en el caso de Nicolás Bordoy, que a causa de una enfermedad tuvo que retrasar el acto de la confesión y le fue señalada la fecha del día 2 de agosto para efectuarlo, y de este modo poder lucrar las indulgencias del jubileo de N^a S^a de los Ángeles.

Se procedió, pues, con gran rigor en la forma y los peritos citados eran artistas por lo menos de alguna preparación teórica y práctica en el marco no excesivamente amplio de Mallorca y en el contexto histórico y cultural del siglo XVIII.

La citación de todos los peritos para declarar los datos que ya conocemos fue para el día 31 de julio de 1751. Además fue requerida la presencia de un perito en la interpretación de letras antiguas. En realidad fueron dos: el notario Antonio Mir y el mercader Luis Foco, que expusieron sus filiaciones respectivas efectuando los juramentos pertinentes así como los méritos de cada uno, el día 2 de agosto.

Todos ellos emitieron otros tantos juicios acerca de la relación de obras mencionadas en el documento 2, como puede ser comprobado e identificado textualmente en el Proceso de 1751 en los folios 23 a. - 82 v. que aquí

naturalmente no reproducimos. Sólo lo haremos en lo referente al señalado con las letras A-B del documento del P. Pasqual (DOCUMENTO 1), que es el referido a la iconografía que había en la capilla de la casa de Cererols.⁵

⁵ La localización de esta capilla aparece clara. En el texto del Proceso de 1751 se dice «egressi á dicta Ecclesia Sancti Spiritus Conventus Ordinis Sanctissimae Trinitatis, hora nona, et media de mané devenientes in proximam domum Dn Petri Onofrij Cererols Domicelli de Majoricis, sitam in vico Sancti Michaelis vocato, quae domus communis est traditio fuit Natalium solum dicti Beati Raymundi Lulli». Estaba, pues, vivo el recuerdo del lugar o casa donde según una clara tradición había nacido Ramon Llull en la fecha de la elaboración del Proceso de 1751.

Del año 1649 consta un testimonio acerca del culto que se tributaba a Ramon Llull. Se trata de unos datos que aparecen en un testamento otorgado por Francisca Antich y Pizá ante el notario Juan Bautista Sastre Mulet el 20 de agosto de 1649. Según se expresa en este documento, la testadora otorga «unas casas situadas en la Parrochia de Sant Nicolau en un carrer que no passa dit den Costa á les spalles de les cases de la Inquisició»... «y en dites cases si troba un aposento oratori dedicat al Beato Ramon Llull venerantlo pes lloc a on nasque lo qual en temps de la mort de la testadora» (en 1659 ya había muerto) «y de molt temps que morís se troba instruit y ordenat de alguns quadrets guadamecils y en lo altar algunes figuretes de bulto de nostra Sra. y el miñó Jesus adornat ab ses vestidures y una nostra Sra. de concepcio ab algunes perles que denotan estar destinadas des frontal y toualles y una... de llauto...» (*Solicitud presentada en la Curia Eclesiástica para el correspondiente Decreto, el día 15 de Noviembre de 1659*). Este documento fue publicado por J.R. bajo el título «Dato interesante» (B.S.A.L., t. 1, nº 15, p. 4). Este testimonio fue después corroborado por D. José Rullán Pbro. en «Noticias para servir a la Historia Eclesiástica de Mallorca» (B.S.A.L., t. VI, 342).

La demolición de edificios que trajo consigo la desaparición de la casa del Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición y el trazado de la Plaza Mayor supuso la remodelación de la calle de Cererols donde se hallaba la capilla. En efecto, en septiembre de 1868 se derribó un lienzo de pared en esta calle a la vez que se demolieron viejas casuchas para ensanchar la entrada en la Plaza y ello se hizo precisamente frente al antiguo solar donde se ubicaba la casa de Cererols donde se había construido un nuevo edificio. En 1869 (*Diario de Palma* del 22 de septiembre) se echó abajo una pared que todavía quedaba en pie de la antigua iglesia de San Felipe Neri, lo que, al parecer, contribuyó positivamente a la mejora del aspecto de la Plaza Mayor, aunque en esta fecha quedaban solares donde construir si bien algunos edificios nuevos empezaban a levantarse. En julio de 1887 la necesidad de ensanchar la calle de Cererols para facilitar el tráfico impuso la expropiación de casas que en el mes de septiembre se acordó derribar. Aún en el año siguiente (1888) el Ayuntamiento de Palma aprobó la compra de la casa de Valentí con el fin de dar más amplitud a la mencionada calle.

En enero de ese mismo año de 1888 la Sociedad Arqueológica Luliana gestionó con el Ayuntamiento de Palma la colocación de una lápida en donde estaba «más o menos» la capilla oratorio que, según se decía, había sido fundada en 1609 en la casa que era del notario Andrés Caselles y que había sido bendecida solemnemente con la autorización del obispo D. Simón Bauzá según permiso extendido el 8 de octubre. Todo ello fue motivado por la construcción de la nueva plaza de abastos. El texto de la lápida era el siguiente: «Enero / 1888 / En aquest lloch estava, segons la tradició, la casa natalicia del gran savi y Benaventurat Martir Ramon Llull / 1232.1315 /. El proyecto de la lápida fue elaborado por D. Bartolomé Ferrà y lo ejecuto el escultor D. Lorenzo Ferrer» (B.S.A.L. II, p. 201).

Se trata siempre de una misma capilla situada en la parroquia de San Nicolás (según afirma el testimonio de 1649) muy cerca del límite con la parroquia de San Miguel en la calle sin salida conocida por *carrer d'en Costa*. La capilla debía hallarse en la parte posterior de la casa de Cererol (junto a o en) la plaza de *na Salada* o *Campella* donde conflúan los límites de las parroquias de Santa Eulalia, San Miguel y San Nicolás (ver Diego Zaforteza Musoles: *La ciudad de Palma*, t. II, pp. 380-381; t. III, pp. 13 y 122; t. V, p. 152). Por otra parte, el texto del documento 3 es claro: «devenientes in proximam

Según este testimonio del P. Pasqual, en el proceso de 1751 la elaboración de la pintura de la capilla se remonta al año 1431, es decir, unos cien años después de la fecha que se afirma si se le asigna una antigüedad de unos cuatrocientos veinte años. O sea que en una primera afirmación (testimonio A) se menciona el parecer de unos peritos que en 1751 señalaron una antigüedad de 420 o 425 años, situándose así la realización de la pintura entre 1326 y 1331; pero en el cuarto párrafo (testimonio B) del documento se dice textualmente: «La pintura de la Capilla de casa de Cererol me parece que lleva el título de Beato, y fue pintada según el citado Proceso de 1751, año 1431.» ¿Fue un error del P. Pasqual poniendo 1431 en lugar de 1331? ¿O es que se juzga de este año y entonces respondería al estilo del siglo XV? Si se admite esta posibilidad no cabe explicación al cálculo verificado por el P. Pasqual sobre la base de considerar la pintura efectuada unos 420 o 425 años antes de 1751.

La explicación a esta aparente contradicción creemos que desaparece si se atiende cuidadosamente a los datos proporcionados por la fuente escrita que conocemos y que está constituida por los testimonios de los peritos que aparecen en el proceso de 1751. Según ello fue solicitada a los técnicos su opinión sobre diferentes representaciones iconográficas (ver DOCUMENTOS 4 y 5). Las opiniones o juicios no fueron unánimes. Michael Banus o Danus otorga a las pinturas del retablo una antigüedad de unos cuatrocientos treinta años aproximadamente, lo mismo que a los rayos que se distinguen en la figura de Ramon Llull, porque en su opinión fueron hechos «sens apenas mesclar los colors y del modo que en Mallorca se pintava en aquell temps» (ver DOCUMENTO 4). «Y en quant al quadro de sobre lo altar» piensa que su antigüedad es de unos 320 o 330 años.

Gabriel Femenia precisa que todas las pinturas son de unos 320-325 años antes y la pintura sobre la puerta del oratorio supone que puede ser unos cien años más antigua (ver DOCUMENTO 5). Por último Antonio Mir precisa que las pinturas y letras (de las inscripciones) pueden ser de cuatrocientos años antes o algo más (ver DOCUMENTO 6).

En consecuencia, los peritos dan según el juicio emitido para cada obra una antigüedad fijada en 1326 o 1331 (párrafo primero, testimonio A, del DOCUMENTO 1) refiriéndose a unas determinadas pinturas y el año 1426 o 1431 (párrafo cuarto del DOCUMENTO 1) para otra pintura que lleva la inscripción (testimonio B). Por tanto las afirmaciones del P. Pasqual se pueden considerar correctas (y de esta forma no inventadas por él) lo que prueba cómo este erudito lulista procedía al formular sus aseveraciones correspondientes a las que aparecen en el documento 1, pues se puede comprobar que los tres técnicos consultados

domum Don Petrij Cererols Domicelli de Majoricis, sitam [la casa de Cererol] in vico Sancti Michaelis vocato, quae domus est traditio...» Es decir, en la parte posterior de la casa de la Inquisición.

juzgaron que la pintura que se hallaba sobre la puerta del oratorio tenía una antigüedad de unos cuatrocientos años (1326 o 1331) y en cambio asignaron la de unos trescientos veinte o trescientos treinta (1431) para la figura que estaba en el cuadro situado sobre el altar del mencionado oratorio. Resumiendo: lo manifestado en los párrafos primero y cuarto (testimonios A y B) del documento 1 resulta perfectamente compatible según las aclaraciones que ofrecen los testimonios aducidos.

4. Testimonios manifestados por el P. Pasqual extraídos de las obras de diversos autores

El segundo grupo de testimonios referidos a la titulación que de alguna manera implícita la santidad, tienen su procedencia en las obras de diferentes autores y se aduce la cita exacta del autor correspondiente; con ello se pretende justificar la seriedad y el rigor usados por el P. Pasqual en su relación. En el documento que publicamos (DOCUMENTO 1) se mencionan 34 testimonios (excluidos los tres de carácter iconográfico) en los que se adjudica a Ramon Llull el apelativo de santo, beato u otro término equivalente. De este total se ha podido comprobar la veracidad de la cita en los que en seguida mencionaremos. Están en obras de Llull o de comentaristas suyos. Son los que señalamos con los números siguientes: 3, 4, 5, 6, 10, 12, 17, 22, 24, 27, 28, 32, si bien en los indicados con los números 4, 5, 6, 10, 22, 27, sólo se ha podido verificar la exactitud de la edición, pues la obra no ha estado a nuestro alcance; sin embargo dada la veracidad que se ha comprobado en los otros casos parece que no hay duda en admitir la certeza de éstos.⁶

3. La frase completa dice «Officium gloriossissimi et beatissimi martyris magistri raimundi lullí QUI PASSUS EST PRO CHRISTI NOMINE IN TUNICI CIVITATE» (fol. CCCLXXXI Vº).

La edición comprende además: dos obras de Jaime Janer, dos de Alfonso de Prohaza, una de Jaime Conill aparte de *Officium...* y el Privilegio de Fernando II a favor de Jaime Janer (Valencia: Leonardo Hutz, 1506).

4. Conocemos cuatro ediciones de obras lulianas o de comentaristas de Llull editadas en 1500:

⁶ La palabra o palabras del texto en cuestión se reproducen íntegras y subrayadas y van en versalita las que reproducen el texto citado por el P. Pascual.

– *Tractatus de differentia y Opus de formalitatibus sive metaphysica* de Pedro de Gui (Sevilla: Estanislao Palomo, 1500).

– *Ianua artis magistri Raymundi Lulli* de Pedro de Gui (Sevilla ?, 1500?).

– *Ars brevis* (S.a. y s.l. probablemente es de 1500).

– *Ianua artis magistri Raymundi Lulli* (París: Pedro Lavet, 1500).

En ninguna de ellas aparece la *Epistola ad Joannem Montiservati*. Podría tratarse de una obra no directamente luliana en la que hablando de Ramon Llull se le adjudique la titulación mencionada.

5/6. Según el P. Pasqual se adjudica este título en la obra *Disputatio Eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiam magistri Petri Lombardi* que va acompañada de *Quaestiones Atrebatenses* y de la *Iustiniano Deodato Epistola* de Mariano Accardi (Venecia: Juan Tacuini, 1507). En ella no hemos visto este título, pero Pasqual menciona que aparece en la *Epistola proemial*. Esta obra va en la edición de la obra *Libre de Proverbis* a la que acompaña la *Ioanni Francisco de Iudicibus Fragellano Epistola* (Venecia: Juan Tacuini, 1507), donde se adjudican a Ramon Llull títulos relevantes: «*Illuminatus doctor*» («*Illuminati doctoris Raymundi Lulli...*»); «*Reverendissimus magister*» (*Tabula proverbiorum reverendissimi magistri Raymundi Lulli...*) (ver, además, el apartado siguiente).

10. En la edición de la obra: *Ars generalis* a la que acompañan *Anotationes in artem magnam* de Bernardo de Lavinheta, *Epigrammatum ad lectorem* de Laurentius Theobaldus Cenomanus y las *Oratiuncula ad Beatum Lull* (Lion: Jaime Marechal, 1517) se distingue a Ramon Llull de esta manera: «Illuminati sacre pagine professoris amplissimi Raymundi Lull.» Las variantes afectan a varias grafías, pero los términos son idénticos excepto Lull (Pasqual escribe: «Lulli»).

12. Este testimonio ha podido ser comprobado en su integridad. Efectivamente Antonio Lullus en su obra *De oratione libri septem* (Basilae: Cum Caes. Maiest. Cristianiss. Gallorum regis Henrici ratia privilegio ad annos X, 1558) dice: «Ad nexio sane an consptus iste reflexus, quem dixi, sensus illius sit notio, quam sextum addidit DIVUS RAYMUNDUS noster: quo scilicet voluntas manifestatur alterius percipitur.» (Lib. III. Cap. 5. p. 275; a partir de la línea 18).

17. Según Pasqual, en la edición de la obra *Logica brevis et nova* (Mallorca: Gabriel Guasp, 1584) se le adjudica un título sintetizado en la letra D (¿Divus?, ¿Dominus?, ¿Doctor?). En efecto en la citada obra se escribe: «D. Raymundi Lulli Logicae compendiolum per Antonium Bellverium doctrinae

professorem commentariolis illustratum» (varía el término «commentarialis». Pasqual dice: «commentariis»).

22. Dice Pasqual que el Canónigo Juan Seguí en la «Vida y hechos del admirable Doctor y Martyr Ramon Lull» le da «muchas veces el título de santo». Esta obra aparece editada junto al «Desconort» (en versión castellana de Nicolás de Pax. Mallorca: Gabriel Guasp, 1606). La referencia es exacta.

24. Pasqual inserta la obra de Nicolás de Mellinas: *Cancion a la milagrosa conversion, vida y muerte del egregio Doctor Ramon Lull* que aparece editada con la obra *Epistola al Lector* (Mallorca: Gabriel Guasp, 1605). La referencia es exacta. También aquí afirma Pasqual que Mellinas le adjudica en numerosas ocasiones el título de Santo. En una de las estrofas dice así:

Por mal intencionado,
Canta victoria por el martir santo,
Que yo espero cantar mas dulce canto.

27. Otro testimonio aducido es del minorita Hugo Carbonell que le adjudica el título de Beatus Raimundus Lullus. El título de la obra es el de: *Artis lullianae seu memoriae artificialis secretum explicatum Oratoribus et Praedicatoribus utilissimum* (París: Jean Laguehay, 1620).

28. El P. Luis de Miranda es el autor de *Defensio pro immaculate sacrae Deiparae virginis conceptione ab omni prorsus originale labe* (Salmanticae: apud Antonium Ramirez Viduam, 1626). En ella afirma: «Loco succedat Beatus Raymundus Lullus natione Maioricanus, balearis nobilis civis, cujus vita inibi habetur celebris, doctrina vero mirabilis, ac divinitus tradita diiudicatur: adeo ut à multis Doctor sive magister vocetur illuminatus» (Quaest. 73, p. 486). Línea primera y sig. También en la línea 10 del párrafo se le designa con el título de beato.

32. En efecto Marco Antonio Gravois es autor de la obra: *De ortu et progressu cultus ac festi Inmaculati Conceptus Beatae Dei Genitricis Virginis Mariae auctore P.F. Marco Antonio Gravois* (Luca: Typis Joannis Ricomini, 1764). Al final de la obra añade un sumario en el n° 35 titulado: «Num. 35. Santi, Beati, Venerabiles Servi Dei, a tempore praesertim quo Summi Pontifices Sacro Mysterio favere coeperunt. BB Virginis Conceptionem coluerunt, tenerunt, pro viribus defenderunt» (p. 91).

Enumera una relación de santos; luego de beatos y en el lugar 7º, entre los

puestos que corresponden a los beatos Nicolás de Rupe y Joannes de Prado, dice: «B. RAYMUNDUS LULLIUS. In Apostrophe ad B.V. p. 4».

5. Testimonios aducidos por el P. Pasqual que se hallan en la obra del P. Jayme Custurer *Disertaciones históricas del culto inmemorial del B. Raymundo Llullio Dr. Illuminado y martir...* (Mallorca: Miguel Capó, 1700).⁷

Este grupo de testimonios presentados por el P. Pasqual comprende los que ya menciona el P. Custurer en su obra. En dos ocasiones lo manifiesta explícitamente con la expresión «apud Custurer». En otras, aduce unos testimonios que recoge de datos también proporcionados por Custurer que éste da más ampliados y que aquí son recogidos también. Estos testimonios son los que enumeramos con los números siguientes referidos al documento 1: 2, 6, 7, 8, 9, 13, 15, 16, 23, 25, 26, 29, 30, 31.

2. Este testimonio comprende dos partes: una se refiere al testimonio del rey D. Fernando (es decir, Fernando el Católico, V de Castilla, II de Aragón), que va ampliado con otros que también se citan. La otra viene constituida por el testimonio que aparece en las Constituciones de la Universidad de Mallorca y que se menciona junto a los privilegios reales.

El testimonio del rey Fernando dice así: «En la corte de los Reyes Católicos ha merecido también el honor de ser aplaudido con tratamiento de Beato y Santo, primero en su Privilegio del Rey Don Fernando el Católico *18*⁸ despachado en Zaragoza el 21 de febrero de 1503 que está autentico en el Archivo de la Ciudad de Mallorca, y anda inserto en otros Privilegios, ò Decretos del Emperador Carlos V, Felipe II y del Rey N. Sr. Carlos II, que se imprimieron en Mallorca con las Constituciones de la Universidad en el año 1698...» (Custurer: Ob. cit. cap. 2, dis. I, nota 18, p. 37).

6. En efecto: el *Liber Proverbiorum* fue editado por Juan Tacuini (Venecia, 1507) y en la edición figura además la *Joanni Francisco de Iudicibus Fregellanos Epistola* de Mariano Accardi (Custurer lo cita en tres ocasiones: pp. 36, 377 y 378 según la obra de Rogent-Durán).

⁷ A veces mencionándolo expresamente, otras, sin explicitarlo aunque procedan de la misma fuente.

⁸ El número expresado entro los signos *__* se refiere a la nota que con este mismo número inserta en su obra el P. Custurer; esta nota *18* dice así: «Privilegium Regis Ferdinandi sub die vigessima prima mensis Februarij anni millessimi quingentessimi tertij, quod extat insertum in aliud Privilegium Caroli V, sub die Maij 1526... extant authentica in Archivo Civitatis Maioricarum, ibi: *Scientia Illuminati et Divi Doctoris Magistri Raimundi Lullij.*»

7. El lulista mallorquín Nicolás de Pax publica el *Liber de anima rationali* y lo acompaña de la *Epistola Domino Joanni Ruffo* y de una *Vita divi Raymundi Lulli* en la que dice textualmente: «Vita divi Raymundi Lulli, Doctoris illuminati et Martyris» (Fol. A 4) (Alcalá: Guillermo Brocar, 1519) (Ver también Custurer: Ob. cit. Dis. I. XV, p. 47).

8. Las citas correspondientes a este testimonio son exactas. Según Pasqual se adjudica a Ramon Llull el título de *divus* en tres ocasiones:

– En el título de una obra: *Divi Raymundi Lulli doctoris illuminatiss.[imi] / Ars inventiva veritatis / Tabula Generalis / Commentarium in easdem ipsius raymundi* (Fol. 1 a.).

– En la dedicatoria al Cardenal Francisco Ximenez de Cisneros: *Divi Raymundi doctoris illuminati ad reverendissimum in Xro. patrem dominum d. Franciscum Ximenez cardinalem Hispaniarum Carmen* (Fol. 1 v.).

– En un resumen de privilegios reales: *Privilegia Catholicorum Aragoniae regum ac potissimum Ferdinandi cesaris nostri semper invictissimi in favorem et gratiam scientiarum studiorum et sequacium divi Raymundi doctoris illuminati. Hic est translatum fideliter sumptum a quodam privilegio pergameo... tenoris sequentis* (fol. 223). Custurer también lo cita: Ob. cit. dis. I. XIV, p. 46. No conoce la fecha de 1515, pero la deduce acertadamente, pues el año que se lee (1015) piensa que es un error y debe decir 1515 puesto que Cisneros murió en 1517.

Además en el año 1515 se edita en un volumen un conjunto de obras lulianas: *Ars Inventiva veritatis*, *Tabula Generalis*, *Art de fer e sobre questions*, la obra de Nicolás de Pax titulada *Divi Raymundi Lulli Doctoris illuminati ad reverendissimum patrem dominum d. Franciscum Ximenez Cardinalem Hispaniarum Carmen*, dos obras de Alfonso de Proaza: *Epistola ad Reverendissimum Franciscum Ximenez* y *Ad lectores Epistola*. A todas ellas acompaña el *Index librorum Raymundi Lulli*, además de la *Declaración de Fernando el Católico a favor de la doctrina de Ramon Llull*. (Valencia: Didaco de Gumiel, 1515) (Ver también Custurer: Ob. cit. Dis. XV, p. 47, n. *34*).

9. Custurer (Ob. cit. cap. 2, dis. 1, p. 51-52, n. 45) dice textualmente: «Et post relatam eius vitam, (et) Martyrium addit Iacobus Faber stapulensis virum denique ipsum, ut sanctum colit, quem re vera, ut Sanctum, ut Beatum, ut caelestium confortem, ea, qua de ipso adduximus testimonia approbare sufficiunt.» La vida, escrita por Carlos Bovillo ya en el año 1514, se dio a la prensa en París, en la Imprenta Ascensiana juntamente con otras cartas del mismo autor.

13. En la edición del *Ars brevis* de 1565 (Barcelona: Claudio Bornat) en la

que se acompañan tres obras de Juan Vileta, dos de Jacques Lefèbvre d'Étapes, una de Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim y otra de Alfonso de Proaza (*Ad lectores Epistola*), Pasqual afirma que Vileta en la *Commendatio Lulliana Doctrina* le llama *divi Raimundi Lulli = Sancti viri*. En efecto, en el fol. 7 se dice textualmente: «Idem Jacobus Faber Stapulensis studiosis lectoribus operum DIVI RAYMUNDI in praefatione ad lib. de laudibus Beatae Mariae.» La cita puede verse también en Custurer: Ob. cit., cap. 1, dis. 1 XIII, p. 43 y sig.

15. Los testimonios aducidos por Custurer son cuatro; dicen textualmente así:

«Los de Beato le dio repetidas⁹ veces el Rey D. Felipe III, primeramente en carta escrita a la santidad de Paulo V, en que le dize: *Muy Santo padre, al Conde de Castro mi embaxador escrivo represente a V. Santidad lo que deseo la Canonizacion del Beato Martir Raymundo Lulio, que fue natural del Reyno de Mallorca...*

*De San Lorenzo 16 Agosto 1611.
Yo el Rey.»*

(Custurer: Ob. cit., cap. 2, VIII, p. 38).

«Después de otra carta a los Cardenales Pindo y Pamphilo, Perfetos de las Congregaciones del Indice, y de los Ritos, dize el mismo Felipe III. *Muy Reverendo en Christo Padre Cardinal etc. Por lo mucho que deseo la Canonizacion del Beato Martir Raimundo Lullio...*

*De San Lorenzo, 16 Agosto 1611.
Yo el Rey.»*

(Custurer: Ob. cit., cap. 2, IX, p. 39).

(La carta está escrita en términos muy parecidos a la anterior).

«Con la semejante veneración habla el mesmo Rey en otra carta que escrivio á D. Francisco de Castro su Embaxador, y es del tenor siguiente, *Ilustre D. Francisco de Castro El Dotor Juan Arias de Loyola me ha representado... à cerca de la Canonizacion del Glorioso, y B. Martir Raymundo Lullio...*»

(Custurer: Ob. cit., cap. 2, X, pp. 39-40).

«Este mesmo honorifico titulo le bolvió à dar la Magestad del mesmo Rey Felipe III en otra carta à los Jurados de Mallorca en que les dize:

⁹ Ver nota *19* de la obra del P. Custurer.

Amados y fieles nuestros... (Que) podais tomar el dinero de la Consignación, por tres años, doscientos denarios, en cada uno, para dar à la persona, que solicitaré, en Roma la Canonización del B. Raymundo Lullio...»

(Custurer: Ob. cit., cap. 2, XI, pp. 41-42).

16. El testimonio señalado con el nº 16 hace referencia a una carta escrita por el cardenal Zapata el 4 de septiembre de 1612 a la ciudad de Mallorca. He aquí el texto de Custurer: «Sobre la qual no es para omitido el honor, que en el titulo de Beato, se le diò en pluma de personas de grande autoridad, y representación, en la mesma Corte Pontificia, qual era el Cardenal Zapata, siendo de la Congregación de la Inquisición Romana, en el año 1612, en que à 4 de Diziembre escriviò à la Ciudad de Mallorca en esta forma *13*¹⁰: *Recibi la carta de VV.SS. en que me dizen quanto desean la Canonización del beato Martir Raymundo Lull, que fue natural de esse Reyno, y la expurgación del Directorio de Fray Nicolas Eymeric, de la calumnia, que hizo à algunos libros suyos. La demanda es tan justificada, que harè poco en ayudarla...*» (Custurer: Ob. cit., cap. 2, V, p. 35).

23. Custurer apunta textualmente: «No sólo en cartas y Privilegios... hace ya muchos años, que se venera en la mesma Corte con el honor de Beato, en pluma de D. Luis de Paramo Inquisidor de Sicilia que en su libro del Origen, y progreso del Santo Oficio de la Inquisición, impresso en Madrid año 1598, dize hablando del Padre Fr. Nicolas Eymeric *21*¹¹: *Aunque llevado de no se que espíritu diò con sobrado desembrço contra el Beato Raymundo Lullio, y su doctrina.*» (Ob. cit., cap. 2, dis. 1, p. 42).

25. Veamos otra vez la cita textual de Custurer: «En la Ciudad de Valladolid le tributaron honores de Santo Martir, en la quarta parte de la Cronica General de San Francisco, que en el Convento de sus Religiosos sacò á luz en el año 1611 el Padre Fray Antonio *37*¹² Daça Cronista General de su Orden.

¹⁰ El número *13* corresponde a una nota de Custurer que dice así: «Trae la copia de esta carta el p. Andrés Moragues en su Chronographia año 1612 pag. 70. Vivía este autor y residía en Mallorca esse año.»

¹¹ Corresponde este número *21* a la nota de Custurer que dice así: «Ludovicus de Paramo Inquisit, Siciliae, lib. 2 tit. 2 cap. 1 loquens de Fr. Nicolao Eymerico: *Licet petulanter contra B. Raimundum Lullium, et eius doctrinam, nescio quo spiritu ductus invexerit...*»

¹² En esta nota *37* Custurer aduce varios testimonios:

—Adición al libro 4 de la cuarta parte de las Crónicas de San Francisco (Valladolid, 1611), p. 17, cap. 1: *de la vida y milagros del D. Iluminado, y Santo Martir Raimundo Lullio de la tercera Orden.*

—En la página siguiente en el margen: *Conversion de San Raimundo.*

Aun *38*¹³ en tiempo antiguo se le dió en Sevilla el mismo honor de Santo, en la *Metaphysica* del Maestro Pedro Degui, que en el año 1500 se imprimió en aquella Ciudad, con la qual anda inserto un tratado de *Differentia*, que el mismo autor concluyó en la ciudad de Jaen, en cuyo principio se le dà esse titulo honorifico.»¹⁴ (Custurer: Ob. cit., cap. 2, dis. 1, p. 49).

26. La nota o testimonio del P. Pasqual hace referencia a que en una obra de Duns Scoto impresa en Amberes en 1620, se hace una apología elaborada por Scoto y el B. Lulio contra Grozio y en su capítulo 11 se dice: «quod B. Martyrem Raymundum Lullum». Además se consigna que muchos pueblos le veneran «ut sanctus».¹⁵

En efecto, en la p. 61 en el «Examen Capitit 12 (no 11) Tractatus ea quae concernunt Raymundum Lullum» se dice «vindex Scoti coargit Grozium quod misus pie Raymundum Lullum, quem ut sanctum Martyrem à Balearibus populis, Maioricae incolis coli non ignoravit».

Después: «In libro statuit 3 Ordinis S. Francisci Italice edito à R.P. Antonio à Sillis qui postea fuit Generalis, Romae impresso, habetur Raymundus Lullus inter beatos 3. ordinis et ibi ponitur eius effigies.» (P. 63)

29. Otro testimonio aducido por el P. Pasqual es el referente al P. Francisco Marçal en una edición del *Ars Brevis* (Mallorca: Rafael Moya, 1669) donde le da el título de Beato. El título de la obra dice así: *Ars Brevis, V.M.B. Raymundi Lulli Tertii ord. S. Franciscii, Doc. Illu. mendis castigata, capitibus divisa, atque scholiis locupletata* (Fol. I).

Custurer trae también el testimonio: Ob. cit., cap. I, dis. I, XVIII, p. 29, nota 41.

30. El testimonio aducido por el P. Pasqual referido a Areturo (Arturo) de

—En la pág. 286, cap. 4: *donde se trata del Arte de S. Raimundo Lullio, de la aprobacion de su doctrina etc.*

—En la pág. 298: *Santo Martir.*

¹³ En la nota *38* dice Custurer que Pedro Degui escribió en Jaén: *Deus cum benedictiones, et amore incipit Tractatus de Differentia, pro ut est principium Artis Divi Magistri Raimundi Lulli, editus a Magistro Pedro Degui.*

¹⁴ En efecto, el *Tractatus de differentia* y el *Opus de formalitatibus sive metaphysica* fueron impresos o editados por Estanislao Polono en Sevilla a 22 de junio de 1500. En el fol. II se escribe exactamente el texto citado en la nota 13.

¹⁵ *Apologia Pro Ioanne Duns Scoto «Fr. Ioannis Duns Escoti ordinis minorum Theologorum principis».*

Quaestiones reportatae seu repetitae en quattuor libros sententiarum Petri Lombardi. Coloniae Agripinae. Sumptibus Bernardi Gualtheri et viduae Conradi Butgenij. Anno MDCXXXV

Monasterio ha podido ser comprobado. Lo inserta en su obra *Martyrologium Franciscanum Authore a Monasterio Revolledo* (París: Edmundum Couterot, 1654). En las pp. 278-280 dice así: «Numidiae novae in Africa, Passio Beati Raymundi Lullij Tertij...» Más adelante: «BEATI Raimundi Lulli, Martyr. Natus est insula et civitate Maioricarum...»

Custurer también lo cita: Ob. cit., cap. 2, dis. I, XIX, p. 51, nota 44.

31. El último testimonio de santidad citado por Pasqual en una obra luliana es el de Juan d'Aubry en la obra *Le Triomphe de l'Archee...*, donde dice que le da el título de santo y bienaventurado (París, 1654). Se ha podido comprobar, pues éste es el título, según Elías Rogent y Estanislao Duran,¹⁶ del *Libre del amic e amat*. La cita dice así: «Le triomphe de l'amour et l'eschelle de la gloire ou la medicine universelle des ames, ou Blanquerne de l'amy et de l'aimé fait par SAINT Raymond Lulle, Martyr, (et) Hermite du tiers Ordre Saint François.» (Fol. 1)

También en la obra de Juan d'Aubry: *Mirabilia mirabilium, maxime admirandarum doctoris archangelici Sancti Raymundi Lulli* (París, 1654) se le da el título de santo.¹⁷ Custurer lo menciona en su obra: Ob. cit. cap. 2, dis. I, XVIII, p. 50.

Testimonio C: Este testimonio iconográfico aportado por el P. Pasqual procede también de la obra del P. Custurer. Por su interés reproducimos dos fragmentos (ver DOCUMENTO 7) donde se consigna la oportuna cita del P. Custurer.

6. Testimonios no identificados

En este grupo se incluyen aquellos testimonios que no han podido ser comprobados por causas diversas. En algunos casos no se ha podido encontrar la obra citada (testimonios señalados con los números 11, 14, 18 (que incluye además el 19 y el 20 que se hallan en la misma obra), 21 y 34.¹⁸

Atención aparte merecen los indicados con los números 1 y 33. El

¹⁶ RD 221.

¹⁷ Se le dan numerosos títulos en la obra «Mirabilia»: Sancti Raimundi Lulli, Martyris, Magistri Sapientiae, Principis intelligentiae, Inventoris Doctrinae, Fundatoris Scientiae, et Monarchae omnium Philosophorum et Doctorum (Ob. cit. fol. 1).

¹⁸ En Custurer encontramos esta aclaración: «Veneración con que también le respetó el P. Angelo del Pas... en donde dize Murió por Christo, e ilustrale Dios con milagros que le publican no iluso, sino Santo» (Ob. cit., cap. 2, III, p. 34).

testimonio 1 se halla efectivamente en la obra de Nicolás Eymerich y corresponde a la expresión aquí mencionada con la usada en su día por Eymerich.¹⁹

En relación al nº 33 hay que decir que no se ha podido acceder a la obra citada debido a sus numerosos volúmenes.

Es evidente que de la falta de comprobación de algunos de estos testimonios no se deduce su falsedad. Simplemente se constata aquí que no han podido ser corroborados con nuestro examen crítico, pero no hay duda en admitir que una gran parte de los testimonios que el P. Pasqual recogió se corresponden con la realidad de la fuente que se consultó. En consecuencia parece natural deducir con una fuerte base de verosimilitud que los no corroborados en su certeza en nuestra investigación no son producto de la imaginación del P. Pasqual, pues no resulta razonable mezclar unos verdaderos y otros falsos cuando estos últimos no aportan titulación de mayor importancia referida a la santidad de Lull ni son los más trascendentes de los consignados en su relación por el insigne lulista.

DOCUMENTO 1

Antigüedad del título de Beato y Santo que se da al B. Raymundo Lullio.

A En la pintura de casa de Cererol, que està ò estaba sobre la Puerta de su capilla, que en el Proceso de la Curia Eclesiàstica del año 1751 fue juzgada por peritos tener la antigüedad de 420 ò 25 años esto es que fue pintada año 1326, o, 1331 hai este rotulo de Letra Gotica = Beatus Raymundus Lullus.

1 El P. Nicolas Eymerico en Directorio Inquisitorum escrito año 1376 par. 2 q. 9 Nu 5 in fine entre los errores, que atribuye à los Lulistas, pone este: Duodecimus error, quod Raymundus praedictus est in caelis Beatus, ut pro tali habendus à suis sectatoribus, et noninandus.

De esto se ve que en aquel tiempo, no solo lo veneraban por santo,

¹⁹ La cita es rigurosamente exacta tal como la menciona el P. Pasqual en el testimonio señalado con el nº1 en el documento 1 donde la frase va subrayada. Así aparece en la obra: «*Directorium Inquisitorium F. Nicolai Eymerici Ordinis praed...*» Romae. In aedibus Populi Romani. Apud Gragorium Ferrarium MDLXXXVII. 687 pp. más índices. La cita está al tratar el punto *De Lullistis, et eorum errorum, quaestio IX De haeretibus à Rom. Pont. damnatis post auctorem earum.* Punto 6, p. 261, incluida en el apartado *De Raymundo Lull et eius errorici.* (Biblioteca Bartolomé March. Reg. 10150. Sig. 87-b 2-1)

sino que tambien lo nombraban Santo ó Beato, los Lulistas; los que en Aragon y Cataluña, eran muchos: multos securus habuit atque habet hodie, como alli mismo dice Eymerico.

B La Pintura de la capilla de casa de Cererol me parece que lleva el titulo de Beato, y fue pintada segun el citado escrito de 1751, año 1431. //

2 El Rey D. Fernando en su privilegio de 21 de Febrero de 1503, que va impresso en las constituciones de la Universidad, dice: Illuminati et divi Doctoris Magistri Raymundi Lulli.

3 En el Libro Ars Metaphysicalis del I. Mº Dn. Jayme Janer ó Januario Monge Cisterciense impresso en Valencia año 1506 fol. 281 se halla: Officium gloriosissimi et Beatissimi Martyris Magistri Raymundi Lulli - Antiphona: Raymundus praetiosae v. ora pro nobis Beate Raymunde = oratio = Deus, qui por mundi hujus tenebris illustrandis Beatum Raymundum Martyrem tuum etc.

4 Petrus Dagui Lib. edito¹ Giennae (?) anno 1500, edidit varios tractatus, et in Epistola ad Joannem Montisservati, loquens de B. Raymundo ait: quit per totum terrarum orbem Santus pie creditur.

5 En el Libro Disputatio Raimundi et Eremitae super aliquibus dubiis quaestionibus sententiarum Magistri Petri Lombardi impresso en Venecia año 1507. en la Epistola Proemial se dice Divi Raymundi.

6 En el Libro Proverbiorum del mismo B. Lulio impresso en Venecia año 1507. en la Epistola Proemial, se dice tambien Divi Raymundi.

7 Dn. Nicolas de Pax cathedratico de Alcalà de Nares esta màs alli año 1519. el Libro de Anima rationali // del B. Lulio, y antepuso un Encomio de su vida esta inscripcion: Vita Divi Raymundi Lulli Doctoris Illuminati et Martyris, y le dedica: Joanni² Russo Theodolo Hispaniarum Nuntio: la expresion de santo la repite en la misma vida particularmente quando dice, que reconociendose catholica su doctrina, laudabitur Dominus in Sancto suo.

8 En Valencia año 1515. Se estampó un libro con el titulo: Divi Raymundi Lulli Doctoris Illuminatissimi Ars Inventiva Veritatis. Tabula generali commentum in easdem, dedicada al Venerable Dr. Fr. Francisco Ximenez de Cisneros Arzobispo de Toledo Cardenal è Inquisidor general, y estampado à sus expensas; y no solo en el titulo, sino en unos versos en alabanza de dicho Cardenal, sino tambien al fin en un resumen Privilegios Reales in favorem Divi Raymundi.

¹ Las palabras «Lib. edito» aparecen tachadas.

² Precede a la palabras «Russo Theodolo» o «Ruffo Theodolo» una letra abreviatura que resulta indescifrable a causa de un borrón de tinta.

- 9 Carolus Bovillus in vita B. Lulli edita Parisiis anno 1514. Beatum et Sanctum caelit Raymundum.
- 10 En Lion de Francia año 1517 fue impresso este libro: Illuminati Sacrae Paginae Professoris Amplissimi Magistri Raimundi Lulli Ars magna ge- // neralis: ibi pag. 8 se escribe: Ars Magna Generalis incepta fuit à Beato Raymundo anno 1305. et finita 1308. = Despues se halla esto: Ad Beatum Raymundum Lullum oratiuncula = y despues: Inscriptio Artis Magnae à Beato Raymundo Lull edita, Deus cum tua etc.
- 11 Dn. Arnaldo Albertino Obispo de _____ (?) y antes Inquisidor de Mallorca y Valencia, imprimió en Valencia año 1534. el Libro De petittio nova sive commentaria Rubricae et cap. 1 de Haeticis Lib. 6, y alli qu. 13 fol. 106 hablando del B. Lulio dice haberse adscribir Sanctorum Cathalogo.
- 12 En Basilea año 1558 fue impresso el Libro De Oratione Su Autor Antonius Lullus Balaris y en el Lib. 4. cap. 5. hablando del B. Lulio dice: Divus Raymundus noster.
- 13 Año 1565 en Barcelona se estampo este Libro: Artificium sive Ars brevis D. Raymundi Lulli, cum gratia et facultate R.D. Ordinarii et RR.DD. Inquisitorum; y el Dr. Luis Juan Vileta en la Epistola dedicatoria, y baxo el titulo commendatio Lulliana Doctrina dice: Divi Raymundi = Sancti Viri. mismo Vileta año 1569. imprimio en Barcelona el // Libro: In Aristotelis Philosophiam Acromaticam Dictata. En la epistola Dedicatoria, y en varias partes de la obra toda el titulo de Divus Raymundus.
- 14 El R. Fr. Geronimo Roman en la Chronica de la Orden de Sn. Agustin impressa en Salamanca año 1669 Centuria 10. año 1312 pag. 62 Da el titulo de Bienaventurado al R. Lulio.
- 15 El Rey Dn. Felipe Tercero en varias cartas escritas à su Embaxador en Roma y Cardenales (apud Custurer) le da el titulo de Beato.
- 16 El Cardenal Zapata en la carta de 4 de septiembre de 1612. escrita à la Ciudad de Mallorca (apud Custurer) dice, del Beato Martir Raymundo Lull.
- 17 Año 1584. fue impresso en Mallorca el Libro: D. Raymundi Lulli Logicae compendiolum, commentariis illustratum, que sacò à luz el Dr. Antonio Belver canonigo de la catedral.
- 18 El P. Angel del Paz Minorita en su libro: Expositio Symb: Apostol impresso en Roma año 1596. con recomendacion de un Breve de Clemente VIII, Lib. 9 art. 5 cap. 10 nu. 283. dice: del B. Lulio: quae hominem non phanaticum ad Sanctam praedica (?) // tribui B. Raymundo Lullo = an B Raymundus. Jesus in Philos. Palthisgana (?) edita anno 1530. Phys. part. 3. q. 2. nu. 16. de B. Lullo ait: qui pro sancto colitur in Hispania et Insula Majoricarum.

- 19 Idem in *Demonstrat. Critica Cathol. Reliq.* edita Venetiis an. 1544. par. 4. q. 1. in salut. ad 1. argum. scribit: S. Raymundus Lullus.
- 20 Idem in *Lib. de Heret. Vision. et Apparit. privatis* edito an. 1543. par. 2. ver. 12. s. 1. scribit S. Raymundus Lullus.
- 21 Illustrissimus Emmanuel de Cenaculo (de la tercera orden de Sn. Franco.), Episcopus in Portugallia en el *Lib. Advertencia Criticas y Apologeticas* (impresso con otro nombre en Coimbra) sobre ò juicio, que nas materias do B. Raymundo Lullo impresso debaxo de otro nombre en Coimbra año 1572. le da varias veces el titulo de Beato; como en otra que publicò en Lisboa año 1578. Dissertaçaon Theologica Historica critica sobre à Definibilidade de Misterio da Conceiçaon immaculada de Maria Santissima.³ //
- 22 Año 1606: El Dr. Juan Seguí Canonigo de Mallorca imprimio en Palma⁴ el libro. Vida y hechos del admirable Doctor y Martyr Ramon Lull, y muchas veces le da el titulo de Santo.
- 23 Dn Luis de Paramo Inquisidor en su Libro: De origine et Progres (?) offic. S. Inquisit. impresso en Madrid año 1598. lib. 2 tit. 1. cap. 5 nu. 19 dice: B. Raymundum Lullium.
- 24 Nicolas Mollinas año 1605 imprimio en Mallorca la Cancion a la milagrosa conversion, vida⁵ y muerte del egregio Doctor Ramon Lull, y le da muchas veces el titulo de Santo.
- 25 El P. Antonio Dazan⁶ en *Chronica* de Sn. Francisco impressa en Valladolid año 1611. par. 4. Lib. 4. le da muchas veces el titulo de Santo.
- 26 El Illmo. Hugo Cavello año 1620. hizo imprimir en Antuerpia ò Amberes el *Lib. de Escoto* in _____ (?) *Sentent.:* pone una Apologia por Escoto y el B. Lulio contra Abraham Brozio, y en ella cap. 11 dice: quod B. Martyrem Raymundum Lullum, y dice que muchos pueblos le veneran ut sanctus (¿sanctum?) //
- 27 Hugo Carbonellus Minorita en su libro: Artis Lullianae seu Memoriae artificialis secretum explicitum impresso en Paris año 1620. en el Prologo dice: Beatus Raymundus Lullus etc.
- 28 El P. Luis de Miranda en el libro: Defensio pro inmac. Sacrae Deip.

³ En este párrafo hay que hacer dos aclaraciones. El primer texto que aparece entre paréntesis en el original está superpuesto al nombre Emmanuel de Cenaculo. El segundo texto que va entre paréntesis está tachado. Además, la primera palabra (Illustrissimus) podía ir donde la hemos escrito o después de la palabra «Franco», que aparece, como se ha dicho antes, superpuesta.

⁴ La edición pone Mallorca, no Palma.

⁵ La palabra «vida» aparece tachada.

⁶ Custurer escribe «Daça».

Vir. Conceptione dedicado à Urbano VIII. qu. 18. nu. 53 da el titulo de beato à nuestro Raymdo.

- C Cerca del año 1620 fue construida la capilla nueva del B. Lullio en la Iglesia de Sn. Francisco y esta el titulo Beatus Raymundus Lullus Martyr.
- 29 El P. Francisco Marzal Minorita en el Libro de Arte inveniendi Medium impresso en Mallorca año 1666. y en otro Ars Brevis B. Raymundi Lulli impresso año 1669. Le da el titulo de Beato.
- 30 El P. Arturo de Monasterio en el Libro: Martyrologium Franciscanum impresso en Paris año 1638,⁷ dia 29 de Junio le da el titulo de Beato.
- 31 El Dr. Juan d'Aubry Frances año 1645. estampo en Paris el Libro, Le triomphe de l'Archae etc. y le da el titulo de Santo y Bienaventurado, como tambien en otro Libro: Compendium ordinis admirabilis cognitionem et pulchrorum secretorum S. Pa // Joannis Dominicus Mansi Congreg. Matris Dei in Notis ad Annat Ddor. Raynal. ex editione facta Lucae an. 1750 ad an. 1315 nu. 5. ita scribit: In hunc annum rejicit Annatista obitum B. Raymundi Lulli, cujus dies Martyrii etc.
- 32 Marcus Antonius Gravois ord. Min. Lib. de ortu et progressu cultus ac Festi inma. Concep. B. Dei Genit. virg. Mariae, edito Lucae an. 1764. in summario nu. 35. Sancti Beati et Venerabilis Servi Dei, qui cultivarunt inma Conceptionem, inter Beatos loco septimo notat: B. Raymundus Lullius.
- 33 Acta Sanctorum à Bollandistis edita Antuerpiae an. 1708 in titulo: Acta B. Raymundi Lulli Maioricensis, et in superscriptione Paginarum: Acta S. Raymundi Lulli Mart. Doctoris Majoricensis.
- 34 Eusebius Amort. canonicus Regularis Lateranensis in Theol. Eclectica examinata et approbata jussu Summi Pontif. Ben. 14 ut scribit in Praefat. ad to. 1, et edita Boroniae an. 1752. to. 1. trac. de Incar. Disp. 2. q. 1 Notando 3 scribit //

Fuente: Fotocopia de un manuscrito Reg. 70.666, sig. Fol 2/2. Biblioteca Bartolomé March Servera.

⁷ Antes de la palabra «dia» aparece escrito: «Le d;y» además tachado.

DOCUMENTO 2

Relación de testimonios o pruebas iconográficas
citados en el PROCESO de 1751

- 1 Beati Raymundi Lulli depicta supra portam Sacelli Bae. Virginis
Mariae nuncupata de la Corona in Ecclesia Cathedrali presentis Civitatis.
- 2 Altera B. Raymundi Lulli imago depicta in altari Bae. Mariae Virginis
de Rosario in Oratorio publico Sancti Nicolai veteris nuncupati.
- 3 Altera B. Raymundi Lulli imago depicta in altari Majori Ecclesiae
Hospitalis Generalis presentis Civitatis quae antea aderat in altari Immacu-
latae Conceptionis Ecclesiae Cathedralis.
- 4 Altera ejusdem B. Raymundi Lulli imago depicta in altari Sancti
Honorati in Ecclesia Monasterij Monialium Sancta Margarita.
- 5 Altera ejusdem B. Raymundi Lulli patens imago depicta in altari Bae.
Virginis de Rosario, cum in eodem altari cooperta adsit Venerabilis Servae
Dei Sororis Catharina Thomas imago in Monasterio Monialium Sancta
Catharina Sennesis.
- 6 Altera ejusdem B. Raymundi Lulli imagines depictae in antiquissimo
tabulato altaris SSme Trinitatis in Ecclesia Conventus Sacti Spiritus Ordinis
Sanctissimae Trinitatis.
- 7 Alia ejusdem B. Raymundi Lulli depictae imagines in Oratoris Domini
Don Petri Cererols, quae Domus fecit ejusdem B. Raymundi Lulli natalij,
et conversionis locis.
- 8 Alia ejusdem B. Raymundi Lulli depicta imago in Capella Sanctae
Catharinae Martyris, et statua ejusdem in Sacello Bae. Virginis Mariae
nuncupata á Pietate in Ecclesia Parroquiali Sanctae Eulaliae presentis Civitatis
Majoricensis.
- 9 Alia ejusdem B. Raymundi Lulli imagines in Ecclesia Regij Conventus
Sancti Francisci depicta in Sacello Bae. Virginis Mariae de Puritate, et
Consolatione nuncupata in ipsius altari, et sub ista alia minoris forma, et in
eodem Sacello imago sculpta in Urna Marmorea, et Sepulchro ubi
asservator corporis ipsius B. Raymundi Lulli; et in Sacello proprio ipsius
B. Martiris statua super altare sibi dicatum.

Et virtute supradicta Provisionis, seu rescripti Illustrissimi et
Reverendissimi Domini Episcopi expedita fuit Citatio tenoris sequentis

De Mandato Illustrissimi et Reverendissimi
Domini Episcopi Majoricensis.

Fuente: PROCESO... 1751 (Ver nota 3 del presente estudio).

DOCUMENTO 3

Dicta die III Mensis Augusti anno á Nativitate Domini
MDCCLI.

Illustrissimus, et Reverendissimus Dominus Don Laurentius Despuig et Cotoner Episcopus Majoricensis in prosecutionem visitationis, et recognitionis antiquarum imaginum Beati Raymundi Lulli, et in executionem Decreti sub die trigesima prima Mensis Julii proximé elapsi, per suam Illustrissimam, et reverendissimam Dominationem provisi, comitantibus omnibus supradictis in priore actu praesentis Visitationis expressis, egressi á dicta Ecclesia Sancti Spirituos Conventus Ordinis Sactissimae Trinitatis, hora nona, et media de mané devenientes in proximam domum Don Petri Onofrij Cererols Domicelli de Majoricis, sitam in vico Sancti Michaelis vocato, quae domus communis est traditio fuit Natalitium solum dicti Beati Raymundi Lulli, ingressi in aulam Superioris habitationis dictae domus, visum est supra portam qua habetur ingressus in quoddam Oratorium, adesse positam picturam, quam dictus Pater Frater Ludovicus Vives Postulator expressit visurari, et recognosci deberi, pro ut ita petiit fieri, et pro eo quod descenderetur á loco superiori, et melius á proximiori videri, et recognosci posset, quod fuit ita exequutum, et visum fuit dictam picturam supra linteum factam, figuram esse Beati Raymundi Lulli per antiquam ipsum Beatum Raymundum Lullum Terciariorum Sancti Francisci habitu inductum, senili, ac paenitenti aspectu representantem, genuflexion, ac scribere paratum, imaginem quoque valde antiquam Sanctissimam Trinitatem superius depicta representantem, hoc videlicet modo, quod depicta adest figura aeterni Patris habentis in manibus Crucifixum expositum, et supra Crucifixi crucem, ac supra pectus figura Patri aeterni calumbae speciem Spiritum Sanctum significantem, et haec Trinitatis Sanctissimae figura ita depicta est, quod á Crucifixo tres exeunt aurati vadis in figuram jam dicti Beati Raymundi Lulli directi, ipsiusque Beati Raymundi figura vadiis in capite coronata existit. In parte autem superiori rotulus adest depictus litteris gotycis ubi legitur: Beatus Raymundus Luyll quo viso ingressi in Oratorium super cujus portam aderat pictura praedicta, quod Oratorium expressit don Petrus // Onofrius Cererols inibi Praesens, traditione á majoribus suis accepisse, et á parentibus suis audivisse, locum esse ubi Beatus Raymundus Lullus á vanitatibus saeculi ad poenitentiam conversus fuit, et ibidem Christum Dominum ei apparuisse, eaque de causa auctoritate Illustrissimi, et Revrendissimi Domini Episcopi Majoricensis iam olim cubiculum ipsum fuisse benedictum, ac in Oratorium erectum, visumque esi in dicto Oratorio adesse altare omnino paratum ad Sacrificim Missae celebrandum, ac ante altare pendentem lampadem argenteam ardentem, superque

altare praedictum adesse in linteo sive sculptura ornati picturam altaris longitudini correspondentem latitudine, continentem in medio devotam jesu Christi Crucifixi effigiem, et ad latum dextrum figuram Sancti Pauli Apostoli genuflexi, ad latum vero sinistrum ejusdem Crucifixi, figuram ejusdem Beati Raymundi Lulli Franciscano habitu inducti, radorum corona in capite ornati, junctis manibus ipsum Crucifixum uti orantis, et in ipsum defixis oculis intuentis, et sub dicta majori pictura in eodem linteo visa sunt aliae picturae minores, quarum in prima in cornu Evangelii depictus adest idem Beatus Raymundus Lullus é sugestu in exedra auditoribus legens, eosque docens; in secunda, quae altaris medio correspondet depictus adest idem Beatus Raymundus Lullus Mahometanis circumstantibus praedicans, et in tertia // in cornu Epistolae, ipsius Beati Raymundi Lulli Martyrium adest depictum, ipse enim inibi intra carcerem, et ad crates non Agarensis alloquens depictus est; et iterum ipse idem extra civitatem dum á Mahometanis lapidatur depictus adest; Istaque omnes quatuor figura minores ipsius Beati Raymundi uniformi Tertij Franciscani Ordinis habita induta, et etiam in capite radiis coronatae depicta adsunt. De quibus omnibus ad requisitionem dicti Illustrissimi, et Reverendissimi Domini Episcopi, presente dicto Reverendo Domino Promotore fiscali fidej specialiter deputati, ac presentis supradictis, et infrascriptis Reverendis Dominis Rectoribus pro testibus ad praemisa vocatis, atque rogatis ad praesens continuavi instrumentum in quorum fidem etc.

Laurentius Episcopus Maioricensis.

Dn Raphael Oliver per. et R: testis interfui.

D. Michael Verd Ber, et Pr. testis interfui.

Antonius Esbert pter. Prov. fiscalis fidei in presenti causa specialiter deputatus

Andreas Verd publicus Appostolica Autoritate Notarius

Curiae Ecclesiasticae Episcopalis Maioricensis Lector et Actuarius.

Fuente: PROCESO.....1751. (Fols 47 v. - 49 a.)

DOCUMENTO 4

Et inmediate dictus Illustrissimus, et Reverendissimus Dominus Episcopus, iussit dictis Michaeli // Banus, et Gabriel Femenia Pictoribus Testibus uti Peritis ex officio nominatis, ut attente respicerent, et recognoscerent dictas Picturas, tam

illam quae inventa est supra Oratorii praedicti portam, quam quae super Oratorii altare collocata reperitur, ac etiam mandavit Antonio Mir autoritate Apostolica Notario, et Ludovico Foco Mercatori, uti Peritis antiquariis ex officio nominatis ut attente inspicerent, et recognoscerent figuram supra portam Oratorii inventa, et specialem rotulum sive inscriptionem in ipsa jam dicta figura inventam, qui omnes Periti statim praedictam recognitionem, et inspectionem exequuti sunt.

Qua recognitione, et inspectione dictarum Picturarum, et inscriptionis per omnes dictos peritos exequuta idem Illustrissimus, et Reverendissimus Dominus Episcopus jussit ad se accedere Michelem Banús Pictorem testem ex officio uti Peritum nominatum, qui coram sua Illustrissima, et Reverendissima Dominatione, presente Reverendo Domino Promotore fiscali fidei, sub jam reiterato juramento interrogatus fuit per dictum Illustrissimum, et Reverendissimum Dominum Episcopum materna lingua et sequitur.

Diga el testimoni las figuras que se veuhen esto es la del quadro que se há trobat sobre la porta de este Oratori, y que se há abaxat pera mirarse de mes prop com tambe la de la part esquerra del Santo Christo, y les inferiors mes petitas del matex quadro que está sobre lo altar de este Oratori, que represen//tan si son molt antiguas ditas Picturas, si los rayos ab que están estas figuras adornadas en el cap son de la matexa antiguedat que las figuras; y si les lletras del quadro de sobre el portal del Oratori son molt antiguas, y si judica el testimoni, que tot lo dit rotulo fonch já pintat, quant se pintá dit retaula.

Ad quam interrogationem dictus Michael Banús Pictor Testis ex officio uti Peritus nominatus respondit: Totas estas figuras que se vehuen en estos retaulas, que estan pintadas ab lo vestit de habit de Terciari de Sant Francesch, se conex ab el trage, y modo, que son figuras del Beato Ramon lull per la rauho que axi se sol pintar, y los rayos que se vehuen posats per corona en lo cap de totas les figuras del Beato Ramon Lull aqui pintadas, tinch per cert que foren fets, y pintats, já en la ocasio que foren fetas, y pintadas estas ditas figuras, lo que dich per la rauho de que no se veu en dits rayos indici algun de ser fets de temps posterior; y tant la Pintura del Beato Ramon Lull, com los rayos de esta Pintura de sobre el Portal deste Oratori y tambe el letrero de lletres gotigas, ó llemosinas que diu: Beatus Raymundus Luyll, judico que tot té quatre-cents, y circa trenta anys en poca diferencia; lo que dich, perque en quant á la pintura de la figura será de les mes antiguas que haje en Mallorca, com se coneix perque es pintada com si fós de miniatura, sens apenas mesclar los colors, y del modo que en Mallorca se pintave en aquell temps, conforme se veu en // semblants antiguas Pinturas, que encare se conservan en alguns quadros vells en algunas iglesias; y el rotulo, y elogi de Beatus en ell posat té la matexa antiguedat, perque no hay indici algun de ser fet de temps posterior. Y en quant al quadro de sobre lo altar del present Oratori, judico que tindrà la antiguedat de trecents y vint, fins en trecents, y trenta anys, per la rauho de que já en ditas Pinturas observave el

Pintor qui las feu la regla de pintar different, mesclant mes los colors, y tant la figura major de la part esquerra del Santo Cristo, com les altres quatre figuras del mateix Beato Ramon Lull posadas en lo inferior del quadro, y los rayos de sos adornos, ó coronas totas las considero fetas en un mateix temps, perque axi me lo aparex tota la Pintura de este quadro. Et ita pro veritate respondeo.

Tunch Illustrissimus, et Reverendissimus Dominus Episcopus expedito dicto Teste ab ista sua Declaratione, et auditis responsionibus ipsius Testis examen dempsit animo etc. in juncto Testi ut infra se suscribat.

Michael Danus testimoni he deposit ut supra de la mia propria ma

Laurentius Episcopus Maioricensis:

Dr. Raphael Oliver Per. et Rr. testis interfui.

D. Michael Verd Lex. et Rr. testis interfui.

Antonius Esbert pter. Promr. fiscalis fidei in presenti causa specialiter Deputatus.

Andreas Verd publicus Apostolica Autoritate Notarius

Curiae Ecclesiasticae Episcopalis Majoricensis Secretarius Actuarius.

Fuente: PROCESO...1751 (Fols. 49 a. - 50 v.)

DOCUMENTO 5

Et statim Idem Illustrissimus, et Reverendissimus Dominus Episcopus jussit ad se accedere Gabrielem Femenia Pictorem Testem ex officio uti Peritum nominatum, qui coram sua Illustrissima, et Reverendissima Dominatione, praesente Reverendo domino Promotore fiscali fidei sub jam reiterato juramento fuit per dictum Illustrissimum, et Reverendissimum Dominum Episcopum lingua materna interrogatus eadem qua supra immediatè antecedens Testis interrogatis ne pro ut ibi: Diga el testimoni las figuras que se vehuen etc.

Ad quam interrogationem dictus Gabriel Femenia Pictor testis ex officio uti Peritus nominatus respondit:

Totas las presents figuras que en estos presents rataulas sobre esta se vehuen pintadas ab lo trage y habit de Terciari de Sant Francesch, son figuras del Beato Ramon Lull axi la del present quadro, que estave sobre la porta del Oratori, com la de la esquerra del quadro gran sobre lo altar de este Oratori, com las quatre petitas de las pinturas inferiors del mateix quadro gran; el qual quadro gran, y todas las figuras en ell pintadas, judico que tindrán de trecents, y vint, fins en trecents vint y cinch anys de antiguedat; lo que judich por el modo de pintura, segons lo que hé observat en Mallorca de pinturas de una, ó altre centuria me aparex ser del temps referit; y del matex temps judico son los rayos pintats en todas ditas figuras; perque no se veu en ells indici, ni se conex//

circunstancia de lo contari; lo que se veuria, y la que se conexeria; y la Pintura de sobre la porta del Oratori, la considero ser de cent anys al menos de mes antiguedat; y axi judico que haurá quatrecentos, y trenta anys que fonch pintada con axi lo demostre el modo de la pintura, y axi lo poch mesclat de los colors, pues parex que los fills ó pels de la barba, y cabells de la figura del Beato Ramon Lull se feren, y pintaren de un á un, y tot lo demás se pintá de molt different modo que después de dit temps se há acostumat de un temps en altre el pintar, y conforme dita Pintura, y figura hé observat haverhi altres Pinturas de Sants y altres Personatjes en altars antichs de igual antiguedat en las Iglesias de esta ciutat; y dicta antiguedat indica tambe el letrado de esta pintura escrit en lletras com las que se vehuen en sepulcros antichs de aquells temps en varias iglesias de la present ciutat, y los rayos de esta Pintura los considero, y judich de igual antiguedat que la figura, per la rauho que no vetx en ell circunstancia, ni conech indici algun de ser fets ni dits rayos, ni dit lletrado de temps posterior, ni de altre má de la que pintá dita figura. et ita pro veritate respondeo.

Tunc Illustrissimus, et Reverendissimus Dominus Episcopus expedito dicto Teste ab ista sua Declaratione, et auditis responsionibus examen dempsit animo // etc; injuncto Testi ut infra se subscribat. Gabriel Femenia testimoni ha deposit ut supra de la mia propria ma

Laurentius Episcopus Maioricensis:

Dr. Raphael Oliver per. et Rr. testis interfui.

D. Michael Verd Lx.; et Dr. testis interfui.

Antonius Esbert pter. Promr. fiscalis fidei in presenti causa specialiter deputatus.

Andreas Verd publicus Appostolica Auctoritate Notarius

Curiae Ecclesiasticae Episcopalis Majoricensis Secretarius Actuarius.

Fuente: PROCESO...1751 (Fols. 51 a. - 52 a.)

DOCUMENTO 6

Respecte de la figura que se há encontrat sobre el portal de este Oratori: vist y attentament examinadas esta Pintura, en ella se veu la figura que representa el dit Beato Ramon Lull en edat senil, coronat de rayos de or, en acte de scriurer contemplant la Santissima Trinidad, cuya figura se veu pintada en alt, y desde el Santo Christo que está posat en braços del Etern Pare se partexen tres rayos de or, que van al dit Beato Ramon Lull sobre cuya testa coronada ab rayos de or se veu esta inscripcio Beatus Raymundus Lull; y esta inscripcio judich, y tinch per cert que té la antiguedat quatrecentos anys in circa, y lo elogi de Beatus judich de la matexa má, y antiguedat que lo demás de la inscripcio del nom, y

de la familia, ó apellido Gentilicio Lull, que está escrit Luyll á la manera antigua llemosina de aquell temps, y tant el modo sech del dissenyo del Sant, ó de la sua figura, com del vestit, pileo Doctoral que tambe se veu pintat, llibres, trempla-plomes, tinter, plomas, raýos, y damés cosas que ay en dita pintura com tambe el contorn de lleñam que en lo alt, y lados de dit quadro servexen de gornisa, y ornamentals en forma de capella, tot dona provas sufficientissimas que el tot de este quadro, y Pinturas té segurs quatre sigles de antiguedat in circa, ó poch més, ó menos.

Fuente: PROCESO... 1751 (Fol. 53 v.)

DOCUMENTO 7

En esta mesma Iglesia [San Francisco de Palma] tiene una capilla [Ramon Lull], y retablo de hermosa architectura, de obra Corintica, y compuesta, dorada, y estofada con relieves;, [sic] y en ella un altar, en que se dize missa, estatua con rayos, y lampara, que arde: al pie de la estatua se lee esta inscripci3n Beatus Raymundus Lullus Martyr, como ya observó en parte el Padre Pacifico de Provins (*2*).⁸

«En esta Iglesia [San Francisco de Palma] se venera el sepulcro, y cuerpo del Beato Raymundo, no en la capilla de que avemos hablado [la mencionada en la primera parte de este documento] como por equivocaci3n dixo el Padre Pacifico de Provins sino en otra capilla vezina, que es la de la Virgen de la Consolacion, como dize el letrado que tiene al pie de su estatua; no obstante que algunos la llaman de la Virgen de la Puridad, otros de la Concepci3n...»

Fuente: Custurer, Jayme: *Disertaciones históricas...* cap. 1, III, p. 9. Y además, cap. 1, IV, p. 10.

⁸Texto de la nota *2* del P. Custurer: «Pacifico de Provins escribe viage de Persia de la segunda impresion del año 1645 pág. 395, citado por Juan Maria de Uernon, en la vida del Beato Raymundo Lullio, cap. 31, 52.»

RESUM

This study analyzes a document, attributable to the 18th-century Cistercian Lullist, Father Antoni Pasqual, which is a good compilation of early evidence, both visual and literary, for Llull being treated as blessed or as a saint.

BIBLIOGRAFIA LUL·LÍSTICA

I. EDICIONS, ANTOLOGIES I TRADUCCIONS D'OBRES LUL·LIANES

1) Llull, Ramon, *Llibre del gentil e dels tres savis*, ed. Anthony Bonner, «Nova Edició de les Obres de Ramon Llull» II (Palma de Mallorca: Patronat Ramon Llull, 1993), liv + 220 pp.

Ressenyat a continuació.

2) Llull, Ramon, *L'Art bref. Résumé et abrégé du Grand Art*, «Collection Sebastiani» (Milà: Arché, 1987).

Ressenyat a continuació.

3) Llull, Ramon, *Libre del orde de Cavayleria*, ed. Marian Aguiló y Fuster, «Biblioteca Valenciana» (València, 1992), pp. 36 fols..

Reimpressió fotogràfica de l'edició de Marià Aguiló (Barcelona, 1879; Bru 48)

4) Garcia Ferrer, Mª Neus, *Ramon Llull, un racionalista de combat i de circumstàncies* (Sant Jordi de ses Salines, Eivissa, 1993), 68 pp.

Conté fragments comentats del *Llibre d'ascens i descens de l'enteniment*.

Ressenyat a continuació.

II. ESTUDIS LUL·LÍSTICS

5) *Exposición bibliográfica luliana*, introd. Sebastià Trias Mercant (Palma, 1993), 55 pp.

Ressenyat a continuació.

6) Aurell, Martin, «Prophétie et messianisme politique. La péninsule ibérique

au miroir du *Liber ostensor* de Jean de Roquetaillade», *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Age* 102 (1990), pp. 317-361.

Ressenyat a continuació.

7) Badia, Lola i Bonner, Anthony, *Vida, pensamiento y obra literaria* (Barcelona: Quaderns Crema - Sirmio, 1993), 241 pp.

Traducció corregida de l'original català ressenyat a *EL* 30, pp. 79, 96-7.

8) Bagno, Vsevolod, «El pensamiento hispánico y sus populizadores y críticos rusos», *Anthropos* 144 (1993 Mayo), pp. 85-6.

9) Caucci, Paolo G., «Los tratados españoles sobre Caballería», *Homenaje a Juan Nadal. Asociación Hispano-Helénica. Anuario de 1989*. (Atenas, 1992), pp. 105-122.

Ressenyat a continuació.

10) Chazan, Robert, *Barcelona and Beyond. The Disputation of 1263 and Its Aftermath* (Berkeley/Los Angeles: Univ. of California Press, 1992), x + 257 pp.

Ressenyat a continuació.

11) Courcelles, Dominique de, *La parole risquée de Raymond Lulle. Entre le judaïsme, le christianisme et l'islam*, pròl. Alain de Libera (París: Vrin, 1993), 196 pp.

Ressenyat a continuació.

12) Elías de Tejada, Francisco, «El Imperio Bizantino según Ramón Lull», *Homenaje a Juan Nadal. Asociación Hispano-Helénica. Anuario de 1989*. (Atenas, 1992), pp. 177-193.

Ressenyat a continuació sota el núm. 9.

13) García Ballester, Luis, McVaugh, Michael R., i Rubió Vela, Agustín, *Medical Licensing and Learning in Fourteenth-Century Valencia*, «Transactions of the American Philosophical Society» 79, Part 6 (Philadelphia, 1989), Lull. p. 52.

Ressenyat a continuació.

14) Lohr, Charles, «Ramon Lull's Theory of Scientific Demonstration», ed. Klaus Jacobi, *Argumentationstheorie. Scholastische Forschungen zu den logischen und semantischen Regeln korrekten Folgerns* (Leiden: Brill, 1993), pp. 729-745.

Ressenyat a continuació.

15) Monfasani, John, *Fernando of Cordova. A Biographical and Intellectual Profile*, «Transactions of the American Philosophical Society» 82,6 (Philadelphia, 1992), x + 116 pp.

Ressenyat a continuació.

16) Pou y Martí, José M^a, *Visionarios, Beguinos y Fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, presentación, A. Abad Pérez; bio-bibliografía, J. Marti Mayor; estudio introductorio, J.M. Arcelus Ulibarrena (Madrid: Colegio Cardenal Cisneros, 1991), cxxix + 535 pp.

Ressenyat a continuació.

17) Trias Mercant, Sebastià, *Ramon Llull. El pensamiento y la palabra* (Palma: El Tall, 1993), 125 pp.

Ressenyat a continuació.

18) Tusquets, Joan, «*Lo sisè seny*, precursor de la filosofia lul·liana del llenguatge», *ATCA* 11 (1992), pp. 347-359.

Ressenyat a continuació.

19) Tusquets, Joan, *La filosofia del llenguatge en Ramon Llull*, pròl. Miquel Arbona (Barcelona: Editorial Balmes, 1993), 98 pp.

Ressenyat a continuació sota el núm. 17.

20) Ysern Lagarda, Josep Antoni, «Els manuscrits catalans de la Biblioteka Jagiollonska», *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* Fasc. 6/1 (1992), pp. 233-253.

Ressenyat a continuació.

RESSENYES

1) Llull, *Llibre del gentil e dels tres savis*, a cura d'Antoni Bonner

El segon lliurament de les *NEORL* se situa al final d'una llarga dedicació d'Antoni Bonner, tant al terreny de la gestió editorial com al de l'erudició i la crítica textual. Pel que fa al primer aspecte, els resultats són positius pel fet mateix que el volum existeix i, com veurem, presenta unes condicions de correcció necessàries i suficients. De tota manera, els usuaris de la cultura catalana, en particular, i els estudiosos de Ramon Llull, en general, no poden tenir encara la impressió que la nova sèrie de les obres catalanes sigui una institució sòlida i definitiva. Només cal veure que ha estat impossible fins ara, i en un terreny ja totalment al defora de les responsabilitats de Bonner, que els dos volums existents circulin pels canals de difusió normals dels llibres de la seva condició: llibreries i catàlegs especialitzats, de l'estat espanyol i de fora.

No em sembla constructiu insistir en altres problemes estructurals d'aquesta índole, perquè el que cal retenir per damunt de tot és que l'edició Bonner del text original del *Llibre del gentil* lul·lià és una fita en la història de la filologia catalana per moltes raons que passo a especificar.

Els treballs més antics de Bonner sobre la datació i el significat del *Gentil* són de 1977 i 1978; es tractava de raonar la seva relació de dependència amb el desconegut «llibre aràbic del gentil», citat al *Llibre de contemplació en Déu* i al *Gentil* mateix, com a font de la «manera» que Llull segueix en aquest darrer. Ara Bonner, p. xix, identifica aquest llibre aràbic amb «l'apologètica cristiana i escrita en llengua àrab». El *Gentil*, en qualsevol cas, ha assentat Bonner, és posterior a la il·luminació de Randa, pel fet mateix que està articulat entorn de combinacions binàries de tres grups de conceptes presents a l'Art de la primera fase (*Art abreujada d'atrotar veritat* i obres afins, com, per exemple, el *Liber principiorum theologiae*, que empra el mateix repertori de conceptes, p. xx, nota 19). La vinculació de l'obra amb la formació dels estudiants de Miramar la circumscriu als anys 1274-1276. Aquestes precisions són indissociables de la

noció adquirida que el *Gentil* no és un llibre ecumènic i teista, sinó un opuscle de polèmica procrisiana, antijueva i antimusulmana. Bonner es limita a remetre a les notes a les seves dues edicions anteriors de l'obra de caràcter divulgatiu, la de Princeton i la de l'editorial Moll, i a afegir alguna precisió més (p.xxii). La qüestió tanmateix, reclama una exposició més àmplia; sobretot perquè cada dia surten nous comentaristes que continuen llegint només les parts literàries del *Gentil* i no semblen poder desxifrar la suspensió del judici dels tres savis a propòsit de la tria de la «lleï» que fa el gentil (tot i que mossèn Obrador va explicar-ho en el seu moment). Els arguments que cal donar a aquests pertinaços lectors foraviats van en el sentit de fer-los observar, per exemple, que les objeccions del gentil a la fe mosaica (pp. 68-70), relacionades amb el captiveri dels hebreus i la transmissió d'aquesta condició als possibles conversos, no poden ser rebatudes pel savi jueu. En canvi, l'exposició de la Trinitat del savi cristià es diu explícitament que concorda amb les «flors» i les «condicions» dels arbres, és a dir, amb els principis de l'Art que articulen el llibre (p. 115). Així les objeccions del gentil a propòsit de la concepció de Crist a través de l'Esperit Sant (p. 131), noció no compartida per les altres dues religions, només són irrefutables en el sentit que els cristians no s'esforcen prou per a divulgar aquest punt del dogma, que, d'altra banda, s'adiu a les «flors» esmentades.

Recollir notes com aquestes és còmode ara, perquè Bonner ens proporciona un text que —amb la disposició mental adequada— s'entén perfectament. Aquest és el major mèrit de la seva tasca: haver resseguit els avatars de la tradició manuscrita i impresa per tal de repristinar, de forma prudent i assenyada, la millor aproximació a l'original. L'edició Bonner jubila l'anterior que, a través de les *Obres Essencials*, es remunta a la de Jeroni Rosselló, impresa el 1901. Aquest text no únicament hibrida indiscriminadament tres fonts catalanes, sinó que ignora el manuscrit de la Biblioteca Bodleiana d'Oxford, que s'ha revelat el millor, i corregeix arbitràriament l'original retraduint fragments del llatí. Aquestes operacions han fet aparèixer mots fantasma que han anat a parar a diversos glossaris (pp. xlv i l, nota 131). Gairebé totes les traduccions modernes del *Gentil* a altres llengües arrossegueu també els defectes de Rosselló. Per això Bonner ha volgut compilar un aparat de variants minucioses i treballat: per justificar tots els «canvis» que introdueix, que no són altra cosa que retorns a l'original.

La reflexió sobre crítica textual que acompanya el *Gentil* de Bonner va més enllà de la compilació estricta de l'edició que ens ocupa, ja que, de fet, genera tot un teixit teòric. Bonner, per exemple, no creu que sigui científicament factible de dreçar un *stemma* codicum del *Gentil* i, després de justificar-ho, es limita a descriure els agrupaments de famílies pel mètode dels errors comuns (p. xli). En fer-ho, introdueix el factor de la tradició plurilingüe i recull variants de traduccions, les quals en alguns casos supleixen originals catalans especialment

deturpats. També s'agrada de matisar la terminologia i, per exemple, evita el terme «contaminació» per a designar la sobreposició de fonts diverses en un manuscrit antic. Prefereix «encreuament», «a fi d'evitar l'ús d'un terme que en el fons implica l'existència molt hipotètica d'una tradició pura i sana» (p. xxxix, nota 70). Aquesta dimensió teòrica, acompanyada d'una necessària obsessió per la correcció de proves (p. viii), garanteixen l'honestedat de l'edició Bonner, que reclama esdevenir la canònica.

La seguretat de l'edició crítica de Bonner, tanmateix, no depèn tan sols d'una acurada alquímia ecdòtica; ja he dit abans que aquesta és la tercera de les edicions del *Genitil* que ens ofereix Bonner. La primera és una traducció a l'anglès del manuscrit d'Oxford, transcrit amb la finalitat de fer possible una versió que defugís les confusions de Rosselló. La versió anglesa, publicada als *Selected Works*, de Princeton, 1985, és el precedent de l'edició divulgativa catalana de les *Obres Selectes*, Palma, Moll, 1989. El fet que aquestes dues edicions siguin anotades vol dir que l'editor s'ha qüestionat a fons el sentit del text, de manera que quan ens en dóna, al final del procés, l'edició crítica, no li queda ja massa espai per a la improvisació. Bonner ha volgut deixar en doble pis d'aparat, algunes escadusseres notes interpretatives. Fa goig de veure-hi consignades esmenes de notes seves anteriors (p. 7, nota 53/54): senyal que la ciència filològica avança.

Lola Badia

2) Llull, *L'Art bref. Résumé et abrégé du Grand Art*

Aquest volumet, que diu ser «traduit pour la première fois du latin en français», és una reproducció fidel de l'edició parisenca de 1901 (Bru 103), tan fidel que reproduceix les figures lul·lianes fotogràficament i fins i tot copia la frase de la portada que deia «traduit pour la première fois du latin en français», que ni en 1901 era vera, ja que el Sr. de Vassy n'havia publicat una traducció a París l'any 1632 (RD 206). La traducció de 1901, publicada a la Biblioteca Rosicrucienne i feta damunt el text d'una de les quatre edicions de Zetzner (Estrasburg, 1598 - RD 144, 1609 - RD 162, 1617 - RD 180, o 1651 - RD 233), és anònima i bastant defectuosa. A la portada, per exemple, tradueix l'*isagoge* del subtítol per *abrégé*, i a l'alfabet al principi de l'obra tradueix *duratio* per *fermeté*, i *accidia* per *méchanceté*.

A. Bonner

4) Garcia Ferrer, *Ramon Llull, un racionalista de combat i de circumstàncies*

Una lloable iniciativa dels responsables acadèmics de determinar el programa de l'assignatura de filosofia del curs de COU, va incloure Ramon Llull entre els autors a estudiar. La decisió determinà també el text lul·lià objecte de comentari: el *Llibre de l'ascens i el descens de l'enteniment*. L'experiència acumulada aquests anys dona fe de les dificultats amb què s'han topat els professors a l'hora d'explicar el sistema de Llull i introduir els seus alumnes a la lectura del text lul·lià. Possiblement es tracta de dificultats inherents tant a la doctrina de Ramon Llull, com als textos on ell exposa el sistema de l'Art. Per qualque cosa ja els seus contemporanis se'n queixaven, d'aquestes dificultats.

El llibret que comentam té el mèrit, per endavant, d'esser un dels pocs instruments que han sortit al mercat amb la bona intenció d'alleujar aquesta situació. I això sol ja mereix l'agraïment.

L'obra es divideix en dues parts. A la primera (pp. 5-20) s'exposen els trets principals de la seva biografia, així com els «temes fonamentals de la filosofia lul·liana». La segona part (pp. 21-62) consisteix en una «selecció de textos i propostes de comentari». Aquestes propostes de comentari són suggeriments que es fan a l'alumne, per tal d'estimular la comprensió del difícil text lul·lià.

L'avaluació que hom pot fer de l'obra ha de tenir presents aquestes circumstàncies pedagògiques. Es tracta d'iniciar en el sistema filosòfic lul·lià els estudiants d'avui, és a dir, formats en un sistema educatiu que no es distingeix precisament per afavorir la filosofia o la història del passat. Així i tot, l'autora incorre en un seguit d'imprecisions que s'havien d'haver evitat. Possiblement és el resultat de la bibliografia consultada, on no hi compareixen, per exemple, el *Ramon Llull* d'A. Bonner i L. Badia, de 1988, ni els estudis de F. Yates i R. Pring-Mill, fets accessibles en català en 1985 i 1991 respectivament. La lectura d'aquests llibres bàsics, i d'altres també ben accessibles, hauria estalviat repetir per enèsima vegada que Llull fou patge de Jaume I i senescal de Jaume II, que «assistí a diversos cursos a l'abadia cistercenca de Santa Maria de la Reial», que «segons la llegenda morí lapidat a Tunis». Per altra banda, suposo que la datació de la conquesta de Mallorca l'any 1232 és una errada d'impremta, llastimosa en un llibre d'ús escolar.

Pel que fa a la presentació dels temes fonamentals de la filosofia lul·liana, l'autora escull com a punt d'aproximació el problema de la relació entre raó i fe. Es tracta, sens dubte, d'un tema capital de l'esforç sistemàtic de Llull, ¿és, però, el més indicat per servir de porta d'entrada? L'autora, a més, es deixa guiar per M. Cruz Hernández, que en aquesta qüestió concreta no presentà una interpretació massa reeixida de la postura lul·liana. En segon lloc, es fa referència a la «metafísica exemplarista», i després s'explica el concepte de

l'Art. Per cert, no es reproduïx cap de les figures geomètriques de l'Art. Potser no són estrictament necessàries, però Ramon Llull era el primer que feia en referir-se a l'Art.

Per acabar, l'autora assumí un risc en elaborar aquesta guia didàctica. El resultat és una eina que haurà estat molt útil als ensenyants. En tot cas, m'atreviria a suggerir que tenim un instrument pedagògic excepcional per introduir a la vida i al pensament de Ramon Llull, i són les miniatures del *Breviculum*.

J. Gayà.

5) *Exposición bibliográfica luliana*

El catàleg d'una exposició feta al XVIII Congreso Internacional de Bibliofilia a Madrid el 21 de setembre de 1993. L'exposició consistia en manuscrits i llibres pertanyents a quatre biblioteques de Palma: el Col·legi de la Sapiència, la Schola Lullistica, la Fundació Bartolomeu March Servera (que va publicar el catàleg) i els PP. Franciscans. Hi havia 50 peces, dividides entre obres autèntiques, pseudo-lul·lianes, biogràfiques i escrits lul·listes/anti-lul·listes. El catàleg, interessant i ben fet, conté una descripció de cada volum, tot precedit d'una «Aproximación a Ramon Llull» en castellà, francès i anglès on s'explica les diverses etapes de la producció del beat.

A. Bonner

6) Aurell, «Prophétie et messianisme politique. La péninsule ibérique au miroir du *Liber ostensor* de Jean de Roquetaillade»

Attraverso l'analisi dell'inedito *Liber Ostensor*, composto da Giovanni da Rupescissa nel 1356, Aurell intende dimostrare che l'autore presenta una posizione originale nell'ambito del profetismo tardo medievale, in quanto ha coscientemente voluto dare una dimensione politica al proprio discorso profetico d'impostazione gioachimita.

La scrittura, unica risorsa concessa al francescano durante i dodici anni di prigionia, dapprima in diverse case dell'Ordine, poi (1349-56) ad Avignone, si nutre infatti di una conoscenza molto precisa degli avvenimenti contemporanei, ottenuta attraverso il quotidiano contatto con uomini della curia, diplomatici, politici che riportavano nel contesto avignonese notizie di prima mano degli eventi politici in corso: Giovanni teneva addirittura un libro di *Chronicae*, oggi

perduto, in cui annotava le notizie di cui veniva a conoscenza. Negli eventi di un mondo in rapido e travagliato mutamento Giovanni da Rupescissa rispecchia le tematiche apocalittiche delle profezie gioachimite, di cui un'ala consistente del movimento francescano a partire dalla metà del Duecento si era fatta portavoce. In effetti Giovanni viene normalmente ascritto alla corrente degli sprituali, per quanto proprio il lavoro di Aurell mostri come tale appartenenza debba essere riconsiderata attraverso un'attenta analisi delle idee espresse nei testi profetici (ma perché non anche in quelli alchemici?).

Aurell sottolinea alcuni aspetti del *Liber Ostensor* —fra i quali la mancanza di rigore logico, il carattere «orale» della scrittura, la tendenza all'espressione simbolica— che appaiono legati al ruolo di interprete dei mutamenti del presente, che Giovanni da Rupescissa riveste, sia pure nella luce escatologica che la matrice gioachimita proietta. Proprio a questo riguardo, credo che un'analisi ravvicinata dei testi d'alchimia del francescano (il *Liber lucis* e il *Liber de consideratione quintae essentiae*) potrebbe essere di qualche interesse: è in questo periodo, infatti, che il linguaggio dell'alchimia assume sempre più diffusamente un carattere metaforico e occulto e si intreccia, in alcuni testi non secondari, con quello profetico (*Aurora Consurgens*) e profetico-politico (*Liber de sanctissima Trinitate*).

L'intervento di Aurell, il quale collabora al gruppo di ricerca sulla profezia in Occidente coordinato da André Vauchez (gruppo di cui questo numero dei MEFRM riporta una consistente serie di lavori) è centrato sulle profezie riguardanti le vicende politiche della penisola iberica, dettagliatamente analizzate e utilizzate come «laboratorio» per mettere in evidenza appunto la dimensione politica del discorso profetico rupescissiano, che si mostra sostanzialmente in accordo con le linee di fondo della politica ecclesiastica avignonese e ispirato da un atteggiamento filofrancese. Se però queste caratteristiche spiegano senza problemi l'immagine che Giovanni dà delle vicende politiche del regno di Castiglia, un intreccio ben più complesso di temi si riscontra nella sua posizione riguardo alla corona Catalano-Aragonese. E' nelle profezie ad essa relative che si coglie infatti la progressiva trasformazione delle tematiche escatologiche caratteristiche degli spirituali e l'allontanamento di Giovanni dai due grandi pensatori catalani della fine del XIII secolo, Raimondo Lullo e Arnaldo da Villanova, che Aurell indica come i «*maîtres à penser*» del nostro francescano.

Alcuni interessanti sondaggi mostrano la matrice lulliana e arnaldiana (e, per il tramite di Arnaldo, l'influenza di Pietro di Giovanni Olivi) delle idee-chiave di Giovanni da Rupescissa. Varrebbe la pena riprendere analiticamente ciascuna di queste suggestioni e magari spingersi a considerare la fama che unisce saldamente i tre proprio in quel campo di saperi iniziatici e occultati qui sfiorato solo frettolosamente e in maniera imprecisa. La rilevanza delle visioni e dei sogni, l'utilizzazione di un linguaggio simbolico, l'intreccio fra profezia e

saperi operativi più o meno occulti sembrano fra l'altro costituire un aspetto pregnante della cultura catalana del XIV secolo, e potrebbero aiutare a delinearne più accuratamente i panorami complessivi. Non si dimentichi che Giovanni da Rupescissa è stato —e spesso è ancora— considerato catalano, per quanto sembri ormai certa la sua origine alverniate.

Si può salutare nel contributo di Aurell, nonostante presenti chiaramente i caratteri di un «lavoro in corso», un interessante apporto alla definizione della figura di Giovanni da Rupescissa, un osservatore delle grandi trasformazioni del suo tempo, cui la personale marginalità sembra aver offerto lo spazio e lo stimolo per l'elaborazione di una posizione nuova all'interno del profetismo tardo medievale.

Michela Pereira

9) Caucci, «Los tratados españoles sobre Caballería»

12) Elías de Tejada, «El Imperio Bizantino según Ramón Llull»

Dos treballs publicats en grec dels quals, per tant, només podem donar notícia a través dels breus resums en castellà que els segueixen. El primer analitza tres tractats: el *Llibre del Orde de Cavalleria* de Ramon Llull, el *Libro del caballero y del escudero* de Don Juan Manuel, i el de la *Segunda Partida* d'Alfons el Savi. Diferència entre *coneixement* en el sentit modern d'investigació sense límits fixats, i la *sabiduria* medieval basada en la Revelació, i destaca el concepte lul·lià de la cavalleria com una Orde Religiosa, completat en el quadre de la societat medieval per les dues altres categories dels «orantes» i els «labradors», terminologia, com diu el resum en una afirmació un poc sorprenent, «que Alfonso el sabio toma de Ramón Llull». El segon es basa en un viatge (indocumentat) de Llull a Constantinoble que «debería haberse realizado entre los años 1280 y 1282», llavors es demana per què el beat «evita expresamente hablar del Imperio Bizantino en sus escritos», i dóna com a possibles raons que Llull trobava que el Imperi grec era moribund i que la Església bizantina era un major factor de cohesió que el poder polític. Semblen suposicions no molt ben fundades o per a les quals es podrien donar altres explicacions, però criticar-les sense poder llegir els treballs que les presenten i defensaven seria injust, i per tant deixarem el seu estudi per a altres lectors més versats en grec modern que el sotassignat.

A. Bonner

10) Chazan, *Barcelona and Beyond. The Disputation of 1263 and Its Aftermath*

Aquest llibre és com una continuació i ampliació d'un dels temes tractats pel mateix autor al seu article, «From Friar Paul to Friar Raymond: the Development of Innovative Missionizing Argumentation», *Harvard Theological Review* 76:3 (1983), pp. 289-306, ressenyat a *EL* 29 (1989), 80 i 87, i al seu llibre *Daggers of Faith. Thirteenth-Century Christian Missionizing and Jewish Response* (Berkeley/Los Angeles, 1989), ressenyat a *EL* 30 (1990), 214, 219-220. Aquí analitza en profunditat la disputa de 1263, estudia amb una imparcialitat admirable l'evidència conflictiva dels dos únics testimonis de la disputa, els temes tractats, i les seqüeles de la disputa, sobretot dintre la comunitat jueva. Aquest llibre d'ara endavant serà l'obra de referència bàsica pels estudiosos del tema.

A. Bonner

11) Dominique de Courcelles, *La parole risquée de Raymond Lulle. Entre le judaïsme, le christianisme et l'islam*

Es tracta d'un assaig lliure de lectura de dues obres lul·lianes, la *Vita coetanea* (VC) i el *Llibre del gentil i dels tres savis* (*Gentil*), condicionat per l'assumpció prèvia que el seu autor, Ramon Llull, havia interioritzat una determinada condició d'home «foll», la qual el situava en una experiència viscuda del saber altra que la dels seus col·legues teòlegs de les tres religions monoteïstes, i, sobretot, altra que la de la igualació del discurs, emanada del poder de l'església (vegeu ps. 33-76).

La renúncia deliberada al desplegament d'un aparat erudit (el llibre no té índex de noms, ni bibliografia lul·liana ni general sistemàtiques; vegeu les declaracions de la p. 10) no hauria d'implicar que la interpretació es construís al marge de les conquestes més sòlides i irrenunciabls de la crítica lul·liana internacional. Només esmentaré dos casos: a les ps. 13 i 76 es dona per cert que Llull va morir màrtir i aquesta dada té molt de pes en la lectura de l'episodi de l'esclau moro de Ramon, blasfem i suïcida (ps. 89-98), present a la VC. Sense la falsa convicció de la mort violenta per l'ideal, hauria estat més difícil descobrir tants de matisos reveladors en la por de Ramon davant del sarraí agressor, esdevingut, per a de Courcelles, l'«envers de l'humain dans l'homme, c'est-à-dire le monstrueux» (p. 91). La bibliografia sobre la natura llegendària del martiri lul·lià és força coneguda i ha estat prou analitzada la forja del frau; vegeu els escrits preceptius de Miquel Batllori, S.I., el qual ha raonat aquest punt de la biografia fabulosa de Ramon, almenys des de 1979, fins i tot en congressos

internacionals d'hagiografia, que és una de les especialitats de l'autora del llibre que comentem.

L'altra conquesta sòlida de la crítica lul·liana internacional que no es pot obviar és la noció que Ramon Llull va escriure prop de tres-cents obres en un lapse d'uns quaranta-cinc anys: un escriptor d'aquesta dedicació i amb aquest volum de producció reclama ser jutjat a través d'una aproximació global al conjunt del seu opus, prèvia a la focalització d'un o de dos textos triats, els quals, presos individualment, poden donar una imatge parcial o capriciosa del seu autor. Avui dia l'accés als textos lul·lians tardans està garantit per les *ROL*, presents a totes les biblioteques del món, mentre el facsímil de la *MOG* possibilita la lectura de les Arts de la primera època; són escasses les obres lul·lianes fonamentals de consulta difícil. Crida l'atenció, doncs, veure esmentar l'Art com una realitat més o menys inabastable, coneguda de referències (vegeu la n. 3 de la p. 94 i les ps. 110-111): en el llibre que comento, l'Art és la tasca quimèrica i fracassada de què parla Ramon a la seva autobiografia i no un sistema filosòfic complex i en evolució, susceptible de ser estudiat, entès i posat en relació críticament amb el que la literatura propagandística de la VC en diu. Hi ha un lul·lisme acadèmic perfectament homologat, que va dels germans Carreras i Artau als estudiosos actualment vinculats del Raimundus-Lullus-Institut de Freiburg, passant per Robert Pring-Mill, Dominique Urvoy o Lluís Sala-Molins que ha estudiat i interpretat la proposta lògico-ontològica lul·liana. Tal circumstància fa difícil entendre la desproporció d'informació i maneig bibliogràfic present al llibre que ens ocupa entre el que és estrictament lul·lià i el text i el context d'autors com sant Anselm, sant Bonaventura, sant Francesc, Maimònides, Avicenna o Abraham Abulafia, als quals es concedeix de ser llegits i citats en qualitat de membres de dret de la tradició.

Precisament un dels mèrits de *La parole risquée* són les lectures paral·leles de passatges dels textos lul·lians escollits i textos convergents dels autors suara esmentats, i d'altres. Es tracta d'un exercici de contextualització del discurs lul·lià que sempre resulta productiu i que en el nostre cas em sembla especialment ben enfocat en tot el que fa referència a les claus benaventurianes de l'experiència cognoscitiva de Llull (ps. 84-96). Seria injust, tanmateix, limitar el nostre llibre a aquestes aportacions puntuals, ja que l'autora hi defensa una tesi sobre Llull i una presa de posició teòrica i crítica (vegeu els autors citats a les ps. 10-14), que la porta a concloure la seva introducció amb la frase «Risquons l'invention de Raymond Lulle».

L'estil expositiu-inquisitiu de *La parole risquée* se serveix insistentment de la interrogativa indirecta per qüestionar els textos lul·lians que analitza a propòsit de les hipòtesis interpretatives que aquests suggereixen a l'autora. Tal recurs retòric facilita la formulació de les propostes menys òbvies i fa possible l'assentament de les tesis del llibre anunciades al començament i posades a prova

al llarg dels comentaris i glosses de la *VC* i del *Gentil*. Vegeu-ne un exemple a la p. 118: «Ecrivant le *Livre du Gentil et des trois Sages* au commencement de son existence de converti, ne s'écrit-il pas lui-même, histoire qui est en train de s'éprouver toujours à nouveau comme problématique, parole subjective et parlante qui se révèle ici et maintenant comme question, malgré le pouvoir politique et religieux de l'époque?» De Courcelles pensa que Ramon Llull és un personatge revoltat, estrany a l'ambient tancat i obsessiu de la religió dels seus dies, que es fa respectar pel seu coratge i per la seva intel·ligència; sobretot pel fet d'haver volgut confiar a textos seus de nova creació (la «parole risquée») l'expressió d'una recerca incessant de sentit, mai no closa, en un impuls nascut de l'obertura personal al Crist, dels temps de la conversió-segon naixement. Si la *VC* és la base d'aquesta visió de Ramon, el *Gentil*, que de Courcelles va traduir al francès en data recent (vegeu-ne la ressenya a l'anterior fascicle de *SL*), constitueix el text lul·lià més característic i revelador. La presència de savis de les tres religions, l'al·legoria de la donzella Intel·ligència, el descobriment de Déu per part d'un pagà i, sobretot, la famosa aparent suspensió del judici en la tria final de la llei vertadera són els punts que generen l'entramat dels comentaris. El que es destaca per sobre de tot és la vocació pel diàleg de Ramon i el risc que comporta la seva confrontació constant amb l'alteritat. Em pregunto fins a quin punt seria defensable aquesta línia de lectura amb el discurs lògic-ontològic de l'Art a les mans, un discurs present de forma simplificada al *Gentil*, el qual mostra, entre altres coses, que l'exposició de la llei del savi cristià s'adiu a les flors dels arbres, cosa que no succeeix de ple en les dels seus col·legues sarraí i jueu. No puc renunciar a pensar que una aproximació crítica a la paraula autèntica de Ramon, que no és la literària, i sovint fictiva, de la *VC* i del *Gentil*, sinó la filosòfica, de l'*Ars generalis ultima* o del *Liber de ascensu et descensu intellectus*, posem per cas, ens mostraria on són exactament els riscos més alts del seu pensament i on comença i on acaba la seva confiança en la força del diàleg, sobretot a partir de 1290.

Lola Badia

12) Ressenyat sota el núm. 9 més amunt.

13) García Ballester, McVaugh i Rubió Vela, *Medical Licensing and Learning in Fourteenth-Century Valencia*

Només dedica una pàgina a Ramon Llull, però és una pàgina molt suggestiva. Expliquen que a València durant la segona meitat del s. XIV la medicina lul·liana va gaudir d'un gran prestigi entre els metges de la ciutat. Dos

dels lul·listes destacats en la lluita amb Eimeric, Pere Geronès i Pere Figuerola, eren «examinadors de metges», i els autors suggereixen que la medicina lul·liana oferiria una alternativa popular a la més ortodoxa, i que la seva popularitat hauria afluixat el monopoli de les facultats de medicina sobre l'educació i qualificació. Indiquen que aquesta medicina lul·lística (i no lul·liana; és a dir, dels seguidors i no del mestre) està sense estudiar.

A. Bonner

14) Lohr, «Ramon Lull's Theory of Scientific Demonstration»

Lohr destaca la dependència de la lògica lul·liana en models islàmics, i explica que és per això que no tracta qüestions *de proprietatibus terminorum*, i que la seva lògica sempre ha semblat tan estrany als estudiosos de la tradició llatina de la lògica. Després de repassar els fonaments metafísics del seu pensament —els tres graus de positiu, comparatiu i superlatiu, del dinamisme del ésser i de la doctrina correlativa, de primera i segona intenció (relacionat amb el *proprium* i *appropriatum*) —afegeix anàlisis interessants del *Liber chaos* (explicant la seva diferència amb altres teories medievals del caos) i de la *Logica nova* (insistent que té menys a veure amb correcció del raonament que amb la teoria del coneixement).

A. Bonner

15) Monfasani, *Fernando of Cordova. A Biographical and Intellectual Profile*

Aparte de la obra de Adolfo Bonilla y San Martín, *Fernando de Córdoba (?1425-1486?) y los orígenes del Renacimiento filosófico en España* (Madrid, 1911), la monografía del profesor Monfasani resulta ser el único estudio importante enteramente consagrado a Fernando de Córdoba (ca. 1425-1486). Lo que decían de Fernando en 1943 los hermanos Carreras y Artau depende del trabajo de Bonilla. Existe un contraste entre la enorme fama que alcanzó Fernando como *Wunderkind* en la década de 1440 y lo poco que supimos de él después. Monfasani ha sabido colmar muchas lagunas en la vida de este fenómeno andaluz.

Basándose en el *De artificio omnis et investigandi et inveniendi natura scibilis*, obra que publicó por primera vez, pudo demostrar Bonilla que, a pesar de sus afirmaciones platónicas, Fernando dependía principalmente de Aristóteles,

de Juan Duns Escoto y de Ramon Llull. Este juicio está plenamente confirmado por Monfasani. Desde el punto de vista de la historia de la filosofía en general, puede que este nuevo estudio no engrandezca mucho la figura de Fernando, pero el experto conocimiento que demuestra Monfasani del círculo del cardenal Bessarion —el patrón principal de Fernando— le permite darnos el primer esbozo de las cuatro últimas décadas de la vida del cordobés, como miembro de la curia pontifical, formando parte de varias comisiones sobre puntos controvertidos de doctrina, y escribiendo obras filosóficas, jurídicas y (en una ocasión) sobre medicina, aunque ninguna de ellas parece tan interesante como el *De artificio*. Esta discusión de la carrera y de los escritos de Fernando se basa en una valiosa serie de documentos inéditos, procedentes no sólo del Archivo Vaticano, sino también de Bolonia, Sena y Viena.

Visto desde la historia del lulismo, la parte más interesante de la obra de Monfasani es su discusión de la manera como combina Fernando el pensamiento de Llull con el de Escoto, cuya autoridad fue para él predominante. Uno de los principales maestros lulistas de finales del siglo XV, el catalán Pere Deguí, quien enseñaba en Mallorca desde 1481 a 1486 y murió en 1500, representa esta fusión del lulismo con el escotismo. Como dice Monfasani (p. 34): «Como que la doctrina de la distinción formal de Escoto postula *formalitates ex parte rei* en Dios y en las criaturas, podría ser empleada para defender las nueve *dignitates* que Llull afirma que existen en Dios y que constituían la base de su *Ars universalis*.» En sus obras, sobre todo en el *Opus de formalitatibus, sive Metaphysica* (escrito en Mallorca en 1485 y publicado en 1489), «expone», como subraya Monfasani (p. 35), «la metafísica luliana en términos escotistas». A este respecto, Deguí, aunque objeto de las críticas de lulistas más tradicionales, estaba de acuerdo con el *De artificio* de Fernando de Córdoba, obra que resulta ser, según Monfasani, «el primer ejemplo en España de la simbiosis entre escotismo y lulismo».

Así no sorprende que, cuando Deguí fue llamado a Roma en 1483 para defender su primera obra, la *Janua artis* (publicada en Barcelona en 1482), que había sido objeto de una denuncia por parte del inquisidor dominico de Mallorca, fue absuelto por una comisión papal de seis miembros, tres de los cuales eran españoles y que había sido nombrada por el Papa Sixto IV, franciscano y teólogo escotista. Aunque dicha comisión incluía dos obispos, es razonable suponer que la voz cantante fue la de Fernando de Córdoba, conocedor experto tanto del lulismo como de la teología de Escoto. La aprobación de la *Janua artis*, dictada por la comisión, obedecía al supuesto acuerdo entre Llull (realmente entre Deguí) y Escoto, quien está citado textualmente no menos de cinco veces. Aparte de Pedro Lombardo, los únicos otros dos autores citados —una vez cada uno— son Ricardo de San Víctor y Enrique de Gante. Monfasani no sólo nos propone una breve pero valiosa discusión (pp. 51-53) de este episodio tan importante en

la historia del lulismo, sino que también publica (pp. 95-99) la primera edición crítica del acuerdo de la comisión, publicado como apéndice a la segunda edición de la *Janua artis* (Roma, 1485) y reproducido en ediciones posteriores de dicha obra. La anotación de Monfasani demuestra la influencia escotista que motivó el veredicto favorable que emitió la comisión.

J.N. Hillgarth

16) Pou y Martí, *Visionarios, Beguinos y Fraticelos catalanes*

Fa anys i panys que es notava a mancar una bona reedició del llibre del P. Pou i Martí, text encara ara indispensable a l'hora d'estudiar amb un mínim de documentació fiable la història de la espiritualitat i de la cultura catalana medievals. D'ací la nostra més sincera joia a l'hora d'arribar a obtenir, no sense dificultats, un exemplar d'aquesta nova i pulcra edició que permetrà als qui encara la desconeixen, d'admirar i d'aprofitar com cal la tasca modèlica d'un franciscà català que va saber combinar la diligència més sàvia i el domini més profund de les riques fonts historiogràfiques de la Biblioteca Vaticana, amb la humilitat i la senzillesa dels autèntics fills de Sant Francesc.

La nova edició és de fet una còpia facsímil dels treballs compilats en un volum (Vic 1930), i apareguts abans de manera sistemàtica a la revista «AIA», del 1919 al 1926, en forma d'articles i amb lleugeres modificacions. Es tracta, doncs, d'una obra l'actualitat i vigència de la qual rau evidentment en el control i maneig constants d'una documentació de primera mà que, com a tal, no perdrà mai la força de testimoni exacte i puntual, i que s'articula en 13 capítols, el títol i contingut dels quals resumim ací en consideració als lectors que mai no han tingut l'avinentsa de consultar un llibre que fins pa poc només posseïem una colla d'iniciats: *El joaquimisme, els fraticels i els beguins* (c. 1), *Arnau de Vilanova i el rei Frederic de Sicília* (c. 2), *Els beguins a Mallorca i al Rosselló* (c. 3 i 4), *Els beguins a Girona, Barcelona, Tarragona i València* (c. 5), *Franciscans catalans que van prendre part en la disputa d'Avinyó del 1322* (c. 6), *Els fraticels* (c. 7 i 8), *El visionari fra Joan de Rocatallada* (c. 8), *L'infant fra Pere d'Aragó* (c. 10), *Fra Francesc Eiximenis i Fra Joan Eximeno, bisbe de Malta* (c. 11 i c. 12), *Fra Anselm Turmeda* (c. 13).

Tot plegat aquests capítols constitueixen una síntesi potser millorable o superada en aspectes concrets de les diferents temàtiques que abasten, però encara ara del tot insubstituïble i de consulta obligada com a visió de conjunt. D'ací l'interès d'una reedició que fa temps havíem reclamat amb insistència i que arriba quan el tema és més que mai de roent actualitat, com bé ho proven

les nombroses monografies recents i, en especial, les activitats del «Centro Internazionale di Studi Gioachimiti», prou difoses a partir del 1987 per la revista *Florensia*. Aquesta renovellada atenció permetia i permet d'esperar un acurat confrontament crític, destinat a avaluar com cal la tasca pionera de l'historiador franciscà i arribar a un *status quaestionis* crític i el més raonat possible de les seves propostes i plantejaments, entre, d'una banda, els objectius assolits ja fa temps pel P. Pou, i, d'altra banda, la florida de treballs posteriors. D'aquesta manera hom retria al P. Pou el merescut homenatge d'utilitzar la seva obra, tal i com ell segurament hauria desitjat i ja hem tractat de fer alguns, o sigui: per endegar d'una manera dinàmica el necessari ajornament d'algunes de les qüestions que encara poden beneficiar-se d'un tractament monogràfic més minucios.

En aquest sentit resulta força sorprenent que en comptes d'aprofitar el pròleg d'aquesta reedició per incidir en un balanç destinat a revifar l'interès per la tasca del P. Pou, hom haja centrat l'atenció en la importància dels Mss. joaquimites existents en algunes biblioteques espanyoles i tractat de reconduir el discurs original del text, introduint-hi, d'una manera al meu entendre una mica forçada, un discurs paral·lel que es proposa de recuperar «desde una visión ortodoxa (XXIX), la verdadera imagen profética que transmitió el abad Joaquín de Fiore a través de la tradición exegética de los *duo viri* (XXVIII)», es a dir: dels «dos barons futurs» esmentats en l'obra de Joaquim de Fiore i que franciscans i dominicans identificaren amb els seus sants fundadors. Hom justifica, paradoxalment, aquest nou discurs paral·lel superposat al del P. Pou, en la pretesa funció d'alliberar el vell text reeditat dels abusos de la desmesurada exegesi dels historiadors de l'evangelització d'Amèrica.

No vull negar ací l'existència d'una tal exegesi, que, tal i com afirmen J.I Saranyana i A. de Zaballa (*Joaquín de Fiore y Amèrica*, Pamplona, Ed. EUNATE, 1992, pàg. 11) ha convertit l'abat de Fiore en «un dels temes estelars de l'americanística actual», i molt menys encara bescantar la línia personal de recerca que s'ha imposat la prologuista. Allò que sí que em permeto d'assenyalar, a la vista del que em sobta com un evident desequilibri entre les *duae partes* que ara integren el llibre que comentem, és que potser el lloc més adequat per esmenar apològicament la plana als americanistes des de qualsevol mena d'ortodòxies —i també per a donar a conèixer amb el suficient espai i deteniment l'esmentada aportació original de la Dra. Arcelus— no era, potser, la introducció a un llibre que l'autor va voler centrar en la cultura catalana medieval, i on, si no vaig errat, l'autor va obviar per complet aquest tipus de tema i de polèmica.

Es guanya, doncs, la impressió que, amb la millor de les intencions, i des de perspectives que almenys l'autora certament considera identificables amb, o complementàries de les del P. Pou, de fet hom ha caigut en el parany de dissociar massa l'estudi introductori del text que hom pretenia introduir i

comentar, i que l'autora hi ha assumit, jo diria que amb un gra excessiu d'entusiasme, un protagonisme més adient a una tesi doctoral i a una monografia independent, que no a la tasca, més humil però necessària, de donar a conèixer, ajornar i tractar de posar al dia bibliogràficament, l'obra del P. Pou.

I no és que la Dra. Arcelus sigui del tot aliena a aquesta intenció d'ajornament. Ja d'entrada la prologuista ens assabenta que «muchas bibliografía de referencia habría que añadir al trabajo de Pou y Martí desde 1930, aunque poca relacionada con el tema específicamente hispánico» (XXVIII), indicant acte seguit que es proposa «de actualizar este punto desde donde más haga falta». Ara bé, la bibliografia recentment aportada, per Jaume Mensa i Valls, *Arnau de Vilanova, espiritual: Guia Bibliogràfica*, Barcelona, I.E.C., Treballs de la secció de Filosofia i Ciències socials, XVIII, 1994, i per J. Perarnau, *Profetismo giachimita catalano da Arnau de Vilanova a Vicent Ferrer*, dins *Il profetismo giachimita tra Quattrocento e Cinquecento*, Gènova, Marinetti, 1991, pàgs. 401-414, deixen prou clar que informació en català no en manca, i obliga a demanar-se si la Dra. Arcelus limità aquest seu propòsit només a títols concrets referibles als *duo viri* amb exclusió de la temàtica global del conjunt de l'obra del P. Pou. El cas és que, tot i que hom no li pot negar un bon domini de la matèria específica de la investigació monogràfica que ella s'ha imposat, imposa també, des de la seva convicció, potser no sempre necessàriament compartida pels lectors, la seva recerca personal sobre el vell canamàs de la vasta gamma de temes o autors del llibre de Pou, en apartats de l'estudi introductorí que comentem, com ara: *L'arribada del profetisme joaquimita als regnes d'Aragó i de Mallorca* (III), *El magister Arnau de Vilanova* (IV), *Els beguins dels regnes d'Aragó i Mallorca* (s. XIII-XIV) (V), *Fra Joan de Rocatallada i les seves visios profètiques* (VII), *Fra Pere d'Aragó i Fra Francesc Eiximenis* (VIII), *Fra Joan Eximeno i Fra Anselm Turmeda* (IX). De resultes d'això hi ha —sempre al nostre entendre— una evident desproporció entre l'abundant, i potser fins i tot excessiva bibliografia puntual sobre la qüestió que més la preocupa, i les llacunes, i fins i tot sorprenents badades de detall en temes de caire i de domini més general, errors en els quals no vull aturar-me ací, preferint de fer unes poques remarques sobre alguns temes que poden resultar més interessants, limitant-me a aquelles qüestions que conec menys malament (VIII i IX).

És ja tòpic d'afirmar que: «En 1265, Eiximenis fue testigo de la entrega a Urbano V de las *Revelaciones* de fray Pedro de Aragón (LXIV)». Allò que fins ara ningú no ha fet, que jo sàpiga, és documentar aquesta afirmació, fonamentada, tal i com vaig explicar a un altre lloc (*D'Eiximenis a Sor Isabel de Villena*, Abadia de Montserrat, 1990, pàg. 64, n. 8), en una no gens segura interpretació d'un fragment del c. 66 de *Lo Segon*. Sembla perillós d'especular sobre l'antagonisme circumstancial entre Eiximenis i Fra Pere (i dic circumstancial perquè Eiximenis blasma aquest famós personatge, i qualifica de pseudo-profetes

tots els qui no proven el seu missatge amb miracles, però acaba després dedicant-li unes bones encensades en la dedicatòria del *Dotzè* !), només basant-nos en obres com el *De Triplici Statu Mundi*, tan mal estudiades i de discutible i discutida atribució. És curiós que l'autora, tot i esmentar un article de Perarnau (ATCA, 1, 1982, pàgs. 191-215) on aquest en parla críticament, ignori l'existència de l'ara per ara única edició completa i assequible d'aquesta curiosa obreta, tan rellevant en molts sentits al tema que la Dra. Arcelus desenvolupa, i editada per mi mateix en els EUC, XXIII (1979), dins la *Miscel·lània Aramon i Serra*, I, pàgs. 265-283. Ara bé, com també vaig tractar de provar en un capítol encara inèdit de la meua tesi doctoral, el fet que Eiximenis conegués bé i assimilés alhora en alguns llocs de la seva *Vida de Jesucrist* l'abrandament contemplatiu i la quinta essència teològica de l'*Arbor Vitae crucifixae Iesu* d'Ubertí, no el converteix de manera automàtica en un joaquimita actiu, sinó en una persona molt piadosa i crèdula, clarament inclinada a acceptar, com el mateix Ubertí, les «contemplacions» i la veu dels «contemplatius i sanctes persones», i naturalment inclinada envers el sector més rigorista del seu orde. L'AVCI d'Ubertí és certament una gran arma joaquimita quan va provista de la violenta espoleta apocalíptica que és el llibre V, c. 1, «Iesus prolens multiplicans», f. 409 bss., que Eiximenis devia conèixer, però que no sembla que es proposés de fer servir, com no fa servir tampoc el to virulent i pamfletari característic de l'obra de l'espiritual. Hi ha, en efecte, una coincidència genèrica entre ambdós autors pel que fa al resum sintètic de les set parts o temps de la santa Església, però les terribles i directes invectives d'Ubertí no troben massa ressò en el resum molt més atemperat que fa Eiximenis del procés de «lexació» de l'Església, coincident amb l'obertura del sisè segell apocalíptic, on com és prou evident, no parla únicament dels famosos *duo viri*, sinó, i això sembla important ara i ací, de les MOLTES *persones perfetes e santes que per lur santadat de vida placassen la furor de nostro senyor Déu, e après que informassen lo poble per moltes e santes doctrines e molts bons exemples*, entre les quals esmenta: *aquell gloriós monsenyor sent Benet, qui per Déu inspirat e ajudat féu la santa religió dels monjors negres... E après de aquests tramès monsenyor sen Bernat, singularment devot e perfet baró, qui ab la sua santa religió ha fet gran servey e farà tostemps a la santa Religió cristiana. Terçament, tramès aquell santificat monsenyor sent Domingo, hom evangelical, preycador ardent e reverent a tot lo món, qui ab sa religió apostolical ha molt aprofitat a tot Cristianisme e proffitarà fins a la fins del món per molta santa persona... Quartament après e derrer de tots tramès aquell seraphical e senyaler de Jesucrist, monsenyor sent Francesch... que entre los feels e infels ha per los seus fils tant sembrada la labor virtual e vida evangelical, per què tota la santa Sgleya ha il·luminada e confortada e fortificada ab la ajuda de Déu...* Per a més abundament en el c. 22, encara té cura d'esmentar l'*orde dels frares hermitans*

de sent Agustí, del Carme, e del sant Sepulcre, de forma que el seu text original no és en cap manera una interpretació *pro domo* unilateral i partidista, com la que sembla que ofereixen els fragments castellans citats per la Dra. Arcelus (LXXXII), que hom en va extreure posteriorment fora de context. És, crec, a aquest interessant fragment, que comença a partir del c. 2 del quint dels set tractats que integren el *Llibre Desè* de la *Vida de Jesucrist* —i on Eiximenis mai no parla per boca pròpia sinó per la del misteriós Gervasiu Sabinench (*ço diu aquest*)— al qual pretenia al·ludir Menéndez y Pelayo en la *Historia de los Heterodoxos Españoles*, III, c. 4 (I, pàg. 525) quan escriu: «Eiximenis, en el libro X de su *Chrestità*, inserta un extracto de las profecías de Rupescissa tocantes al juicio final», assumint, des d'una perspectiva integradora que la *Vida de Jesucrist* era una part més de l'*opus magnum* del franciscà gironí. I de fet hi ha en els capítols que segueixen una síntesi breu de les profecies de Ciril, Metodi i de Rocatallada, de to i contingut certament semblants al *De Triplici*. No vaig poder subratllar més específicament en la meua edició aquestes coincidències, tal com era la meua intenció, perquè hom em va limitar dràsticament l'espai disponible. Més encara: trobem en el c. 28 tota una sèrie de punts sobre «la mort letge de Anticrist» que Eiximenis diu que ha pres de «Joachim, en les consideracions sues sobre los actes de Anticrist final», i que mescla amb d'altres presos de Metodi, on fa referència a l'actuació d'Enoc i Elies, i a la famosa il·luminació i conversió final dels jueus *per special gràcia del Fill de Déu e per tal quant són devallats dels sants Pares e de la rayl de Abram d'on davallà lo Salvador e la sua preciosa mare...*, e per les pregàries que la santa Sgleya cristiana fa per ells rebran lum de la clara conaxença de la santa fe cathòlica e conexeran clarament Jesucrist. És aquesta una predicció molt del gust dels conversos, repetida a altres llocs per Eiximenis i particularment agradable a Fray Hernando de Talavera, traductor de la VC al castellà.

En resum, Eiximenis es deixava influir sovint massa fàcilment per les *auctoritates* que llegia, i és prou evident que llegia molt i que coneixia prou bé l'oracle de Ciril i els textos de Metodi i de Rocatallada i d'Ubertí. Crec que, en efecte, aquest excés de credulitat el feia combregar més o menys passivament amb aquestes opinions, semblants a les contingudes en el *Breviloquium* i altres textos similars que circulaven aleshores pels convents franciscans, però, com he tractat de mostrar, malgrat això no es limità a parlar només dels dos sants fundadors dels dos grans ordes mendicants. És cert que elogia sovint Ubertí, com ho fa Fra. Eiximeno (i no per això cal confondre un i altre frare, com fa gairebé tothom i arriba a fer maquinalement la Dra. Arcelus en la nota 146, on parlant del primer ens envia a les pàgines que Pou dedicà al segon!). Però com he tractat d'indicar és per la simpatia que professa a l'Ubertí teòleg afectiu i contemplatiu, i no necessàriament a l'espiritual rebel.

Pel que fa a Fra Joan Eiximeno, em pensava que havia aconseguit

demostrar abastament, en un estudi que sí cita la Dra. Arcelus, però que no sembla haver llegit, que, malgrat les nombroses afirmacions en contra, basades sempre en una manca de coneixement directe de l'obra i en una rutinària repetició de tòpics, el poc que es conserva de la *Contemplació de la Santa Quarentena* del menoret mallorquí Fra. Eiximeno (o Ximenó que deien a Mallorca), només es relaciona molt indirectament amb l'obra d'Ubertí, i en realitat no «trata de lo mismo» (LXX), sinó que sembla que era una obra força original, concebuda amb característiques pròpies molt específiques i diferenciades. Es veu, tanmateix, que els *topica* són una mala herba molt difícil d'erradicar, potser perquè cada vegada sembla més estès el recurs, certament més fàcil i expedit, de tirar per la dreuera i citar molts treballs aliens, en comptes de llegir-los i d'assimilar-los com s'escau, quan l'experiència demostra «menjar poc i pair bé», com diuen a Mallorca.

Tot plegat crec que aquesta introducció ve marcada des del principi pel pecat original, ja esmentat més amunt, d'incidir microscòpicament en una acumulació de dades sobre un tema molt puntual que, al meu entendre, hom no aconsegueix de referir en una síntesi clara i entenedora a les línies mestres del treball del P. Pou que hom pretenia explicar i divulgar. D'ací la nostra conclusió de recomanar ben efusivament a tothom el vell estudi del franciscà català, i, amb més cautela, només als especialistes amb criteri propi i suficient coneixement de causa, l'estudi introductor, que conté, malgrat tot, moltíssima informació de primera mà interessant i aprofitable.

Albert Hauf

17) Trias Mercant, *Ramon Llull. El pensamiento y la palabra*

Vint-i-un anys després de *El pensamiento y la palabra (Aspectos olvidados de la Filosofía de Ramon Llull)* Sebastià Trias ha publicat *Ramon Llull. El pensamiento y la palabra*.

Encara que els títols siguin molt semblants, els continguts i l'estructura del darrer llibre són molt diferents: el que a la primera obra eren «aspectes», és ara una perspectiva global de la problemàtica lingüística lul·liana, estructurada en tres parts: el context sociolingüístic medieval, la qüestió de la llengua i la Filosofia del llenguatge.

A partir del context sociolingüístic medieval i les necessitats hermenèutiques d'unes cultures de l'època fonamentades per cada una de les religions en un llibre sagrat, Llull necessita formular un sistema lingüístic per satisfer sintàcticament i semànticament les seves necessitats apologetiques.

La solució lul·liana gira entorn a tres eixos. D'una part el llenguatge

simbòlic, amb una concepció activa del símbol com a activitat cognoscent. D'altra part la recerca constant d'un llenguatge formal precís en contínua evolució, que ha permès ordenar en cicles tot l'opus lul·lià. La tercera solució va pel camí de la terminologia tècnica filosòfica.

La qüestió de la llengua a Llull, arranca de la necessitat d'aconseguir un llenguatge veritablement comunicatiu. El descobriment de l'affatus, la teoria de la comunicació a la *Rhetorica nova*, i al *Liber de Praedicatione* plantegen una sèrie d'interrogants entorn a les paraules estranyes, la polisèmia, la mentida, l'error i l'ús dels mots.

Quan aquests problemes s'apliquen en concret a la comunicació filosòfica i teològica en català i àrab, sorgeixen també problemes de traducció entre estructures lingüístiques diferents que poden explicar-se per una enculturació aràbiga progressiva de Llull.

Aquesta enculturació explicaria l'origen d'una de les bases del sistema lul·lià: l'estructura dels correlatius. El *modus loquendi arabicus* explicaria el *declinare* com a *sermo non consuetus apud latinus*. La hipòtesi de Trias suposa que l'estructura lèxica de les arrels àrabs és la que millor explica l'estructura lingüística dels correlatius, que permet parlar de la llengua com a articulació lul·liana del món.

A la darrera part —Filosofia del llenguatge lul·lià—, Trias comença exposant el concepte de paraula, la terminologia utilitzada i la teoria del nom, passant després a analitzar les ciències lul·lianes del llenguatge: la semàntica, l'hermenèutica i l'epistemologia lingüística.

Entorn a cada tema, l'autor analitza les teories i les hipòtesis formulades fins al present —els darrers anys n'han aparegut sovint—, amb la qual cosa el llibre també serveix com a font per al coneixement dels estudis lingüístics sobre Ramon Llull.

Amb aquesta obra, s'obté una visió comprensiva i ampla dels complexos problemes lingüístics que sempre s'ha plantejat el lul·lisme i hom arriba al convenciment que a la base de qualsevol problema lul·lià hi ha una explicació lingüística. Potser s'hauria d'haver triat un títol no tan homònim al de fa vint-i-un anys; però això de títols quasi idèntics és una característica del propi Ramon Llull.

J. Mª Vidal

18) Tusquets, «*Lo sisè seny*, precursor de la filosofia lul·liana del llenguatge»

19) Tusquets, *La filosofia del llenguatge en Ramon Llull*

Mossèn Joan Tusquets ha publicat últimament els resultats de les seves

investigacions sobre la filosofia del llenguatge de Ramon Llull en dos treballs que comentam plegats per la relació que guarden entre ells.

El primer és l'article sobre «Lo sisè seny». En ell, explica el contingut de l'opuscle lul·lià i l'enquadra en el marc de la producció lul·liana. Assenyala les limitacions o contradiccions que es troben a l'obra —subsanades més tard al *De ascensu et descensu intellectus*—, demostrant com el sisè seny és el precursor de la filosofia del llenguatge de Ramon Llull. Després de llegir l'article, el lector desitja saber com es resolen els interrogants i problemes plantejats a l'opus lul·lià posterior. La resposta de Mossèn Tusquets no s'ha fet esperar. *La filosofia del llenguatge de Ramon Llull* ofereix una investigació completa sobre l'aportació de Llull a la filosofia del llenguatge.

La primera part comença elaborant una filosofia dels sons significatius, a partir dels textos lul·lians. Es fixa la funció de cada un d'ells en el concert de l'univers per presentar-ne una escala de set graons: l'audibilitat comuna, el ressò oral, la veu, la paraula, l'harmonia sideral, la irradiació locutiva i la paraula eterna. Aquesta escala és comparada amb la dels vuit realmes lul·lians. Entre les dues escales només hi ha diferències accidentals; ambdues responen a la mateixa escala de l'univers, columna vertebral de la filosofia del llenguatge lul·lià. La filosofia dels sons significatius afegeix un argument estètic i intuïtiu a la demostració de l'existència de Déu.

A la segona part, l'autor incorpora en part l'article esmentat abans, completant-la amb la visió lul·liana de l'affatus a la producció posterior.

El bessó del llibre es troba a la tercera part de la qual em limitaré a exposar el que m'ha semblat que podria anomenar punt de partida i punt d'arribada.

En primer terme, com a punt de partida criteriollògic, la certitud de la filosofia del llenguatge de Ramon Llull no s'ha de cercar en el plànol de la metafísica ni en el de la filosofia, sinó en el consensual: es fonamenta en el testimoni de les generacions que havien parlat i encara parlaven llatí i català.

En últim terme, com a punt d'arribada, la filosofia del llenguatge no hauria interessat Llull si no pogués demostrar l'existència de Déu. Aquesta filosofia el porta a evolucionar de la demostració anselmiana cap a una argumentació semiòtica a partir de l'antinòmia res/no-res, que culmina en la concepció de Déu com a ultra-essència.

D'aquí que les raons necessàries que demostren l'existència de Déu, els àngels, els misteris... en realitat són raons lingüístiques, amb un valor probatori que Mossèn Tusquets dubta en qualificar de certitud absoluta o lluminosa congruència i que probablement es deuen a l'exageració del valor que Llull pogués atribuir al seu sistema.

L'obra acaba amb una crítica a la filosofia del llenguatge lul·lià, i les consideracions que pot fer un lul·lista actual davant la filosofia del llenguatge moderna. Malgrat el crit d'alarma final, la seguretat del llenguatge fa que la visió del futur hagi d'esser optimista.

La lectura del llibre obre una sèrie de preguntes i perspectives que esperam que l'autor —nonagenari i tot, com s'autoqualifica— ens vagi exposant a properes investigacions.

J. Mª Vidal

20) Ysern Lagarda, «Els manuscrits catalans de la Biblioteka Jagiollonska»

Un inventari dels mss. catalans de l'anomenada biblioteca de Cracòvia, que abans de la Segona Guerra Mundial es trobaven a la Preußische Staatsbibliothek de Berlín. Entre ells s'hi descriu un de lul·lià, que a Berlín tenia la signatura de Ms. Hisp. Quart. 63, i que ja ha estat descrit a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Any V (1913/14), Part II, p. 739, i *ORL XX*, 330-1. Caldria afegir que a la Biblioteca Pública de Palma hi havia dues còpies fetes damunt aquest ms.: una feta l'any 1502 i avui desapareguda (veg. *ORL XX*, 334, i García Pastor, Hillgarth, i Pérez Martínez, *Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma*, Barcelona/Palma, 1965, pp. 7-8); i una altra de 1623 que encara s'hi troba, amb la signatura 1001 (veg. *ORL XX*, 341-2, i García Pastor, Hillgarth, i Pérez Martínez, obra citada, pp. 105-6).

A. Bonner

CRÒNICA

El 6 de maig de 1993, reunit el Consell Acadèmic d'acord amb els nous Estatuts vigents, va decidir convocar eleccions i que els Magistris poguessin presentar les seves candidatures fins al 5 de juny i que la data de votació fos el 30 del mateix mes. El Consell va presentar una candidatura oberta que constava de 15 noms, dels quals se'n podien votar fins a 13, que constituïrien el nou Consell Acadèmic i d'entre els quals sortiria el nou Rector.

Constituïda la Mesa electoral, presidida pel Rector de l'Escola Dr. Sebastià Trias Mercant, es va fer l'escrutini dels vots amb el següent resultat: vots emesos (37), vots nuls (4) i abstenció (1). Així doncs, el nou Consell Acadèmic va quedar constituït segons el nombre de vots pels Srs. M. Bauzà (20), A. Bonner (30), M. Duran (21), M. Ferrer (19), B. Font Obrador (21), J. Font i Trias (23), J. Gayà (26), G. Llompарт (28), A. Oliver (26), M. Pascual (18), P. Ramis (18), G. Rosselló Bordoy (16), A. Santamaria (16).

El 13 de juliol es reuniren els Mestres elegits i es varen constituir com a nou Consell, als quals va entregar el fins llavors Rector Dr. Trias Mercant el llibre d'actes. El Consell el va convidar a romandre mentre es constituïa la Mesa electoral per elegir el nou Rector, presidida pel més vell, P. Miquel Pascual, i el més jove, Dr. Pedro Ramis, i li va pregar que els donàs una visió actual de l'Escola. El Dr. Trias va recordar el passat i manifestà que l'Escola ara disposa d'un nou Estatut, que està reconegut davant l'Estat i la Hisenda d'acord amb les lleis actuals; que ha canviat d'ocupació i que ha passat a integrar-se dins altres associacions d'àmbit més ample. L'Escola —continua el Dr. Trias— ha estat fins ara independent i, malgrat tot, ha de continuar essent-ho. El Consell en ple va voler agrair-li la seva dedicació, valorant els seus treballs i esforços, per això va decidir crear la figura de Rector Emèrit o Honorari i atorgar-li aquesta distinció.

Tot seguit començà l'elecció del Rector, tenint en compte el nombre de vots. Declinaren l'oferiment el Sr. Bonner per raons personals i els Srs. G. Llompарт i A. Oliver per altres raons, fins que el Sr. Jordi Gayà, que havia

excusat la seva assistència, va esser proposat i elegit nou Rector per als sis propers anys.

El 20 de juliol, en reunió del Consell Acadèmic, el Dr. Jordi Gayà acceptà el càrrec de Rector de la Maioricensis Schola Lullistica, tot agraint al Consell la seva elecció, i perfilà les fites del seu mandat: a) l'Escola és tasca de tots, b) la finalitat del treball és presentar un Ramon Llull viu, fruit d'una seriosa investigació històrica, filosòfica i teològica, c) l'Escola oferirà la seva col·laboració a altres entitats i mantindrà contactes amb altres centres d'investigació.

El nou Rector proposà el Dr. A. Bonner com a Vice-rector, el qual acceptà el càrrec i la responsabilitat de la revista *Studia Lulliana*, i també com a Secretari el Dr. Pedro Ramis, que tot acceptant va agrair la confiança, tancant així el procés de renovació del Consell Acadèmic, l'elecció de Rector i altres càrrecs de la Institució.

Pedro Ramis
Secretari de la Maioricensis Schola Lullistica.

ÍNDEXS GENERALS

(Volum XXXIII, 1993)

Badia, L., «La <i>Disputa contra judeos</i> d'Inghetto Contardo»	47-50
Bagno, V., «El lulismo ruso como fenómeno de cultura»	33-44
Bonner, A., «L'Art lul·liana com a autoritat alternativa»	15-32
Dilla, X., «Un catàleg temàtic del <i>Llibre d'amic e amat</i> »	99-126
Ferrer Flórez, M., «Confirmaciones del culto primitivo a Ramon Llull»	127-156
Rubio Albarracín, J.E., «Les raons necessàries segons l' <i>Art demostrativa</i> »	3-14
Ruiz Simon, J.M., « <i>Quomodo est haec ars inventiva?</i> (L'Art de Llull i la dialèctica escolàstica)»	77-98
Urvoy, D., «Encore une question de méthode»	51-2
Bibliografia lul·lística	53-5, 157-9
Ressenyes	57-68, 161-181
Crònica	69, 183-4
Necrologies	70-4

ÍNDEX D'OBRES RESSENYADES I CITADES A LES BIBLIOGRAFIES

I. EDICIONS, ANTOLOGIES I TRADUCCIONS D'OBRES LUL·LIANES

- Garcia Ferrer, Mª Neus, *Ramon Llull, un racionalista de combat i de circumstàncies* (Sant Jordi de ses Salines, Eivissa, 1993). 157, 164-5
- Llull, Ramon, *L'Art bref. Résumé et abrégé du Grand Art*, «Collection Sebastiani» (Milà: Arché, 1987). 157, 163
- Llull, Ramon, *Llibre del gentil e dels tres savis*, ed. Anthony Bonner, «Nova Edició de les Obres de Ramon Llull» II (Palma de Mallorca: Patronat Ramon Llull, 1993). 157, 161-3
- Llull, Ramon, *Llibre del orde de Cavayleria*, ed. Marian Aguiló y Fuster, «Biblioteca Valenciana» (València, 1992). 157
- Llull, Ramon, *Pàgines pedagògiques*, ed. Lola Badia, Albert Soler, «Textos Pedagògics» 31 (Barcelona: Eumo, 1992). 53, 59-61
- Pindl-Büchel, Theodor, *Die Excerpte des Nikolaus von Kues aus dem "Liber contemplationis" Ramon Lulls*, «Europäische Hochschulschriften. Reihe XX, Philosophie.» 380 (Frankfurt: Peter Lang, 1992). 53, 58-9
- Raymond Lulle. Le livre du gentil et des trois sages*, trad. Armand Llinarès, «Sagesses chrétiennes» (París: Cerf, 1993). 53, 57-8
- Raymond Lulle. Le livre du gentil et des trois sages*, trad. Dominique de Courcelles (Combas: Éditions de l'Éclat, 1992). 53, 57-8
- Raymond Lulle. Principes de Médecine*, trad. Armand Llinarès, «Collection Sapience» (París: Klincksieck, 1992). 53, 57-8

II. ESTUDIS LUL·LÍSTICS

- al-Ghazali, *The Ninety-nine Beautiful Names of God. al-Maq-sad al-asna' fi sharh asma Allah al-husna*, trad. David B. Burrell, Nazih Daher (Cambridge: Islamic Text Society, 1992). 54, 61
- Artus, Walter W., «Ramon Llull's Approach and Answers to Atheism», *Antonianum* 67 (1992), pp. 520-8. 54
- Artus, Walter W., «Three Indicators of the Christian Character and Spirit Revealed in Ramon Llull's Writings», *Antoniana* 67 (1992), pp. 330-359. 54
- Artus, Walter W., «Two Science Listings in the Writings of Ramon Llull» in *Knowledge and the Sciences in Medieval Philosophy: 8th Congress of Medieval Philosophy, Helsinki 1987 II* (Helsinki, 1990), pp. 3-11. 54
- Aurell, Martin, «Prophétie et messianisme politique. La péninsule ibérique au miroir du *Liber ostensor* de Jean de Roquetaillade», *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Age* 102 (1990), pp. 317-361. 157, 165-7
- Badía, Lola i Bonner, Anthony, *Vida, pensamiento y obra literaria* (Barcelona: Quaderns Crema - Sirmio, 1993). 158
- Bagno, Vsevolod, «El pensamiento hispánico y sus populizadores y críticos rusos», *Anthropos* 144 (1993 Mayo), pp. 85-6. 158
- Bonner, Anthony, «El patrimoni bibliogràfic lul·lià de Mallorca», *BSAL* 48 (1992), pp. 239-250. 54, 61-3
- Bonner, Anthony, «Ramon Llull, el lul·lisme i els estudis lul·lístics», *Actes del sisè col·loqui d'estudis catalans a Nord-Amèrica, Vancouver, 1990* (Montserrat, 1992), pp. 205-214. 54
- Caucci, Paolo G., «Los tratados españoles sobre Caballería», *Homenaje a Juan Nadal. Asociación Hispano-Helénica. Anuario de 1989*. (Atenas, 1992), pp. 105-122. 158, 167
- Chazan, Robert, *Barcelona and Beyond. The Disputation of 1263 and Its Aftermath* (Berkeley/Los Angeles: Univ. of California Press, 1992). 158, 168
- Contardus, Ingetus, *Disputatio contra Iudeos / Controverse avec les juifs*, ed. Gilbert Dahan, «Auteurs Latins du Moyen Age» (París: Belles Lettres, 1993). 54, 47-50

- Courcelles, Dominique de, *La parole risquée de Raymond Lulle. Entre le judaïsme, le christianisme et l'islam*, pròl. Alain de Libera (París: Vrin, 1993). 158, 168-70
- Elías de Tejada, Francisco, «El Imperio Bizantino según Ramón Llull», *Homenaje a Juan Nadal. Asociación Hispano-Helénica. Anuario de 1989*. (Atenas, 1992), pp. 177-193. 158, 167
- Exposición bibliográfica lulliana*, introd. Sebastian Trias Mercant (Palma, 1993). 157, 165
- Fernández Conde, Fco. Javier, «Teología misionera, apologética y polemizante: Judíos, Mahometanos y Cristianos», *Memoria Ecclesiae III. Actas del Congreso celebrado en Burgos (27 al 29 de Julio de 1990)* (Oviedo, 1992), pp. 61-72. 54, 63-4
- García Ballester, Luis, McVaugh, Michael R. i Rubió Vela, Agustín, *Medical Licensing and Learning in Fourteenth-Century Valencia*, «Transactions of the American Philosophical Society» 79, Part 6 (Philadelphia, 1989), Llull. p. 52. 158, 170-1
- García de la Concha, Federico, «Manuscritos lullianos de la Biblioteca Colombina de Sevilla», *BSAL* 48 (1992), pp. 327-338. 54, 64-5
- Hauf, Albert, *Ramon Llull i el «Tirant»*, pròl. Pere-Joan Llabrés, «Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca» 17 (Mallorca, 1992). 55, 65
- Kedar, Benjamin Z., *Crociata e missione* (Roma: Jouvence, 1992). 55
- Lohr, Charles, «Ramon Lull's Theory of Scientific Demonstration», ed. Klaus Jacobi, *Argumentationstheorie. Scholastische Forschungen zu den logischen und semantischen Regeln korrekten Folgerns* (Leiden: Brill, 1993), pp. 729-745. 158, 171
- Lohr, Charles, «Raymond Lull», *Handbook of Metaphysics and Ontology* II (Munic, 1991), pp. 760-1. 55
- Monfasani, John, *Fernando of Cordova. A Biographical and Intellectual Profile*, «Transactions of the American Philosophical Society» 82,6 (Philadelphia, 1992). 159, 171-3
- Pou y Martí, José M^a, *Visionarios, Beguinos y Fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, presentación, A. Abad Pérez; bio-bibliografía, J. Marti Mayor; estudio introductorio, J.M. Arcelus Ulibarrena (Madrid: Colegio Cardenal Cisneros, 1991). 159, 173-8

- Rosselló Lliteras, Juan, «Es Estudio de Lenguas en el Convento de Frailes Predicadores de Mallorca», *Memoria Ecclesiae III. Actas del Congreso celebrado en Burgos (27 al 29 de Julio de 1990)* (Oviedo, 1992), pp. 153-8. 55, 63-4
- Santi, Francesco, «Santità dei laici e glorificazione della carne in Raimondo Lullo», *Santi e santità nel secolo XIV. Atti del XV convegno internazionale. Assisi, 15-16-17 ottobre 1987* (Perugia: Centro di Studi Francescani, 1989), pp. 141-195. 55, 65-6
- Taylor, René, *Arquitectura y magia* (Madrid: Ediciones Siruela, 1992). 55, 66-7
- Trias Mercant, Sebastià, *Ramon Llull. El pensamiento y la palabra* (Palma: El Tall, 1993). 159, 178-9
- Tusquets, Joan, *La filosofia del llenguatge en Ramon Llull*, pròl. Miquel Arbona (Barcelona: Editorial Balmes, 1993). 159, 179-81
- Tusquets, Joan, «Lo sisè seny, precursor de la filosofia lul·liana del llenguatge», *ATCA* 11 (1992), pp. 347-359. 159, 179-81
- Vázquez Janeiro, Isaac, «I francescani e il dialogo con gli ebrei e i saraceni nei secoli XIII-XV», *Antonianum* 65 (1990), pp. 533-549; Llull 544-6. 55, 63-4
- Ysern Lagarda, Josep Antoni, «Els manuscrits catalans de la Biblioteka Jagiollonska», *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* Fasc. 6/1 (1992), pp. 233-253. 159, 181
- Zambelli, Paola, *The "Speculum Astronomiae" and its Enigma*, «Boston Studies in the Philosophy of Science» 135 (Dordrecht: Kluwer, 1992). 55, 67-8

ÍNDEX D'OBRES LUL·LIANES

Arbre de ciència	16n.
Arbre de filosofia d'amor	53, 59
Arbre exemplifical	53, 58, 59-60
Ars brevis	28, 29, 37, 40, 44, 135, 139, 157, 163
Ars compendiosa (Brevis practica Tabulae generalis)	25
Ars compendiosa inveniendi veritatem	4n, 20, 77-78, 80, 82, 85, 87, 88, 89, 96, 97, 101, 111
Ars generalis ultima	22n., 23, 29n., 35
Ars inventiva veritatis	97n., 139
Ars magna (v. Ars generalis ultima)	
Ars magna praedicationis (v. Liber de praedicatione)	
Ars mystica	22n.
Ars universalis	93
Art abreujada d'atrotar veritat (v. Ars compendiosa inveniendi veritatem)	
Art de fer e solre qüestions	139
Art demostrativa	3-14, 82-3, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 97, 102n., 103, 104, 108, 111, 112n.
Blaquerna	7-8, 16n., 20, 21, 23, 33, 49, 53, 59-60, 65, 99, 101, 102n.
Brevis practica Tabulae generalis (v. Ars compendiosa)	
Cent noms de Déu	61
Començaments de medicina	53, 57-8
Compendium Artis demonstrativae	87n., 88n., 93n.
Compendium logicae Algazelis	85n.
De quadratura e triangulatura de cercle	25
Declaratio Raymundi per modum dialogi edita	25
Desconhort	15n., 21n., 49
Disputació de cinc savis	19n.
Disputatio eremitaie et Raymundi super aliquibus dubiis questionibus	
Sententiarum Magistri Petri Lombardi	20-1, 22, 23-4, 25, 26, 28, 29, 136
Disputatio fidei et intellectus	33

Disputatio Raymundi christiani et Homeri Saraceni	19n.
Doctrina pueril	16n., 19-20, 33, 53, 58, 59-61
Fèlix (v. Llibre de meravelles)	
Introductoria Artis demonstrativae	84, 85, 92, 93, 94-5, 96
Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem	23, 139
Lectura super figuras Artis demonstrativae	27-8, 81, 86n.
Liber de ascensu et descensu intellectus	22n., 64, 157, 164-5, 180
Liber de demonstratione per aequiparantiam	21n.
Liber de geometria nova et compendiosa	25
Liber de praedicatione (Ars magna praedicationis)	16n., 24
Liber praedicationis contra Judaeos	24
Liber super quaestiones Magistri Thomae Attrebatensis	25, 136
Llibre d'amic e amat	21, 99-126, 143
Llibre de ànima racional	138
Llibre de contemplació en Déu	7n., 8-9, 19, 24, 52, 53, 58-60, 65
Llibre de demostracions	20
Llibre de l'orde de cavalleria	65, 157, 167
Llibre de les bèsties	15n.
Llibre de meravelles	16n., 21n., 49, 53, 58, 59, 66
Llibre de santa Maria	53, 59
Llibre de virtuts e de pecats	16n., 22, 23, 24, 53, 59, 61
Llibre del gentil e dels tres savis	23n., 49, 53, 57-8, 59, 126, 157, 161-3, 168, 170
Logica nova	29n., 95
Phantasticus	53, 59
Proverbis de Ramon	19n., 138
Taula general	139
Testamentum Raymundi	30
Tractat d'astronomia	25
Vida coetània	26-7, 30, 49, 168, 170

OBRES ESPÚRIES

De auditu kabbalístico	34
------------------------	----

ABREVIATURES

- ATCA = *Arxiu de Textos Antics* (Barcelona)
BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (Palma)
EL = *Estudios Lulianos* (Palma) (1957-1990. Vegeu SL)
SL = *Studia Lulliana* (a partir del 1991. Abans EL)
SMR = *Studia Monographica et Recensiones* (Palma)

ABREVIATURES DE COL·LECCIONS

- ENC = *Els Nostres Clàssics* (Barcelona)
MOG = *Raymundi Lulli Opera omnia*, ed. I. Salzinger, 8 vols. (Magúncia, 1721-42)¹
NEORL = *Nova Edició de les obres de Ramon Llull* (Palma, 1991 i ss.)
Obras = *Obras de Ramón Lull*, ed. J. Rosselló, 3 vols. (Palma, 1901-03)
OE = *Ramon Llull, Obres Essencials*, 2 vols. (Barcelona, 1957-60)
OL = *Ramon Llull, Obras Literarias*, «Biblioteca de Autores Cristianos» (Madrid, 1948)
ORL = *Obres de Ramon Llull, edició original* (Palma, 1906-50)
OS = *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*, ed. A. Bonner, 2 vols. (Palma, 1989)
ROL = *Raimundi Lulli Opera Latina* (Palma i Turnhout, 1959 i ss.)

ABREVIATURES D'OBRES BÀSIQUES DE CONSULTA

- Av = J. Avinyó, *Les obres autèntiques del Beat Ramon Llull* (Barcelona 1935)
Bru = R. Brummer, *Bibliographia Lulliana: Ramon-Llull-Schriftum 1870-1973* (Hildesheim, 1976)
Ca = T. i J. Carreras y Artau, *Historia de la filosofía española: Filosofía cristiana de los siglos XII al XV*, 2 vols. (Madrid, 1939-43)
HLF = E. Littré i B. Hauréau, «Raymond Lulle, ermite» a *Histoire littéraire de la France XXIX* (París, 1885), pp. 1-386, 567-8, 618
Lo = E. Longré, «Lulle, Raymond (le Bienheureux)», a *Dictionnaire de Théologie Catholique IX*, 1 (París, 1926), cols. 1072-1141
Pla = E.-W. Platzeck, *Raimund Lull, sein Leben, seine Werke, die Grundlagen seines Denkens (Prinzipienlehre)*, 2 vols. (Roma-Düsseldorf, 1962-4)
RD = E. Rogent i E. Durán, *Bibliografía de las impresiones lul·lianes* (Barcelona, 1927).

Qualsevol d'aquestes darreres set sigles seguides per un número tot sol, sense indicació expressa de pàgina, es refereix a un número dels seus catàlegs (el de Ca es troba a I, 285-334; el de Lo a les cols. 1090-1110; i el de Pla a II, 3*-84*). El catàleg a OS II, 539-589 se cita simplement posant la sigla «Bo» davant el número d'obra.

¹ Se cita d'aquesta forma: «MOG I, 434 = Int. vii, 1», on el «434» es refereix a la paginació contínua de la reimpressió (ed. Stegmüller, Frankfurt, 1965), i el darrer número es refereix a la primera pàgina de la setena numeració interna de l'edició original. Empram aqueixa forma de cita una mica rebuscada perquè, d'una banda «MOG I, Int. vii, 1» és innecessàriament complicat per a una persona que té a mà la reimpressió, i d'altra banda, «MOG I, 434» seria impossible de trobar per a una persona que volgués consultar l'edició original.

STUDIA LULLIANA es publica amb l'ajuda econòmica de

**CAJA DE AHORROS DE BALEARES «SA NOSTRA»
AJUNTAMENT DE PALMA
FUNDACIÓ BARTOMEU MARCH
INSTITUT D'ESTUDIS BALEARICS**